

VAN OPSTAND TOT OORLOG

ONZE VADERLANDSE GESCHIEDENIS VAN 1555-1576

DOOR

DR. A. VAN HULZEN

Uitgave: P. Noordhoff NV, 1935

STICHTING DE GIHONBRON
MIDDELBURG
2005

INHOUD

TITELVERKLARING.

INLEIDING.

De Nederlandse gewesten in het midden der zestiende eeuw.

HOOFDSTUK I.

Het voorspel van de opstand tegen Spanje.

1555-1567.

Hoofdstuk 2.

De Nederlandse gewesten onderworpen aan Alva.

1567-1572

HOOFDSTUK 3.

De opstand in Holland en Zeeland.

1572-1576

TITELVERKLARING.

1568? en 1648.

Het jaar 1568 geeft niet nauwkeurig het begin van de strijd aan, die wij de opstand tegen Spanje of de tachtigjarige oorlog noemen. Reeds in 1566 en 1567 werd gestreden in de verscheidene Nederlandse gewesten in Henegouwen om Valenciennes: in Vlaanderen, in Brabant bij Austruweel, in de noordelijke gewesten om Vianen.

Toch kunnen wij de opstand tegen Spanje niet vóór 1568 dateren de opstandelingen zelf hielden tot lang na 1568 vol, dat zij wel in strijd waren tegen de Spaanse Landvoogd en de Spaanse troepen, maar dat zij de koning van Spanië nog steeds trouw eerden. Als teken van hun trouw aan de koning trokken de troepen, die Oranje in 1568 in het veld bracht tegen Alva op onder de gewone vaandels der Spaanse benden, de vaandels met het Bourgondische St. Andrieskruis.¹ In 1572 kwam op verscheidene geuzenvaandels het wapen van de koning voor; nog in 1576 wilden de Nederlandse gewesten, uitgezonderd Holland en Zeeland, het gezag van de koning niet aantasten; zo verklaarden de Staten van Utrecht niets te willen ondernemen, wat in zou druisen tegen „de onderdanigheid, die men de Coninklijke Majesteit schuldig was”.² Het was pas in 1581, dat de noordelijke gewesten zich openlijk tegen de koning verklaarden; toen, bij de afzwering, weigerden zij Philips II langer te erkennen als heer der Nederlanden. Toch kan dit jaar niet aangenomen worden als het begin van de opstand; het is toch duidelijk, dat men al lang in verzet was gekomen tegen de vorst. Het was niet meer dan een fictie te beweren, dat men getrouw bleef aan de koning, terwijl men in opstand was tegen de Landvoogd, die slechts de wil van de koning uitvoerde, terwijl men de Spaanse troepen bestreed, die slechts op bevel van de koning gekomen waren. Ook de onbekende dichter van het *Wilhelmus* houdt de fictie van trouw aan de koning van Spanje nog vast en hij laat Oranje dan ook uitsluitend strijden tegen Alva „den tyran vermeten”, hoewel hij in zijn laatste couplet moet constateren, dat Oranje tegen de koning zelf in verzet is gekomen zij het dan ook uit gehoorzaamheid aan de hoogste Majesteit, aan „Godt den Heere”.

Terwijl het begin van de strijd tegen Spanje niet precies kan worden aangegeven, kan het einde van die strijd nauwkeurig bepaald worden; de strijd eindigde de 30^e Januari 1648 met de *vrede van Munster*.

Hoe komt het nu, dat wij precies op de dag af kunnen zeggen, wanneer deze strijd eindigde en dat wij niet, zelfs niet op het jaar af kunnen zeggen, wanneer deze strijd begonnen is?

Wij verkrijgen een antwoord op deze vraag, als wij ons eerst een andere vraag stellen: hoe begon en hoe eindigde de strijd?

De strijd begon als een opstand en zoals het bij een opstand dikwijls het geval is, wij kunnen niet nauwkeurig aangeven, wanneer deze is begonnen. Er ontstond ontevredenheid tegen de regering, de ontevredenheid nam toe, ging over in verzet

¹ R. Fruin, *Verspr. Geschr.* VIII, bl. 435.

² P. Bor, *Oorsprong, begin en vervolg der Nederlandsche oorlogen*, Amsterdam 1679, bi. 720 (fol. 175)

tegen de dienaren van de vorst en tenslotte, bijna ongemerkt, in verzet tegen de vorst zelf. De strijd eindigde niet als opstand, maar als oorlog; twee officiële lichamen, twee staten stonden tegenover elkaar, Spanje en de Republiek der Verenigde Nederlanden. De strijd eindigde dan ook officieel met een vredetraktaat, met de vrede van Munster, waardoor zijn einde nauwkeurig wordt aangegeven.

Wanneer wij nu het begin en het einde van de strijd vergelijken, dan zien wij bovendien zijn verloop. In het begin staan tegenover elkaar Spanje en de nog niet in een staat georganiseerde opstandelingen; bij het einde van de strijd Spanje en de Republiek der Verenigde Nederlanden. De opstandelingen hebben dus gezegevierd en een onafhankelijke staat gesticht, de Republiek der Verenigde Nederlanden, helaas echter slechts bestaande uit zeven van de zeventien Nederlandse gewesten. Alleen in de zeven noordelijke gewesten zegevierde de opstand; in de zuidelijke Nederlanden was de opstand bedwongen; de zuidelijke Nederlanden bleven Spaanse Nederlanden.

INLEIDING.

De Nederlandse gewesten in het midden der zestiende eeuw.

De Bourgondische hertogen hadden, in de tweede helft van de 14^e en de eerste helft van de 15e eeuw vele van de afzonderlijke staatjes die lagen in en bij het deltagebied van de grote rivieren, Rijn, Maas en Schelde, onder hun bestuur verenigd; een nieuw, krachtig Bourgondisch rijk schiep zich te ontwikkelen naast Frankrijk en het Duitse rijk.

Na de catastrofe van Nancy en de dood van Karel de Stoute was door het huwelijk van zijn dochter Maria met Maximiliaan van Oostenrijk de Bourgondische erfenis aan het Habsburgse huis gekomen; in 1496 huwde hun zoon Philips de Schone met Johanna, dochter van Ferdinand van Arragon en Isabella van Castilië; ten gevolge van verscheidene sterfgevallen werd Johanna erfgename van de Spaanse erfenis, zodat ook de Spaanse landen aan het huis Habsburg kwamen. De zoon van Philips de Schone en Johanna, Karel V, werd koning van Spanje, heer over de Bourgondische of Nederlandse gewesten en werd bovendien in 1519 gekozen tot keizer van het Duitse rijk.

De regering van Karel V is voor de Nederlandse gewesten van grote betekenis geweest; met succes heeft hij het werk van de Bourgondische hertogen voortgezet. Nieuwe gewesten werden onderworpen en in 1543 moest Willem van Gulik bij het verdrag van Venlo afstand doen van Gelre en Zutphen, waardoor nu alle zeventien Nederlandse gewesten onder het bestuur van Karel V verenigd waren. De naam, de Nederlanden, oorspronkelijk een algemene vage benaming voor de laagvlakte die zich uitstreckte „van de Schelde tot de Weichsel”, werd nu meer speciaal gebruikt voor de zeventien gewesten, waarover Karel V zijn heerschappij had weten te vestigen.³

Er bleef een onderscheid bestaan tussen die Nederlandse gewesten, welke Karel V in 1515 geërfd had en die, waarvan hij zich in de loop van zijn regering had weten meester te maken. De eerste, de patrimoniale (patrimonium: erfdeel) gewesten waren reeds door Philips de Goede verenigd; deze Bourgondische hertog, de eerste grondlegger van de Nederlandse staat genoemd, had krachtig hun eenheid bevorderd. Op financieel gebied had hij meerdere eenheid verkregen, doordat hij niet meer met ieder gewest afzonderlijk over een bede onderhandelde, maar de afgevaardigden van alle patrimoniale gewesten ter Staten-Generaal samenriep om zich tegelijkertijd tot hen allen met zijn bede te wenden; ook tijdens Karel V bleef deze toestand voortduren en beraadslaagde de vorst met de afgevaardigden van alle patrimoniale gewesten, bijeengekomen ter Staten-Generaal, over een bede. De gewesten die door Karel V erbij verworven waren, behielden hun financiële zelfstandigheid; zij hoefden geen afgevaardigden te zenden naar de Staten-Generaal, om met de afgevaardigden der patrimoniale gewesten over een bede te onderhandelen; de vorst richtte zich tot ieder van deze gewesten afzonderlijk met zijn bede. Alleen naar de Staten-Generaal, die bij zeldzaam plechtige gelegenheden bijeengeroepen werd, zonden ook deze gewesten hun afgevaardigden; alleen deze

---

³ J. Verdam, Uit de Geschiedenis der Nederlandsche taal, bl. 1.

Staten-Generaal was een bijeenkomst van de afgevaardigden van alle zeventien Nederlandse gewesten; de Staten-Generaal bijeengeroepen om over een bede te beraadslagen was slechts een vergadering van de afgevaardigden der patrimoniale gewesten.⁴

De eenheid die door de vereniging van de zeventien Nederlandse gewesten tot stand was gekomen, was kunstmatig, verwezenlijkt door een succesvolle vorstenpolitiek, begonnen onder de Bourgondische hertogen en voortgezet door Karel V. De Nederlanden vormden geen eenheid wat de bevolking betrof. Toen Karel V in 1543 Gelre en Zutphen in bezit had genomen en alle zeventien Nederlandse gewesten had verenigd, kon niemand vermoeden, dat de willekeurige oostgrens, op een kleine verandering na, zovele eeuwen zou stand houden. Het scheen veel meer, of de grens spoedig verder naar het oosten zou worden uitgelegd, allereerst door annexatie van Kleef, dat reeds van drie zijden door Habsburgs gebied was omsloten.⁵ In 1568 verscheen een memorie van een der vooraanstaande raadslieden van de vorst, waarin werd aangedrongen op de vereniging van alle Nederlanden tot één koninkrijk, met opneming van landen als Keulen, Aken, Gulik, Munster en Oost-Friesland. De oostelijke gewesten, die Karel V verworven had, waren meer Duitse dan Dietse gewesten; geen Diets, maar het Neder-Saksies van de aangrenzende Duitse streken werd er gesproken, zodat men op de Veluwe dan ook gemakkelijker de Neder-Duitse vertaling van Luthers Bijbel kon verstaan, dan de Brabants-Hollandse.⁶

Van alle Nederlandse gewesten was Vlaanderen het belangrijkste geweest; de vreemdelingen noemden nog alle Nederlanders *Vlamingen*, zoals zij later alle Noord-Nederlanders *Hollanders* zouden noemen. Door het verzanden van het Zwin had Brugge echter zijn handel verloren en door de vele onlusten en de Engelse concurrentie was de nijverheid in Vlaanderen gaan kwijnen; de welvaart van Vlaanderen had zich verplaatst naar Brabant. Antwerpen was de erfgenaam geworden van Brugge en was uitgegroeid tot de grootste Nederlandse handelsstad; haar bloei berustte, evenals die van Brugge, op de komst van de vele vreemde kooplieden op haar markten. De Antwerpse kooplieden zelf namen, evenals de Brugse kooplieden, weinig deel aan de scheepvaart; zelf gingen zij de vreemde waren niet van ver halen, maar zij waren tevreden, nu de vreemde kooplieden zelf hun waren op de Antwerpse markten brachten en verhandelden. De Brabantse hoofdstad Brussel was tot hoofdstad der Nederlanden geworden; daar zetelde de regering, daar hadden ook de voornaamste edelen hun vorstelijke paleizen ingericht. Brabant was het belangrijkste Nederlandse gewest geworden.

In de noordelijke gewesten breidde de handel van Holland en Zeeland zich uit; deze handel was van een geheel ander karakter, dan de handel van de Vlaamse en Brabantse steden. De handel was hier voortgekomen uit de visserij, nadat door de uitvinding van het haringkaken de haring verhandeld kon worden; de visserij was zo geworden tot een winstgevend bedrijf voor velen en de lijfarts van Karel V constateerde terecht: „meer goud en zilver, dan andere volken met zware arbeid uit de grond delven, vissen de Hollanders uit zee”. De Hollanders en Zeeuwen wachtten niet af, tot de vreemde kooplieden de haring kwamen halen, maar zelf voerden zij hem uit met boter en kaas, die vooral West-Friesland opleverde. Talrijke zoutziederijen werden in Holland en Zeeland opgericht, om het ruwe zout te zieden

⁴ R. Fruin, *Verspr. Geschr. IX, bl. 28.*

⁵ P. Geyl, *Geschiedenis van de Nederlandsche stam, I, bl. 379.*

⁶ R. Fruin, *Geschiedenis der Staatsinstellingen in Nederland, 1922, bl. 29.; C. G. N. de Vooyo, Geschiedenis van de Nederlandse Taal, bl. 55.*

en zich zo het benodigde zout voor het haringkaken te verschaffen: zoveel zout werd gezoden, dat de Hollanders ook hiervan nog veel konden uitvoeren vooral naar het Oostzeegebied. De handel van Holland en Zeeland nam voortdurend toe en werd, in tegenstelling met de Vlaamse en Brabantse handel, in hoofdzaak niet door de vreemdelingen, maar door de Hollanders en Zeeuwen met hun eigen schepen gedreven.⁷

Na Antwerpen was Amsterdam de voornaamste handelsplaats geworden; terwijl Antwerpen een handelsstad was zonder een eigen handelsvloot, handelde Amsterdam voor het grootste deel met Hollandse, en Amsterdamse schepen. De Florentijn Guicciardini, een tijdgenoot vertelt over Amsterdam: „dat deze stad eenen wonderlycken inval ende havene is, daer men somtijdts siet meer dan vijfhondert grooteschepen van alle Landen aenkomende ... maer meestendeel Hollandsche Hulcken besonderlyck den Borgeren deser stadt toebehooren de ...”.⁸

Karel V was behalve heer der Nederlanden koning van Spanje en keizer van het Duitse rijk; met alle mogelijke belangen moest hij rekening houden en zijn gehele regering was een reizen en trekken door zijn landen. Wanneer hij uit de Nederlandse gewesten vertrekken moest, stelde hij tijdelijk een Landvoogd aan, die hem als heer der Nederlanden moest vervangen; toen hij in 1531 voor langere tijd de Nederlanden ging verlaten werd een blijvende Landvoogdij ingesteld over alle Nederlandse gewesten. Het algemeen bestuur berustte voortaan bij de Landvoogd, bijgestaan door een Raad van State en regerend door een Geheime Raad en een Raad van Financiën. De Raad van State was een raadgevend, geen besturend lichaam; hij bracht advies uit aan de Landvoogd over zaken van algemeen regeringsbeleid, over de betrekkingen tot de buitenlandse mogendheden, over oorlog en vrede, over de staat van defensie en verder over alles, wat de Landvoogd maar ter sprake wilde brengen; alleen de hoge edelen hadden zitting in deze Raad.

De Geheime Raad, uitsluitend samengesteld uit juristen, werd het voornaamste regeringscollege; dit vergaderde dagelijks en oefende grote invloed uit op de gang der zaken. De Raad van Financiën had het beheer over het geldwezen van de staat.

Intussen maakte Karel V van zijn machtige positie gebruik om de Nederlandse gewesten onafhankelijker te maken van de omliggende landen, van Frankrijk en het Duitse rijk; hij wist door zijn oorlogen de Franse koning te dwingen afstand te doen van alle leenheerlijke rechten op Kroon-Vlaanderen en Artois. In 1547 was Karel V na de vernietiging van het Schmalkaldisch verbond oppermachtig in het Duitse rijk; op de rijksdag te Augsburg in 1548 maakte hij hiervan gebruik, om zijn Nederlandse erflanden te doen erkennen als één geheel, één aparte, Bourgondische kreits(district) van het Duitse rijk. Dit gebied werd feitelijk reeds los gemaakt van het rijk, daar de rijks wetten er niet meer geldig zouden zijn. In het volgende jaar werd nu ook de erfopvolging in alle Nederlandse gewesten gelijk geregeld; de Staten van alle gewesten zwoeren trouw aan de zoon van de keizer, de latere Philips II, als hun toekomstig vorst. Karel V dacht er thans ernstig over zijn werk te bekronen door de oprichting van een Bourgondisch of Nederlands koninkrijk; de plotselinge omkeer in het Duitse rijk dat een eind maakte aan Karels machtige positie als keizer, maakte echter een uitvoering van dit plan voor goed onmogelijk.

Terwijl Karel V de politieke eenheid der Nederlanden zo zeer had bevorderd, gelukte het hem niet de godsdienstige eenheid in de Nederlandse gewesten te

⁷ R. Fruin, Tien jaren, bl. 191.

⁸ H. Brugmans, Opkomst en bloei van Amsterdam, bl. 43.

handhaven. Al spoedig na Luthers optreden in 1517 werd de grootste Nederlandse koopstad Antwerpen, en vooral het Augustijner klooster aldaar, het middelpunt van waar het Lutheranisme zich over de Nederlandse gewesten verbreidde. Gestreng trad de regering tegen *de Lutherije* op en reeds in 1523 werden twee Antwerpse Augustijner monniken te Brussel verbrand; het waren de eerste Nederlandse martelaars. De regering had zelf van het Lutheranisme geen gevaar te duchten; deze richting werd steeds gematigder en dacht aan geen verzet tegen de overheid.

Veel heftiger traden de Wederdopers op; zij dankten hun naam hieraan, dat zij de kinderdoop verwierpen en een nieuwe doop van de volwassenen nodig oordeelden. De Wederdopers wilden niet slechts een verandering op godsdienstig, maar ook op maatschappelijk gebied; zij wilden de gehele maatschappij veranderen, gemeenschap van goederen instellen enz. De regering, die in hen vooral een maatschappelijk gevaar zag, vervolgde hen op zeer gestrengde wijze.

Gedurende de laatste regeringsjaren van Karel V drong het Calvinisme steeds verder de Nederlanden binnen; zijn aanhangers waren gematigder, dan de Wederdopers, aangezien zij de maatschappij zelf niet wensten te hervormen; zij waren radicaler dan de Lutheranen, zowel op godsdienstig als op politiek gebied. Het Calvinisme dulde geen beelden in de kerken; het beschouwde opstand tegen de vorst, als deze de religie onderdrukte, gewettigd. Door haar goede organisatie werd het Calvinisme al spoedig een grote macht in de Nederlandse gewesten.

Op verschillende wijze trachtten de katholieke kerk en de regering het binnendringen van de Hervorming te stuiten. Allereerst hadden de bisschoppen tot taak de ketterij in hun bisdommen te bestrijden, maar deze bisschoppelijke inquisitie was niet in staat haar taak met succes te vervullen. Naast en boven de bisschoppelijke inquisitie vestigde zich de pauselijke inquisitie; de pauselijke inquisiteurs waren rechtstreeks door de paus benoemd en alleen aan hem onderdanig. In Spanje bestond bovendien nog een aparte staatsinquisitie die nog sneller en strenger werkte dan de pauselijke; deze gevreesde Spaanse inquisitie is echter nooit in de Nederlandse gewesten ingevoerd.

De regering vaardigde plakkatens uit tegen de ketteren; met de uitvoering van deze plakkatens waren de gewone rechters belast. Terwijl de plakkatens zich uitsluitend richtten tegen de actieve ketteren, tegen de daden, stelden de inquisiteurs tevens een onderzoek in naar de meningen, naar het geloof. De plakkatens werden voortdurend verscherpt, totdat in 1550 het grote plakkaat verscheen, dat tot aan de opstand van kracht is gebleven; dit plakkaat verving alle vroegere. Door dit bloedplakkaat van 1550 werden alle ketteren met de dood bedreigd en wel „de Mans mitten sweerde, ende de Vrouwen gedolven (levend begraven),” en wanneer zij in hun dwalingen volhardden moesten zij gestraft worden „mitten vyere”.⁹ In beide gevallen ging de doodstraf gepaard met algehele verbeurdverklaring van goederen; ieder, die op enige wijze een ketter behulpzaam zou zijn, moest op dezelfde manier gestraft worden. De aanklagers bleven vrij van alle straf en ontvingen bovendien een aandeel in de buit van de verbeurde goederen.

Ondanks dit strenge plakkaat zijn er toch waarschijnlijk meer ketteren vóór 1550, dan na dit jaar ter dood gebracht. De inhoud ervan druiste te zeer in tegen de overtuiging van de bevolking, ook van de katholieke Nederlanders; bovendien nam het aantal ketteren zo toe, dat een uitvoering van dit plakkaat volkomen onmogelijk werd.

---

⁹ J. L. Motley, *De opkomst van de Nederlandsche republiek*, I, bl. 132.

HOOFDSTUK I.

Het voorspel van de opstand tegen Spanje. 1555-1567.

In het begin van 1552 scheen de positie van Karel V als keizer van het Duitse rijk nog zeer machtig; in de loop van dit jaar werd echter zijn machtspositie volkomen ondermijnd door het verraad van Maurits van Saksen. Deze protestantse hertog had tevoren de keizer gesteund tegen zijn eigen geloofsgenoten, de protestantse Duitse vorsten; thans spande hij samen met deze vorsten om, in bondgenootschap met de Franse koning, de keizer te bestrijden. Een geheim verbond werd gesloten, waarbij de Franse koning, Hendrik II beloofde hoge subsidies uit te keren aan de protestantse Duitse vorsten; als tegenprestatie gaven zij de koning verlof de drie Duitse bisdommen, Metz, Toul en Verdun te bezetten. In het voorjaar van 1552 begon de strijd. Hendrik II kon zonder veel moeite zich van de drie bisdommen meester maken; Maurits van Saksen trok met zijn troepen plotseling op naar het zuiden van het rijk. Karel V, die te Innsbruck vertoefde, was door de gebeurtenissen geheel verrast; zonder geldmiddelen en zonder troepen zocht hij bij de redering van Maurits van Saksen zijn heil in een overhaaste vlucht. De keizer bleek niet meer bij machte, noch om de Duitse protestantse vorsten, noch om de Franse koning te overwinnen.

In 1552 droeg Karel V de regering over het Duitse rijk voorlopig op aan zijn broer Ferdinand; deze riep in 1555 de rijksdag te Augsburg bijeen, waar de bekende godsdienstvrede van Augsburg tot stand kwam, die gedurende een halve eeuw de godsdienstige verhoudingen in het rijk geregeld heeft. De Duitse vorsten verkregen volkomen godsdienstvrijheid; andersdenkenden in hun staten moesten zij dulden of anders vrije aftocht verlenen.

Na het fiasco van zijn politiek wenste de keizer zich uit de regering terug te trekken. De regering over het Duitse rijk werd reeds sedert 1552 waargenomen door Ferdinand, die in 1558 door de keurvorsten tot keizer gekozen werd. Karel V verlangde tevens afstand te doen van de heerschappij over zijn andere staten; terwijl niet de keizer, maar de keurvorsten over de troon beschikten, omdat het Duitse rijk een kiesrijk was, kon Karel V de opvolging in zijn andere staten zelf regelen en overdragen aan zijn zoon Philips.

In de hoofdstad Brussel, in een plechtige vergadering van de Staten-Generaal, thans een bijeenkomst van de afgevaardigden van alle zeventien Nederlandse gewesten, deed de keizer afstand van zijn regering over de Nederlanden ten bate van zijn zoon Philips; tegelijk met de keizer ging ook de Landvoogdes Maria van Hongarije heen; Emanuel Philibert, hertog van Savoye, die in de oorlog tegen de koning van Frankrijk uit zijn hertogdom verdreven was, nam tijdelijk de Landvoogdij waar. In het begin van 1556 nam Philips ook de regering over Spanje en de Spaanse bezittingen van zijn vader over.

De regeringsverandering was voor de Nederlandse gewesten van grote betekenis. De regering van Karel V was in de Nederlanden nooit als een vreemde overheersing gevoeld; de Keizer was in de Nederlanden, in Gent, geboren en had gedurende de eerste jaren van zijn regering meestal hier zijn verblijf gehad. Bovendien had Karel V in geen van zijn andere staten een vaste residentie gehad, van waar uit de Nederlandse gewesten, als een wingewest, bestuurd werden. Deze toestand

veranderde geheel onder zijn opvolger Philips, als tweede koning van Spanje met die naam, Philips II genoemd. Deze was niet tot Keizer gekozen en regeerde slechts over Spanje, de Spaanse bezittingen en de Nederlanden; het overwicht van zijn rijk lag in het zuiden, in Spanje. De nieuwe vorst was geboren en opgevoed in Spanje, was op en top Spanjaard geworden en beschouwde slechts Spanje als zijn vaderland; daar zou hij zijn residentie vestigen, van daar uit de Nederlanden, overeenkomstig de Spaanse belangen, besturen.

Gedurende de eerste regeringsjaren van Philips II toonde deze zich echter een vriend van de Nederlandse edelen; meer dan vroeger schenen deze aandeel in de regering te verkrijgen. Verschillende edelen, o.a. Oranje, werden benoemd tot ridder in de Orde van het Gulden Vlies, de voornaamste als Oranje, Egmont en Bergen namen zitting in de Raad van State. Deze edelen toonden echter in het eerst weinig genegenheid hun benoeming te aanvaarden; zij vreesden, dat de Raad van State evenals onder de Landvoogdij van Maria van Hongarije, buiten alle belangrijke aangelegenheden gehouden zou worden; ook, dat zij ook vrees, dat zij door zitting te nemen in deze Staatsraad wel verantwoordelijk gesteld zouden worden voor, maar geen enkele invloed zouden kunnen uitoefenen op de algemene regeringspolitiek. Zij werden echter door de regering tevreden gesteld, in ieder geval, zij aanvaardden hun benoeming.¹⁰

Granvelle, die als staatsman tijdens de laatste regeringsjaren van Karel V zoveel invloed had uitgeoefend, zag met afkeer de toegeevende politiek van de jonge vorst ten opzichte van de Nederlandse edelen; volgens hem moest de vorst bij zijn regering slechts met weinigen te rade gaan; de onderdanen moesten geen invloed uitoefenen op de regering. Doch Granvelle geraakte thans meer en meer op de achtergrond.

Koning Philips II kon de Nederlandse edelen en de Staten der verschillende Nederlandse gewesten niet te zeer ontstemmen, omdat hij, tengevolge van de oorlog tegen Frankrijk, die sedert 1552 nog steeds voortduurde, van hun steun en medewerking afhankelijk was. De Nederlandse edelen namen een werkzaam aandeel in de strijd; in 1555 was aan Willem van Oranje het opperbevel in de oorlog opgedragen. Slechts even onderbrak Oranje zijn veldtocht om in Brussel tegenwoordig te zijn in de vergadering der Staten-Generaal, waar de oude keizer, op hem leunende, afstand deed van zijn regering over de Nederlanden. Daarna was hij weer vertrokken naar het kamp om leiding te geven in de strijd; de wapenstilstand, in 1556 te Vaucelles gesloten, beëindigde voorlopig de militaire loopbaan van de prins. Oranje was in deze strijd geen veldheer van bijzonder talent gebleken; de Venetiaanse gezant karakteriseerde hem terecht als „meer een man van de raad, dan van de daad”, welk oordeel overeenkwam met de mening aan het Brusselse Hof, waar men tegen over elkaar stelde de raad van Oranje en de daad van Egmont.¹¹

De wapenstilstand duurde slechts kort en nog in hetzelfde jaar 1556 brak opnieuw de oorlog tegen Frankrijk uit. Behalve uit Spanje en de Nederlanden ontving Philips ook steun uit Engeland, dat, tengevolge van zijn huwelijk met de Engelse koningin, Maria Tudor, nauw aan hem verbonden was. Het opperbevel in de strijd werd thans opgedragen aan de Landvoogd Philibert van Savoye, terwijl onder de Nederlandse edelen vooral Egmont als kundig veldheer uitblonk. In 1557 werd het Franse leger beslissend verslagen bij St. Quentin; de Franse hoofdstad Parijs scheen zelfs bedreigd. De krijgskans keerde echter spoedig; het Franse leger behaalde in 1558

¹⁰ R. Fruin, Verspr. Geschr. I, bl. 278.

¹¹ M. Gachard, Correspondance de Guillaume le Taciturne, II, bl. III, IV.

door de inname van Calais, de enige Franse stad, die Engeland nog bezat, een belangrijke overwinning.

Om de oorlog met succes te kunnen beëindigen, moest Philips zich tot de Staten der verschillende Nederlandse gewesten wenden met het verzoek toe te stemmen in nieuwe beden; intussen klaagde men reeds in de Nederlanden over de grote lasten, die de oorlog hier veroorzaakte; terwijl deze gevoerd werd om uitsluitend Spaanse belangen, hadden de Nederlandse gewesten het meeste van de oorlog te lijden. In de Raad van State klaagde men, dat de Nederlanden achtergesteld werden bij de andere delen van het rijk; een oppositie, onder leiding van de Graaf van Lalaing drong er op aan, dat, als de Staten bijeengeroepen zouden worden ter Staten-Generaal om over nieuwe beden te beraadslagen, hun gemeenschappelijke beraadslaging zou worden toegestaan.¹² Gedurende de eerste jaren van de Landvoogdij van Maria van Hongarije hadden de Staten het recht gehad gemeenschappelijk te beraadslagen; de regering had echter tot haar nadeel ondervonden, dat de Staten stoutmoediger durfden optreden, als zij eerst tezamen overlegd hadden en bemerkten hadden, dat zij niet slechts de belangen van hun gewest, maar die van het gehele land voorstonden. De regering had voortaan verhinderd, dat de verschillende Staten gemeenschappelijk overleg pleegden; de Staten bleven echter als een van hun voornaamste eisen stellen het recht om gezamenlijk te mogen beraadslagen. Zolang Maria van Hongarije Landvoogdes bleef, was aan inwilliging van deze eis niet te denken; thans echter besloot Philips op aandrang van de Raad van State hem in te willigen, om de Staten gunstig te stemmen voor zijn beden. De Staten werden bijeengeroepen tegen het einde van 1557 en verkregen, ondanks de waarschuwing van Granvelle, die herinnerde aan de slechte ervaring, die de regering vroeger had opgedaan, verlof om tezamen te beraadslagen over de beden, die de vorst tot hen zou richten.

Duidelijk kwam de ongerustheid van het land tot uiting in de beraadslagingen der Staten-Generaal; vele leden drongen aan op nauwere aansluiting bij het Duitse rijk, om te voorkomen, dat de Nederlandse gewesten al te zeer ondergeschikt zouden worden aan het Spaanse rijk; om de Staten-Generaal nog meer invloed te verschaffen drongen velen er op aan, dat ook de niet patrimoniale gewesten hun afgevaardigden ter Staten-Generaal zouden zenden. *De negenjarige bede*, die de koning gevraagd had, werd tenslotte nog toegestaan, maar alleen onder de bepaling, dat niet als tot nu toe de koninklijke ambtenaren, maar de Staten-Generaal zelf er toezicht op zou uitoefenen.

De koning, die financieel afhankelijk was, moest toegeven, maar hij was tevens vast besloten voortaan nooit meer aan de Staten gemeenschappelijke beraadslaging toe te staan; als de koning weer beden tot hen zou richten, zouden zij als vanouds tezamen zijn voorstellen aanhoren, maar daarna terstond uiteen gaan om apart te beslissen en afzonderlijk met de regering te onderhandelen. De koning was voor goed bekeerd tot de staatkunde van Granvelle; deze trad nu weer meer op de voorgrond, vooral toen in 1558 het invloedrijkste lid der Raad van State, Lalaing, overleden was.

Philips was door de negenjarige bede weer in staat de oorlog krachtig te voeren; de zomerveldtocht van 1558 had een succesrijk verloop en vooral door het veldheerstalent van Egmont werd een grote overwinning bevochten bij Grevelingen. De vrede kwam in het zicht; vredesonderhandelingen werden geopend en in 1559 werd de vrede te Cateau Cambrésis gesloten.

---

¹² F. Rachfahl, Wilhelm von Oranien, I, bl. 555

Door het beëindigen van de oorlog was de koning veel sterker komen te staan tegenover de Staten; deze moesten hem bovendien in hun eigen belang geldelijke steun verschaffen, omdat alleen in dat geval de Nederlandse gewesten bevrijd konden worden van de overlast der talrijke troepen, die tijdens de oorlog in dienst waren genomen en nu nog betaald en afgedankt moesten worden. De sterkere positie van de koning bleek duidelijk toen hij zijn nieuwe beden niet richtte tot de Staten-Generaal, maar tot de Staten afzonderlijk, om alle overleg tussen de Staten te voorkomen.

De vrede met Frankrijk was gesloten en de koning wenste thans zo spoedig mogelijk naar zijn geliefd Spanje terug te keren; vóór zijn vertrek moest echter eerst de regering over de Nederlanden nader geregeld worden. Philibert van Savoye, die bij de vrede van Cateau Cambrésis zijn hertogdom Savoye terug ontvangen had, legde de Landvoogdij over de Nederlanden neer, zodat een nieuwe Landvoogd benoemd moest worden. De Nederlandse edelen wensten de benoeming van Christine van Lotharingen, de dochter van de verdreven koning van Denemarken, Christiaan II; zij had na de verdrijving van haar vader een toevlucht gevonden in de Nederlanden bij haar oom Karel V. Philips vreesde echter, dat zij, door de nauwe betrekkingen die zij met de Nederlandse adel had aangeknoopt, aan de edelen te veel invloed op de regering zou geven; voornamelijk zou een Oranje, die thans, na de dood van zijn vrouw Anna van Buren, een aanzoek deed naar de hand van haar dochter, te machtig worden. Bovendien erkende zij de tegenwoordige koning van Denemarken niet als de wettige heerser, waardoor voor de Nederlandse gewesten, die zoveel belang hadden bij de handel in het Oostzee-gebied, ernstige moeilijkheden konden ontstaan. De keus van de koning viel tenslotte op Margaretha van Parma, een natuurlijke dochter van Karel V; haar echtgenoot Octavius Farnese, de hertog van Parma, was wel in verzet gekomen tegen de keizerlijke politiek van Karel V, maar in 1556 was de vrede hersteld en werd de hertog als heerser over Parma door Philips II erkend. De hertog moest echter dulden, dat in de twee voornaamste citadellen van zijn land, die te Piacenza en Novarra, Spaanse garnizoenen bleven liggen; bovendien moest hij zijn zoon Alexander als gijzelaar naar Spanje zenden, waar hij aan het Spaanse Hof opgevoed zou worden. De teruggave van de citadellen, de bevordering van haar zoon waren de verlokkelijke beloningen, waarmee Philips hoopte zijn halfzuster te kunnen dwingen de Nederlanden te besturen overeenkomstig zijn wil.¹³

Naast de Landvoogdes zouden de Raad van State, de Geheime Raad en de Raad der Financiën aan de regering deelnemen. De werkelijke macht kwam echter aan een Consulta, een Achterraad, bestaande uit Granvelle, Berlaymont en Viglius; in een geheime instructie droeg de koning Margaretha op in belangrijke zaken allereerst met deze drie personen te overleggen. Deze Consulta vormde geen apart, officieel regeringsorgaan, maar de Landvoogdes riep deze drie personen slechts samen om met haar over de belangrijkste aangelegenheden der regering te rade te gaan (à la consulte). Viglius was president van de Raad van State en van de Geheime Raad, Berlaymont was een der hoofden van de Raad van Financiën, Granvelle, die toegang had tot alle drie de Raden, beheerste Viglius en Berlaymont en werd de eigenlijke regent der Nederlandse gewesten. Overeenkomstig de wens van Granvelle zou de Raad van State weer buiten alle belangrijke zaken gehouden worden; de Nederlandse edelen zouden geen invloed op de regering kunnen uitoefenen.

Intussen was de ontevredenheid over de regering in de Nederlanden weer

---

¹³ F. Rachfahl, Margaretha von Parma, bl. 26.

toegenomen; de koning had niet alle troepen, die tijdens de oorlog tegen Frankrijk in dienst genomen waren, afgedankt. Vooral wekte het grote ongerustheid, dat Philips een 3000 Spaanse soldaten in de Nederlanden wenste achter te laten; hoewel hun aantal slechts gering was, betekenden zij toch een belangrijke steun voor de regering, aangezien deze volkomen op hen zou kunnen rekenen. Reeds Karel V had in 1552 het plan gehad een 12.000 man Spaanse troepen in de Nederlandse gewesten te legeren, om zo alle mogelijk verzet te voorkomen. Philips wenste thans dit plan, wegens geldgebrek, op bescheidener schaal uit te voeren.

De koning begreep echter, dat hij de Nederlandse edelen door allerlei gunstbetoon moest zien te winnen; aan Oranje en Egmont deelde hij mee, dat hij hen tot opperbevelhebbers van die Spaanse troepen wenste te benoemen. Zij begrepen echter, dat de regering hen slechts als figuranten wilde gebruiken; zij deelden de koning nu mee, dat zij het opperbevel niet wensten te aanvaarden en dat zij tevens geen prijs meer stelden op hun zetel in de Raad van State, aangezien toch alle belangrijke zaken buiten deze Raad om werden behandeld. Weer wist de koning hen echter over te halen; hij beloofde, dat alle belangrijke zaken in de Raad van State behandeld zouden worden; bovendien verzekerde hij, dat de Spaanse troepen zo spoedig mogelijk uit de Nederlanden naar Spanje zouden vertrekken. Om de edelen nog meer aan de regering te verplichten vielen hun rijkelijk ambten, waardigheden en belangrijke giften ten deel; Egmont werd aangewezen als stadhouder van Vlaanderen en Artois, Oranje als stadhouder van Holland, Zeeland en Utrecht, Hoorne werd gekozen tot admiraal en zou de koning op zijn tocht naar Spanje vergezellen. Alleen de post van kapitein-generaal bleef onvervuld; de koning wenste geen Nederlands edelman zoveel macht te geven, maar hij begreep, dat hij, als hij een opperbevelhebber zou aanstellen, Egmont niet kon passeren; pas Alva zou deze functie weer vervullen.

De koning, die spoedig naar Spanje wenste te vertrekken, had de Staten van alle zeventien gewesten samengeroepen ter Staten-Generaal naar Gent, waar hij afscheid van hen wilde nemen voor zijn afreis; deze vergadering zou een uitsluitend plechtig karakter dragen in verband met het vertrek van de vorst en was allerminst bijeengeroepen om te beraadslagen over de regeringspolitiek. Te meer werd de vorst nu onaangenaam verrast, toen hem door de Staten een verzoekschrift werd overhandigd, waarin deze aandrongen op de verwijdering der achtergebleven Spaanse troepen; tevens verzochten zij de koning, dat hij de regering over deze landen zou toevertrouwen aan de inheemse edelen. Het was de koning duidelijk, dat de voornaamste edelen, Oranje en Egmont, dit bewerk hadden om goed te laten uitkomen, dat zij met hun vroegere verzoeken aan de koning gehandeld hadden overeenkomstig de wens van een groot deel van het volk.

De koning zelf zinspeelde hierop, toen hij tegen Oranje zeide, dat, als er geen personen waren, die achter de Staten stonden, deze het niet gevaagd zouden hebben zo'n taal te voeren; de overlevering heeft dit gezegde verscherpt tot het bekende: Niet de Staten, maar gij, gij, gij, hetgeen de koning toornig tot Oranje geuit zou hebben, kort voor zijn vertrek naar Spanje.

Philips II wilde zo spoedig hij kon, afreizen en daarom stelde hij de volgende dag de Staten zoveel mogelijk gerust; hij verklaarde zich bereid de Spaanse troepen spoedig te laten vertrekken en ten opzichte van de regering trachtte hij de Staten te bevredigen door te wijzen op de benoeming van zoveel inheemse edelen in het bestuur der Nederlanden. Thans was alles geregeld en de koning vertrok naar Vlissingen, waar zijn vertrek door tegenwind nog enige weken moest worden

uitgesteld. In het laatst van Augustus werd het weer eindelijk gunstig en verliet Philips voor goed de Nederlanden; voortaan zou hij resideren in zijn geliefd Spanje van waar uit de Nederlanden, overeenkomstig Spaanse belangen als een wingewest bestuurd zouden worden.

Het was te voorzien, dat door de dubbelzinnige politiek van de koning de ontevredenheid in de Nederlandse gewesten weer spoedig tot uiting zou komen. Ondanks zijn beloften wenste de koning de achtergebleven Spaanse troepen in de Nederlanden te laten blijven; ondanks zijn plechtige verzekeringen aan Oranje en Egmont wilde hij de Raad van State en de edelen geen invloed op de regering verschaffen. Het was te verwachten, dat de hoge edelen in de Raad van State in verzet zouden komen, als zij bemerkten, dat ook nu alle belangrijke regeringszaken buiten de Raad om behandeld werden, zodat zij geen invloed op de regering konden uitoefenen.

In de eerste tijd na het vertrek van de koning gingen de zaken echter beter dan men had kunnen denken. Oranje, Egmont en de andere edelen onderscheidden zich door hun ijver in de Raad van State; hun samenwerking met Granvelle liet weinig te wensen over en de verhouding tussen Oranje en Granvelle was zelfs zeer vriendschappelijk.

Intussen gaven de verschillende edelen in de Raad van State uiting aan hun ongerustheid wegens het lange verblijf der Spaanse troepen in de Nederlanden; de koning, die beloofd had hen spoedig te laten vertrekken scheen al het mogelijke te doen, om hun vertrek uit te stellen. Het waren echter niet alleen de edelen, die aandrongen op een spoedig vertrek der Spaanse benden; ook Granvelle, die bij een langer verblijf van de Spanjaarden vreesde voor onlusten, drong op hun verwijdering aan. In Oktober 1560 schreef Granvelle aan de koning, dat er geen enkele reden meer was om het vertrek van deze troepen tegen te houden; vertraging zou de staat aan woelingen bloot stellen.¹⁴ In een vergadering van de Raad van State diezelfde maand gehouden, drong Granvelle nogmaals aan op hun verwijdering; Oranje sloot zich bij hem aan en deelde mee, dat hij ontheven wenste te worden van het opperbevel over die troepen. Tegen zijn zin moest de koning tenslotte toestemmen; de Spaanse soldaten trokken nu naar Zeeland om ingescheept te worden voor hun reis naar Spanje. Het weer was echter ongunstig en de reis moest uitgesteld worden; gedurende hun verblijf in Zeeland maakten deze slecht betaalde troepen zich door hun uitspattingen ten zeerste gehaat bij de bevolking. Toen zij weer ingescheept werden en wegens ongunstig weer het vertrek opnieuw moest worden uitgesteld, dreigden de Zeeuwen het werk aan de dijken en sluizen te staken, daar zij hun land liever aan de zee wilden prijs geven, dan het nog langer te doen lijden door de plunderingen der Spaanse soldaten. Eindelijk werd het weer gunstige en in Januari 1561 vertrokken de benden naar Spanje.

De edelen in de Raad van State bemerkten weldra, dat de koning, die zijn belofte om de Spaanse troepen spoedig te laten vertrekken niet gehouden had, evenmin zijn plechtige verzekeringen om alle belangrijke regeringsaangelegenheden in de Raad van State te laten bespreken gestand deed. Buiten de Raad van State besloot de koning, in overleg met de paus, tot een nieuwe kerkelijke inrichting voor de Nederlandse gewesten. Terwijl Karel V de Nederlanden in politiek opzicht zelfstandiger had gemaakt tegenover het Duitse rijk en Frankrijk, wenste Philips II ook in

---

¹⁴ Groen van Prinsterer, Archives, 1e Serie, I, bl. XXVIII.

kerkelijk opzicht de Nederlanden te maken tot een aparte kreits en hen te onttrekken aan het toezicht van Duitse en Franse kerkvorsten. Tot nu toe was er geen enkel Nederlands aartsbisdom, maar stonden de Nederlandse bisdommen onder het toezicht van de aartsbisdommen Keulen en Reims; bij de nieuwe kerkelijke regeling werden drie Nederlandse aartsbisdommen gesticht, het aartsbisdom Utrecht voor de noordelijke, het aartsbisdom Mechelen voor de Vlaamse en het aartsbisdom Kamerijk voor de Waalse gewesten. De aartsbisschop van Mechelen zou de voorrang hebben boven de beide andere aartsbisschoppen; tot deze hoge geestelijke waardigheid werd Granvelle benoemd, zodat hij naast het bestuur over de Nederlanden tevens het bestuur over de Nederlandse kerk verkreeg. In de zomer van 1561 werd Granvelle tevens door de paus tot kardinaal verheven, waardoor hij in de Raad van State de voorrang verkreeg zelfs boven Oranje en Egmont.

De hoge edelen in de Raad van State waren over deze nieuwe kerkelijke regeling ten zeerste verontwaardigd; buiten hun medeweten, buiten de Raad was deze regeling tot stand gekomen; Oranje en Egmont zagen hierin terecht een verbreken van de belofte, die de koning hun gegeven had. De ontevredenheid over de kerkelijke regeling breidde zich uit over de gehele adel, aangezien tevens bepaald was, dat alleen doctoren in de theologie tot bisschop gekozen konden worden; de edelen, die tot nu toe de meeste bisdommen hadden kunnen bezetten, zouden in het vervolg uit deze geestelijke betrekkingen geweerd worden, daar zij het beneden hun waardigheid achtten de graad van doctor te behalen. Voortaan zouden de geleerden uit de burgers en niet de edelen tot bisschop gekozen worden.

Om in het onderhoud van de bisschoppen te voorzien was bepaald, dat aan ieder bisdom een rijke abdij verbonden zou worden; de inkomsten van deze abdijen zouden dienen tot onderhoud van de bisschoppen. De abten, vooral die van Brabant, waar de belangrijkste abdijen gelegen waren, kwamen terstond in verzet tegen de nieuwe regeling, die hen van hun abdijen trachtte te beroven. Deze schenking van de abdijen aan de bisschoppen had tevens een belangrijke politieke betekenis, aangezien de bisschoppen als bestuurders der bij hun bisdom ingelijfde abdijen, in plaats van de abten, zitting zouden krijgen in de verschillende Statenvergaderingen; de regering, die op de steun van de abten niet altijd kon rekenen was natuurlijk verzekerd van de medewerking der door haar gekozen bisschoppen. Deze kerkelijke regeling betekende tevens een versterking van de macht der regering in de verschillende Statenvergaderingen. Vooral in het voornaamste Statencollege, de Staten van Brabant, zou een ingrijpende verandering plaats vinden; Granvelle zou, als bezitter van de rijke abdij van Afflighem, die bij het aartsbisdom Mechelen was ingelijfd, zitting verkrijgen in de Staten van Brabant; mogelijk zou hij, door zijn grote bekwaamheid een overwegende invloed op dit Statencollege kunnen uitoefenen. Tezamen met de abten verzetten zich de edelen tegen de inlijving der abdijen, om zo alle vermeerdering van de regeringsinvloed tegen te gaan.

Ook onder het volk werd de nieuwe regeling gehaat; de grote vermeerdering van het aantal bisdommen van 4 op 18 betekende een fellere bestrijding van de ketterij, een verscherping van de bisschoppelijke inquisitie. Vooral in Antwerpen, dat voor bisschopszetel was bestemd, vreesde men een scherpe geloofsvervolgung, waardoor de handel en welvaart van deze stad, die zozeer afhankelijk was van de komst der vreemde kooplieden, te gronde gericht zou worden; reeds nu dreigden deze kooplieden, vooral de Duitse en Engelse, de Antwerpse haven te mijden. Door de nieuwe kerkregeling was het verzet tegen de regering algemeen geworden en terecht kon Granvelle klagen: „Had het God maar behaagd, dat men nooit aan de zaak

gedacht had; amen, amen!” Hoewel Granvelle door de koning pas van deze nieuwe kerkelijke indeling op de hoogte was gebracht, toen het plan reeds ver gevorderd was, beschouwden velen hem toch als de eigenlijke uitdenker van de nieuwe kerkelijke regeling; de verontwaardiging over deze nieuwe indeling richtte zich dan ook voornamelijk tegen hem.

De vooraanstaande edelen in de Raad van State hadden op de belangrijke beslissingen aangaande de nieuwe kerkregeling geen enkele invloed kunnen uitoefenen en daarom wensten zij dan ook de verantwoordelijkheid voor deze beslissingen niet te dragen; toen nu Granvelle in de Raad van State verklaarde, dat alle leden gelijkelijk verantwoordelijk waren voor alle regeringsmaatregelen, werd hiertegen terstond door Egmont protest aangetekend.

De verhouding tussen Granvelle en Oranje was nog lang vriendschappelijk gebleven; Oranje zag echter thans in, dat, zolang Granvelle aan het bewind bleef, hij en de andere edelen geen invloed op de regering zouden verkrijgen; bovendien verzette hij zich als vooraanstaand lid der Staten van Brabant tegen de nieuwe kerkregeling, om de overwegende invloed van Granvelle uit die Statenvergadering te weren; Oranje sloot zich in zijn verzet tegen Granvelle bij Egmont aan.

Om alle schijn te mijden, alsof zij de regeringspolitiek zouden goedkeuren, richtten Egmont en Oranje een uitvoerig schrijven aan de koning; zij herinnerden hem aan zijn belofte, vóór zijn vertrek naar Spanje gegeven, en klaagden, dat nog steeds alle belangrijke zaken buiten de Raad van State om werden behandeld; aangezien nu Granvelle had meegedeeld, dat ondanks dit feit, alle leden van de Raad verantwoordelijk waren voor alle regeringsmaatregelen en zij deze verantwoordelijkheid niet wensten te dragen, verzochten zij de koning hen van het lidmaatschap van de Raad van State te ontheffen, tenzij hij wilde bevelen, dat voortaan alle belangrijke zaken in die Raad zouden besproken worden.

In deze tijd met zijn gebrekkige vervoermiddelen moesten vele weken verlopen, eer een antwoord van de koning verwacht kon worden; aangezien Philips bovendien zeer traag was in het nemen van besluiten, duurde het wel enkele maanden eer zijn antwoord op de brief van Oranje en Egmont ontvangen werd. Dit was echter nog zeer onbepaald, daar het slechts inhield, dat Hoorne, die spoedig uit Spanje naar de Nederlanden zou afreizen, de nadere besluiten van de vorst zou meedelen. Weer verliepen enkele maanden, eer Hoorne in de Nederlanden was aangekomen; hij bracht de beloften van de koning over, dat voortaan de belangrijke zaken weer in de Raad van State behandeld zouden worden; de edelen zullen aan deze beloften wel niet veel waarde meer gehecht hebben, hoewel Oranje en Egmont bleven deelnemen aan de zittingen van de Raad van State.

Philips II meende, dat hij Hoorne tijdens zijn verblijf in Spanje geheel voor zijn politiek had gewonnen; spoedig na zijn terugkeer in de Nederlanden werd Hoorne dan ook, op verzoek van de koning, benoemd tot lid van de Raad van State. In plaats echter van de politiek des konings te steunen sloot Hoorne zich geheel aan bij de oppositie; nog in December van het jaar 1561 zond hij een schrijven aan de koning, waarin hij de slechte toestand der Nederlandse gewesten weet aan Granvelle; met Oranje en Egmont stond voortaan ook Hoorne aan het hoofd van de oppositie.

De verhouding van de Groten, de hoge edelen, tot Granvelle werd steeds vijandiger; toen deze als aartsbisschop te Mechelen zijn plechtige intocht deed, was geen lid van de hoge adel erbij aanwezig; uit vrees voor een te verwachten weigering had

Granvelle geen van hen uitgenodigd.

Philips II, die in geheel Europa als verdediger van het Katholicisme wenste op te treden, volgde intussen met bezorgde aandacht de gebeurtenissen, die in Frankrijk plaats grepen; in dit rijk stonden de Katholieken en de Calvinisten, hier Hugenoten genoemd, scherp tegenover elkaar; hun strijd droeg tevens een politiek karakter, aangezien het tegelijkertijd een strijd was tussen de voornaamste adellijke families om een overwegende invloed op de regering te kunnen uitoefenen. Aan het hoofd van de katholieke partij stonden de Guises, terwijl de Hugenoten geleid werden door de Bourbons; het was een groot succes voor de laatsten, toen ook admiraal De Coligny zich bij hen aansloot; deze werd de leider der Hugenoten, daar zelfs de Bourbons zich onder zijn leiding stelden.

Na het overlijden van Hendrik II in 1559 en de korte regering van zijn oudste zoon Frans II (1559-1560) was zijn jongere zoon als Karel IX aan de regering gekomen; de koningin-moeder Catharina de Medici nam voor haar nog onmondige zoon het regentschap waar. Hoewel zelf ijverig katholiek gezind, wilde de regentes toch aan het machtige geslacht der katholieke Guises niet te veel invloed verschaffen; om te voorkomen, dat de Guises al te machtig zouden worden en zelfs haar zouden beheersen, stelde zij zich in verbinding met De Coligny en de Bourbons. De regering toonde zich zeer verdraagzaam en schonk in Januari 1562 bij het edict van St. Germain aan de Hugenoten volledige godsdienstvrijheid buiten de ommuurde steden.

Philips II was al lang over de verdraagzame politiek der Franse regering verontrust; hij wenste in te grijpen om met steun van de Guises en de Franse Katholieken de Hugenoten ten felste te bestrijden; ook de Nederlanden zouden moeten meewerken ter verwezenlijking van dit plan. De koning zond in November 1561 zijn staatssecretaris Courteville naar Brussel, om aan de Landvoogdes mee te delen, dat de Nederlandse gewesten waarschijnlijk de Franse Katholieken zouden moeten ondersteunen in hun strijd tegen de Hugenoten; behalve het volbrengen van deze boodschap deelde Courteville te Brussel tegelijkertijd in de Raad van State mee, dat de koning bij een mogelijke interventie in Frankrijk rekende op hulp van de Groten. De edelen in de Raad waren echter afkerig van de katholieke wereldpolitiek van de vorst, en zij begrepen, dat bij een ingrijpen van Philips II in Frankrijk de Nederlanden weer een groot deel van de lasten en moeilijkheden zouden moeten dragen, die noodzakelijk zouden volgen; zij verzetten zich krachtig tegen iedere tussenkomst in Frankrijk.

In de volgende maanden namen de gebeurtenissen in Frankrijk een steeds ernstiger wending; de beide partijen stonden te scherp tegenover elkaar, dan dat de verzoeningspolitiek van de regentes succes kon hebben. Het kwam tot een oorlog tussen de Katholieken en de Hugenoten, het werd *de eerste godsdienstoorlog* in Frankrijk (1562—1563); de regentes, die onmogelijk de partij der Hugenoten kon kiezen, werd steeds meer naar het katholieke kamp gedreven.

Thans achtte Philips II het vóór alles noodzakelijk de Guises kracht dadig te helpen in hun strijd tegen de Hugenoten; de Nederlanden moesten hun medewerking verlenen door de uitrusting van een hulpcorps van 7000 man, dat onder leiding zou komen te staan van Aremberg, de stadhouder van Groningen, Friesland, Drente en Overijssel; de koning waagde het niet een der leiders van de oppositie, Oranje, Egmont of Hoorne, aan het hoofd te stellen van dit hulpcorps; officieel gaf hij voor, dat hij hen bij deze benoeming gepasseerd was, omdat hij de leden van de Raad van State niet uit Brussel wilde verwijderen, waardoor de Landvoogdes van hun

raadgevingen beroofd zou worden.¹⁵

De interventiepolitiek van de koning stuitte in de Nederlanden op sterk verzet; zelfs Granvelle keurde haar af en raadde de koning zich niet in de Franse godsdiensttwisten te mengen; hij hield hem voor, dat de Franse vorsten toch nooit een vriendschappelijke houding tegenover hem zouden aannemen, aangezien het Franse koningshuis der Valois naijverig zou blijven op de grote macht der Habsburgers.

Door de grootse plannen van Philips II was de onrust in de Nederlandse gewesten zeer toegenomen; zelfs verbreidde zich het gerucht, dat de plannen van de koning in verband stonden met een verbond, dat hij gesloten had met de koning van Frankrijk, de keizer en de paus, ter onderdrukking van het Protestantisme in Frankrijk, het Duitse rijk en de Nederlanden.

De vergadering van de Raad van State, waaraan thans ook alle stadhouders en leden van het Gulden Vlies deelnamen, verklaarde zich echter weer tegen iedere interventie; wanneer de koning de Guises en de Franse Katholieken toch wilde steunen, moest hij in ieder geval de Nederlandse gewesten er buiten laten. In de laatste week van Mei vergaderden de leden van het Gulden Vlies in Brussel; bij het bespreken van de huidige politiek, de nieuwe kerkregeling en het al of niet hulp verlenen aan de Franse Katholieken, werden felle redevoeringen gehouden tegen Granvelle. Men bekritiseerde zijn heerszucht, zijn overwicht in de Raad van State; de edelen beschuldigden Granvelle, geheel ten onrechte, dat hij de beramer was van het plan der nieuwe bisdommen, dat hij geheime betrekkingen met de Guises onderhield en zo aanzette tot de interventiepolitiek. Terwijl het verzet tegen Granvelle zich tot nu toe beperkt had tot de edelen van de Raad van State, breidde het zich thans uit over de gehele hoge adel; naar het Franse voorbeeld verenigden de Groten zich in een verbond, een ligue tegen Granvelle. Onder de edelen waren maar weinig *Kardinalisten*, zoals de aanhangers van Kardinaal Granvelle spottend genoemd werden; slechts enkele edelen sloten zich niet bij de ligue aan als Berlaymont, die hoopte, dat enkele van de door de nieuwe kerkregeling ingestelde bisschopszetels aan zijn zoons zouden worden toegewezen en Aerschot, die naijverig was op de grote invloed van Egmont en Oranje.

Oranje en Egmont hadden zich reeds in 1561 met hun bezwaren tegen Granvelle in een uitvoerig schrijven rechtstreeks tot de koning gewend. Thans wisten de verbonden edelen in de Raad van State door te zetten, dat een van hen naar de koning zou worden afgevaardigd om hem mondeling verslag uit te brengen van de toestand der Nederlandse gewesten. Als afgevaardigde werd gekozen de broer van Hoorne, Montigny, stadhouder van Doornik; behalve zijn officiële opdracht om namens de Landvoogdes de financiële steun van de koning in te roepen zou hij tevens, uit naam van enkele Groten als Oranje, Egmont en Hoorne, bij de koning zijn beklag indienen over Granvelle, die zelf alles regelde en bestuurde, zonder aan anderen enige invloed op de regering te verschaffen.

Nadat Montigny naar Spanje vertrokken was, trachtten de Groten meerdere invloed op de regering te verkrijgen; zo trachtte Oranje zich een overwegende invloed te verschaffen in het voornaamste Statencollege, in de Staten van Brabant. Aangezien de Landvoogdes in de hoofdstad van Brabant, in Brussel resideerde en zij dus zelf

---

¹⁵ F. Rachfahi, Margaretha von Parma, bl. 87.

deze provincie rechtstreeks besturen kon, was over Brabant geen aparte stadhouder aangesteld; Oranje wees nu in de Raad van State op de onhandelbaarheid der Staten van Brabant en stelde tenslotte voor, ook voor deze provincie een afzonderlijk bestuurder, een superintendent aan te stellen. Het was duidelijk, dat Oranje deze post voor zich zelf begeerde; als superintendent van Brabant zou hij de leider der Staten van Brabant worden en daardoor op de gehele regering grote invloed kunnen uitoefenen. Heftig werd dit voorstel bestreden door Granvelle, die wees op de veel te grote macht, die aan deze nieuwe functionaris ten deel zou vallen; „zulk een superintendent” zei hij, „zou hertog over Brabant wezen en met de koning het bewind over de Nederlanden delen”.¹⁶ Oranje's voorstel werd afgewezen; de verwijdering tussen Oranje en Granvelle werd steeds groter.

Het was het doel van Philips II de Nederlandse gewesten zo los mogelijk van het Duitse rijk te maken om hen des te nauwer aan Spanje te kunnen verbinden; het was integendeel de wens van vele Groten, evenals het de wens der Staten-Generaal van 1557 en 1558 was geweest, om door een nauwere aansluiting aan het Duitse rijk een al te knellende aansluiting aan Spanje te voorkomen.

Onder de Groten onderhield vooral Oranje betrekkingen met de verschillende Duitse vorsten; afkomstig uit het graafschap Nassau bleef hij in nauwe relatie met zijn lutherse familieleden; zijn broer Lodewijk leefde sinds 1556 als aanzienlijk edelman aan zijn Hof te Brussel en Breda, waar hij de prins bijstond in het beheer van zijn goederen. Na de dood van zijn eerste vrouw, Anna van Buren, was Oranje in 1561 gehuwd met Anna van Saksen; door dit huwelijk was hij vermaagschapt aan de lutherse vorstenhuizen van Saksen en Hessen. Ongaarne zag Philips II de nauwe betrekkingen van de Groten met de Duitse vorsten; zoveel in zijn vermogen lag, trachtte hij deze te verstoren.

Tegen Oktober 1562 was een Duitse rijksdag te Frankfort bijeengeroepen ter verkiezing van Maximiliaan, de zoon van keizer Ferdinand, tot rooms koning. Philips II, die zich als Duitse rijksvorst moest laten, vertegenwoordigen, koos als afgevaardigde noch Oranje, noch Egmont, maar Aerschot een van de weinige edelen, die zich van de Ligue ver gehouden hadden; evenals te voren verontschuldigde hij het passeren van Oranje en Egmont door te beweren, dat de aanwezigheid van de leden van de Raad van State, als raadgevers der Landvoogdes, te Brussel absoluut noodzakelijk was. Oranje, aldus gepasseerd, vroeg verlof om, ter behartiging van zijn particuliere belangen de rijksdag te mogen bijwonen; de regering, die zijn betrekkingen met het Duitse rijk ongaarne zag, weigerde hem verlof te geven. Ondanks deze weigering besloot Oranje toch de rijksdag bij te wonen; evenals hij, verlieten nu ook andere Groten als Megen en Aremberg hun stadhouderschappen en begaven zich op weg naar Frankfort.

Oranje had zich niet alleen tegen de wens der regering naar Frankfort begeven, maar bestreed ook aldaar openlijk de politiek van Philips II. Nadat Aerschot, de afgevaardigde van Philips II, op de rijksdag de Duitse vorsten gerust had willen stellen over de politiek van zijn vorst en het voorstelde, alsof de hulp, die Philips aan de Franse regering tegen de Hugenoten beloofd had, niet was bedoeld als een vijandige daad tegen het Protestantisme, maar slechts tot doel had het straffen van politieke rebellen, protesteerde Oranje terstond tegen deze voorstelling van zaken; hij wees er op, dat deze hulpverlening wel degelijk een vijandige daad tegenover het Protestantisme was; - zelfs gaf Oranje als zijn mening te kennen, dat het goed zou

---

¹⁶ R. Fruin, Verspr. Geschr. I, bl. 319.

zijn, als men Aerschot eens te verstaan gaf, dat men de Protestanten in de Nederlanden niet zo slecht moest behandelen.

Tegen het einde van 1562 keerden de Groten van de rijksdag van Frankfort naar de Nederlanden terug; in dezelfde tijd kwam ook Montigny uit Spanje weer in de Nederlandse gewesten. Zijn zending was zonder enig resultaat gebleven; de koning verleende geen financiële hulp; bovendien waren zijn klachten tegen Granvelle zonder enig gevolg gebleven.

Het was de koning intussen wel duidelijk geworden, dat de Nederlanden geen hulptroepen zouden uitrusten om de Guises en de Franse Katholieken tegen de Hugenoten te ondersteunen; in het najaar van 1562 had hij er zich reeds mee tevreden gesteld, dat de Nederlandse gewesten in plaats van met troepen met geld zouden helpen. Evenals de Franse Katholieken door Philips II gesteund werden, ontvingen de Hugenoten hulp van Elizabeth van Engeland, die in 1558 haar halfzuster Maria Tudor was opgevolgd.

De Franse godsdienstoorlog verliep over het algemeen in het nadeel der Hugenoten; terwijl deze te zwak bleken om te overwinnen, waren zij echter toch te sterk om vernietigd te kunnen worden. In Maart 1563 kwam *de vrede van Amboise* tot stand, die een einde maakte aan deze eerste godsdienstoorlog in Frankrijk; de Hugenoten behielden hun godsdienstvrijheid, waar deze reeds bestaan had. Philips II jammerde over deze, volgens hem goddeloze en verderfelijke vrede; de Nederlandse Groten voelden zich integendeel verheugd over het succes der Hugenootse edelen.

In dezelfde maand Maart werd te Brussel in het huis van Egmont de bruiloft gevierd van een der edelen, van Philippe de Beaufort; de leden der ligue kwamen thans allen te Brussel bijeen ter viering van deze bruiloft en tevens om tezamen te beraadslagen over de toestand der Nederlandse gewesten. De Groten besloten opnieuw bij de koning hun beklag in te dienen over Granvelle; in gezamenlijk overleg werd een schrijven aan de koning opgesteld, dat slechts ondertekend werd door de leden van de Raad van State, Oranje, Egmont en Hoorne. De Groten deelden in dit schrijven aan de koning mee, 'dat de ontevredenheid in de Nederlanden over het bestuur van Granvelle thans zo groot was geworden, dat, zolang deze de leiding bleef houden, de zaken nooit dat succes konden hebben, dat de koning en de Groten wensten'. De ondertekenaars boden tevens de koning hun ontslag aan als leden van de Raad van State. Alle leden der ligue betuigden hun instemming met deze brief, uitgezonderd Aremberg, die reeds door Aerschot van de ligue was afgetrokken en er nu voor goed uit trad.

Enkele maanden na het verzenden van deze brief kwam het antwoord van de koning; deze antwoordde, dat hij niet gewoon was op een aanklacht aanstonds een trouw dienaar heen te zenden, maar om beter ingelicht te worden over de toestand in de Nederlanden verzocht hij, of een der edelen naar Spanje wilde overkomen, om hem nadere mededelingen te doen. Tegelijkertijd zond Philips een geheim schrijven aan Egmont, waarbij hij hem uitnodigde als vertegenwoordiger van de ligue naar Spanje over te komen; de koning hoopte Egmont nog van de ligue af te kunnen trekken, waardoor haar kracht gebroken zou worden. Egmont, die gaarne als bemiddelaar tussen de koning en de ligue wenste op te treden, wilde hier op ingaan, maar moest eerst het besluit van de andere leden afwachten.

In het midden van Juli kwamen de leden der ligue te Brussel bijeen om over het antwoord van de koning te beraadslagen; allereerst werd gesproken of, overeenkomstig het verzoek van de koning een van hen naar Spanje afgevaardigd zou worden. Egmont sprak zich uit voor inwilliging van dit verzoek, terwijl hij

natuurlijk verwachtte, dat, als een afgevaardigde benoemd zou worden, de keus op hem zou vallen; Oranje sprak zich echter uit tegen iedere afvaardiging, aangezien hij het beneden de eer van een edelman achtte ter wille van een Granvelle zo'n verre reis naar Spanje te ondernemen. In een nieuw schrijven aan de koning deelden de Groten thans mee, dat wegens de onrustige tijden niemand van hen de Nederlandse gewesten kon verlaten en zij dus niet aan zijn verzoek om een afgevaardigde te zenden, konden voldoen; tevens besloten Oranje, Egmont en Hoorne niet meer aan de vergaderingen van de Raad van State deel te nemen, zolang Granvelle nog aan het bewind was. Men stelde de koning thans voor de keus (óf zonder Granvelle, óf zonder de Groten de Nederlanden te besturen. Egmont was natuurlijk ten zeerste teleurgesteld over het besluit der ligue om geen afgevaardigde naar de koning te zenden.

Hij berichtte deze terstond, dat hij, aangezien de meerderheid der Groten anders besloten had, niet als afgevaardigde der ligue naar Spanje kon overkomen; hij verzocht echter of de koning hem onder een of ander voorwendsel naar Spanje wilde ontbieden en hij verzekerde aanstonds aan zo'n verzoek te zullen voldoen .

Door de vijandschap der Groten was Granvelle's positie in de Nederlanden reeds zeer moeilijk geworden; toen ook de Landvoogdes op zijn verwijdering begon aan te dringen, was zij onhoudbaar. Margaretha van Parma had de Landvoogdij over de Nederlandse gewesten aanvaard in de verwachting, dat Philips II als beloning voor haar trouwe diensten weldra de belangrijke vestigingen Piacenza en Navarra zou ontruimen. Toen de koning echter deze ontruiming bleef uitstellen en nog in de zomer van '62 weigerde de Spaanse garnizoenen uit deze vestingen terug te trekken, vermoedde de Landvoogdes, dat het Granvelle was, die haar hierin bij de koning tegenwerkte 1). Ook zij wenste thans de verwijdering van Granvelle; bovendien meende zij, als Granvelle vertrokken was, met steun van de Groten, in overeenstemming met het volk de Nederlanden te kunnen besturen. Terwijl de Landvoogdes tot nu toe in haar brieven aan de koning de Groten beschuldigd had, dat zij zoveel onrust in de Nederlandse gewesten verwekten, begon zij hen thans te prijzen om hun grote ijver in de dienst des konings. Zij ondersteunde de Groten in hun strijd tegen Granvelle; in de zomer van 1563 vertrok haar secretaris Armenteros naar Spanje, schijnbaar slechts ter behartiging van haar dynastieke belangen, in werkelijkheid om de koning mee te delen, dat een langer verblijf van Granvelle in de Nederlanden ongewenst was.

Alva, die onder de Spaanse raadgevers van Philips II een voorname plaats innam, trachtte de koning te overreden, ondanks het verzoek der Landvoogdes, Granvelle te handhaven; Alva zag zeer juist in, dat het verzet der Groten tegen Granvelle tevens gericht was tegen het gehele regeringssysteem van Philips II. Door de verwijdering van Granvelle alleen zouden de Groten toch niet tevreden gesteld worden; zij verlangden bovendien een grotere macht voor de Raad van State en de bijeenroeping der Staten-Generaal, zodat de Nederlanden geregeerd zouden worden overeenkomstig Nederlandse en niet Spaanse belangen. Alva gaf tegelijkertijd als zijn mening te kennen, dat het beste eigenlijk zou zijn de leiders der oppositie naar verdienste te straffen d.w.z. te laten onthoofden, maar aangezien zo'n gewelddadige politiek voorlopig onmogelijk was, moest de koning trachten Egmont van de ligue af te lokken, waardoor de kracht van deze bond gebroken zou worden.

Een lange tijd verliep, voor de koning een beslissing genomen had. Hij was van

mening, dat de ontevredenheid in de Nederlanden te groot was geworden, om Granvelle nog te handhaven; aangezien ook de Landvoogdes op zijn verwijdering aandrong, besloot hij Granvelle uit de Nederlanden te laten vertrekken. Om echter nog enigszins te verbergen, dat hij voor de Groten had moeten wijken, riep hij Granvelle niet openlijk terug, maar deelde hem in een geheim schrijven mee, dat hij aan de Landvoogdes een verlot van twee maanden moest vragen, om zijn oude moeder in Bourgondië te bezoeken.

Intussen breidde de ligue zich nog steeds uit; de bondgenoten hadden besloten eenzelfde livrei in te stellen voor hun bedienden en lakeien. Zij stelden het voor, of deze maatregel slechts bedoeld was als een bezuinigingsmaatregel, om een eind te maken aan de kostbare livreien; in werkelijkheid was het doel de macht en het grote aantal der leden thans duidelijk op straat te demonstreren. Egmont, die het teken moest kiezen dat op de mouw gedragen moest worden, koos allereerst de zotskap; toen het volk dit teken echter beschouwde als een bespotting van kardinaal Granvelle, werd het op verzoek van de Landvoogdes vervangen door een pijlbundel, afgebeeld op de Spaanse munten, het teken der eendracht, dat later zou worden het wapen van de Republiek der Nederlanden.

Overeenkomstig het geheime bevel van de koning vroeg Granvelle aan de Landvoogdes verlot voor twee maanden; velen begrepen, toen hij uit Brussel vertrok, dat deze twee maanden lang zouden duren. Thans kwamen de Groten weer terug naar de hoofdstad, om deel te nemen aan de vergaderingen van de Raad van State; zij verklaarden echter, dat zij, zodra Granvelle zou terugkomen, aanstonds weer zouden heengaan. Egmont verzekerde aan de Landvoogdes, dat het de kardinaal, als hij terugkeerde, zijn leven, de koning echter de Nederlanden zou kunnen kosten.

Na het vertrek van Granvelle waren de Kardinalisten machteloos; Berlaymont en Viglius geraakten geheel op de achtergrond; sommigen spraken er zelfs over om alle Kardinalisten te verjagen. De Landvoogdes had reeds zozeer de zijde der Groten gekozen, dat ook zij weldra begon aan te dringen op de bijeenroeping der Generale Staten. Velen, o.a. Viglius, meenden, dat de koning ook hierin zou berusten, evenals hij tevoren berust had in het vertrek der Spaanse troepen en de verwijdering van Granvelle. Doordat de koning zo ver van de Nederlanden verwijderd was, waren allerlei geruchten in omloop; men vertelde, dat hij het optreden der Groten goedkeurde en zelf reeds de tekenen der ligue gedragen had.

De leden van de hoge adel waren thans gezien aan het Brusselse Hof en Egmont voorzien van de tekenen der ligue, dineerde bij de Landvoogdes. Toch gingen de zaken niet naar de wens der Groten, aangezien de koning slechts Granvelle had teruggeroepen, maar de regering der Nederlandse gewesten in geen enkel opzicht had veranderd; de edelen wensten nu het gehele regeringssysteem te veranderen, zodat zij het bestuur over de Nederlanden in handen zouden krijgen. Zij verlangden allereerst de Raad van State van een raadgevend tot een besturend lichaam te maken; de Geheime Raad en de Raad der Financiën moesten door bureaus vervangen worden, die aan deze Raad ondergeschikt moesten worden. De Groten wensten tevens, opdat de Raad van State als opperst bestuurslichaam beter voor haar taak berekend zou zijn, het aantal leden van deze Raad te vermeerderen met enkele leden der ligue, waartoe zij o.a. voorstelden Bergen, stadhouder van Henegouwen, en Montigny.

Wanneer de Raad van State het hoogste bestuurscollege werd, wanneer de Groten als

leden van deze Raad een overwegende invloed konden uitoefenen op de regering, dan zou van de macht van de koning over de Nederlandse gewesten niet al te veel meer overblijven. Viglius schreef in de zomer van 1564 aan Granvelle: „Men smeedt hier een nieuwe Raad van State, die het souvereine beheer zal verkrijgen over alle zaken. Ik weet niet, hoe of dat te rijmen zal zijn met de macht en de autoriteit van de Landvoogdes en of Zijne Majesteit zelf daardoor niet beteugeld zal worden”. De Raad van State, hervormd naar de wens der Groten, zou, onder het mom van een monarchie, een Nederlandse republiek vestigen, bestuurd door de hoge adel.

Deze regeringsverandering betekende niet slechts een terugdringen van de macht van de koning ten bate van de Groten, maar tegelijkertijd een toename van de macht van de adel ten koste van de burgerlijke ambtenaren. En deze laatste verandering zou allerminst een verbetering zijn, aangezien de edelen nu reeds misbruik maakten van hun macht door zich persoonlijk of door hun familieleden te verrijken.

Toen de proostdij van de St. Salvatorkerk te Utrecht opengevallen was, beijverde Oranje zich deze proostdij te verzekeren voor zijn broer Hendrik van Nassau; behalve deze was er nog een adellijk kandidaat, de graaf van Rennenberg. Tussen beide kandidaten kwam het echter tot overeenstemming; Hendrik van Nassau trok zich terug en Oranje beloofde de kandidatuur van Rennenberg te steunen, nadat deze zich verplicht had tot een jaarlijkse uitkering van een deel der rijke inkomsten van de proostdij aan Hendrik van Nassau. Twee gewone bestudeerde geestelijken werden ter zijde geschoven, Rennenberg werd gekozen en Hendrik van Nassau genoot zijn jaargeld.

De Landvoogdes en haar secretaris Armenteros gaven zelf het slechte voorbeeld; ook zij maakten misbruik van hun positie door zich zoveel mogelijk te verrijken. De geestelijke en wereldlijke ambten, waarover Margaretha te beschikken had, werden aan de meestbiedenden verkocht.¹⁷

Behalve politieke hervormingen wensten de Groten bovendien, dat de regering een mildere houding zou aannemen tegenover de steeds talrijker wordende Protestanten; *zij wensten een matiging der plakkaten*. Niet dat deze edelen zelf het Protestantisme waren toegedaan, of dat zij aan de Protestanten godsdienstvrijheid wilden toestaan, maar wel wilden zij gewetensvrijheid schenken aan Lutheranen en Calvinisten; alleen de daden, het openbaar preken, het openbaar belijden van Protestanten moest voortaan gestraft worden.

In December 1564 werd in de Raad van State besloten een afgevaardigde naar de koning te zenden om van hem toestemming te verkrijgen tot de zozeer begeerde veranderingen: de Raad van State opperst regeringscollege, uitbreiding van het aantal leden met enkele leden der ligue, bijeenroeping der Staten-Generaal en matiging der plakkaten. Egmont, die bovendien om zijn particuliere belangen de koning wilde spreken, werd als afgevaardigde gekozen; tegelijkertijd werd gesproken over de instructie, die aan Egmont moest worden meegegeven, en Viglius werd aangewezen deze besprekingen in een instructie samen te vatten. In een van de volgende vergaderingen van de Raad werd deze instructie, die in algemene en vage termen was samengevat, voorgelezen; Oranje, die bij de vorige vergaderingen van de Raad niet aanwezig was geweest, keurde haar in een lange, belangrijke rede af als te vaag, te algemeen. Enkele gedeelten van zijn rede zijn ons door een tijdgenoot overgeleverd: „Wij bedriegen anderen en ons zelf, als wij met die schijnbaar dienstvaardige woorden zowel de ziekte als het geneesmiddel verbloemen. Wij

¹⁷ R. C. Bakhuizen van den Brink, Cartons voor de geschiedenis van den Nederlandschen vrijheidsoorlog, I, bl. 40, 41.

moeten de koning ronduit ontvouwen, wat er van de zaak is, want zij duldt geen langer uitstel. Vooreerst moeten wij hem eenvoudig en zonder omslag van woorden aantonen, dat de godsdienst in de naburige rijken en gewesten hevig geschokt is en ook in de Nederlanden zeer geleden heeft, zodat bij het schandelijke leven der geestelijken, hoofdoorzaak der woelingen, de Kerk door de strengheid der plakaten en processen of door de instelling der bisschoppen alleen niet langer kan worden gehouden in de oude staat . . . Daarbij komt, dat men de regering niet behoorlijk kan voeren dan door de instelling van één regeringsraad; bij verdeling onder enige Raden trekken deze ieder op zijn beurt de zaken naar zich toe en brengen de ganse staat in verwarring door hunne verschillen. Verder moeten in die regeringsraad enige verstandige mannen van gezag komen, wier aanzien bij het volk hoog is . . . Ik ben Katholiek en wil van die godsdienst niet afwijken, maar toch kan ik niet goedkeuren de gewoonte der koningen om het geloof en de godsdienst der mensen naar hun wil binnen willekeurige grenzen te beperken”.¹⁸

Oranje maakte door deze rede diepe indruk op de aanwezigen en de instructie, door Viglius opgesteld, werd thans gewijzigd in Oranje's geest; de koning werd voor de beslissing gesteld, óf zelf in de slechte financiële toestand der Nederlanden te voorzien, wat een onmogelijke taak voor hem was, of de eisen der oppositie in te willigen. Viglius was door de rede van Oranje zo aangegrepen, dat hij de volgende morgen door een beroerte getroffen werd en voorlopig geen deel meer kon nemen aan de regering.

In het begin van Januari begaf Egmont zich op reis naar Spanje en werd tot Kamerijk door bevriende edelen begeleid. Egmont en zijn vrienden vreesden, dat Granvelle hem nog wel eens nadeel zou kunnen berokkenen op zijn reis; daarom stelden zijn vrienden een schriftelijke verklaring op, waarin zij, op hun woord van edelen verzekerden, dat als Egmont op zijn reis iets zou overkomen, zij dit zouden wreken op Granvelle of op hem, die anders de bewerk van zo'n aanslag zou zijn. De edelen ondertekenden deze verklaring met hun bloed en gaven hem aan de gravin van Egmont in bewaring.

Egmonts leven liep echter niet in het minste gevaar; de koning was besloten door uiterlijk gunstbetoon de graaf geheel voor zich te winnen. In tegenstelling met Oranje was Egmont geen staatsman, die nuchter de werkelijkheid zag, maar integendeel iemand, die zich door de schijn spoedig liet misleiden. Oranje, die wist hoeveel waarde zijn vriend hechtte aan uiterlijk eerbetoon liet hem in het openbaar steeds de voorrang, tot grote ergernis van zijn eigen gevolg. Granvelle typeerde Egmont terecht als een vriend van rook, van uiterlijke schijn, die gemakkelijk te winnen was.

De ontvangst van Egmont te Madrid was schitterend; de koning overlaadde de graaf met gunstbewijzen, loste verschillende van zijn schulden in en schonk hem een aanzienlijke som geld. Philips luisterde zelfs welwillend naar de eisen, die Egmont hem, namens de Brusselse regering overbracht. Egmont was door dit alles gunstig omtrent de koning gestemd en toen deze zijn welwillende aandacht geschonken had aan de eisen der Brusselse regering, was de graaf vast overtuigd, dat deze eisen een gunstig gehoor gevonden hadden. Hoewel de koning geen enkele bindende belofte gegeven had, keerde Egmont naar de Nederlanden terug, in de vaste overtuiging, dat de koning alle eisen had ingewilligd; te Brussel beroemde de graaf zich zozeer op het belangrijke resultaat van zijn zending, dat de Kardinalisten zich over hem vrolijk

---

¹⁸ Zie P. J. Blok, Geschiedenis van het Nederlandsche volk, II, bl. 18, tg.

maakten en spottend van hem zeiden: „hij spreekt alsof hij koning is!“. Intussen bleek weldra, dat de koning geen enkele vaste belofte gegeven had; zelfs kwamen brieven van Philips uit Spanje binnen, waaruit bleek, dat de koning geheel anders gezind was, dan Egmont had voorgegeven. Het kwam tussen de beide leiders der oppositie Oranje en Egmont tot heftige tonelen, waarbij Oranje de graaf verweet, dat hij in Spanje wel voor zijn particuliere belangen had gezorgd, maar het algemeen belang van de staat had verwaarloosd. De Landvoogdes en Armenteros hoopten nog, dat alles op een misverstand berustte en zij smeekten de koning alsnog aan de eisen der oppositie toe te geven.

De aandacht van Philips II was echter in deze dagen gericht naar andere streken; vol zorg zag hij, hoe de Turken, onder leiding van sultan Soliman II, hun macht in het Middellandse zee gebied trachten uit te breiden. De Turken hadden reeds onder deze sultan, Soliman de Grote, belangrijke successen behaald; in 1522 hadden zij Rhodus veroverd op de Johanniter ridders; de Johanniters hadden zich sedert gevestigd op Malta, dat hun door Karel V was afgestaan. In 1526 hadden de Turken bij Mohacs het Hongaarse leger vernietigd; Hongarije was bijna geheel bij het Turkse rijk ingelijfd. Pas voor Weenen was de Turkse aanval tot staan gekomen; het beleg van Weenen (1529) had het Turkse leger moeten opbreken. In de zomer van 1565 waren de aanvallen der Turken hernieuwd: een vloot was verschenen voor het eiland Malta, om ook hier de Johanniters te verdrijven; als Malta door de Turken veroverd werd, dan liepen ook de kusten van Spanje gevaar door hun vloten geteisterd te worden. Philips II zond dan ook een sterke Spaanse vloot naar Malta om de Johanniters te steunen in de strijd tegen de Turken; door de krachtige tegenstand, die de ridders ook hier boden, waren de Turkse troepen echter zo verzwakt, dat zij, bij het verschijnen van de Spaanse ontzettingsvloot de strijd opgaven en aftrokken naar het oosten. Malta bleef aan de Johanniters; het gevaar voor de Spaanse monarchie was geweken. Nog geheel onder de indruk van deze overwinning schreef Philips in Oktober, van uit Segovia, zijn antwoord aan de Brusselse regering, waarin alle eisen der oppositie werden afgeslagen; de plakaten werden niet gematigd, de Staten-Generaal werden niet bijeengeroepen, de Raad van State werd geen besturend college, alleen werd de Raad van State uitgebreid met één lid, namelijk met Aerschot, die zich steeds van de ligue ver had gehouden.

De Landvoogdes was zeer verslagen door deze brieven uit Segovia; zij bleef nog steeds de Groten steunen en deelde Aerschot zijn benoeming mee op zo'n wijze, dat duidelijk bleek, dat zij het liefste had, dat hij er voor bedankte. De eerste maal, dat Aerschot de vergaderingen van de Raad van State bijwoonde, werd hij zo ontvangen, dat hij voorlopig niet meer in de Raad verscheen.

De Groten waren ten zeerste gebelgd over het afwijzend antwoord van de koning; Hoorne verklaarde zelfs, dat men het in het land ook wel zonder koning zou kunnen klaar spelen. De leden van de Geheime Raad, die bij het bekend worden van deze brieven grote onrust in de Nederlanden vreesden, raadden aan, dat de inhoud van deze brieven voorlopig niet bekend gemaakt zou worden. De Groten, die hoopten, dat door de ontevredenheid, die deze brieven zouden wekken, de koning misschien nog tot inkeer zou komen, drongen echter aan op algemene bekendmaking; overeenkomstig hun wens werd besloten en van deze brieven werd mededeling gedaan aan alle stadhouders, hoven en magistraten. De voornaamste leden van de hoge adel weigerden thans langer zitting te nemen in de Raad van State. Bergen gaf het voorbeeld in Januari 1566; hij verklaarde, dat hij de strenge handhaving der plak-

katen afkeurde, omdat dit óf een opstand óf een emigratie van zeer velen, moest veroorzaken, waardoor in ieder geval de welvaart van het land vernietigd zou worden. Bergen trok zich daarom terug uit de Raad van State. Megen en Oranje volgden zijn voorbeeld; deze drie edelen namen geen deel meer aan de vergaderingen van de Raad en vertrokken uit de residentie. De politiek van lijdelijk verzet, eens met succes tegen Granvelle toegepast, werd weer gevolgd, maar nu tegen de koning.

De ongerustheid en ontevredenheid onder de bevolking in de Nederlandse gewesten was door de brieven van de koning zeer toegenomen; reeds verbreidde zich het gerucht, dat Philips de gevreesde *Spaanse inquisitie* wilde invoeren. Het was niet de hoge adel, die met haar politiek van lijdelijk verzet leiding aan de ontevredenheid zou geven; het was nu de lage adel, die door haar actief optreden, de leiding van het verzet in handen nam.

Het Protestantisme, en vooral het Calvinisme, had zich sedert 1550 in alle Nederlandse gewesten steeds meer verbreid; vooral in de zuidelijke gewesten vond het meer en meer aanhang. Reeds in 1561 was 's avonds op de markt in Doornik een openbare Calvinistische godsdienstoefening gehouden; in de nacht na de preek trokken de talrijke Calvinisten onder het zingen van hun psalmen door de stad. Ook in Valenciennes hadden dergelijke Calvinistische demonstraties plaats. Slechts door het inlegeren van krijgsvolk kon de regering de rust in deze plaatsen herstellen. In Antwerpen, waar de Protestanten talrijk waren en waar velen hun toevlucht gezocht hadden, omdat zij in de drukke koopstad veiliger waren dan elders, was het tijdens de terechtstelling van een afvallige monnik in 1564 tot een volksoproertje gekomen.¹⁹

De ontevredenheid en ongerustheid der protestantse bevolking was natuurlijk steeds groter geworden, naarmate het duidelijker werd, dat de koning de inquisitie wilde handhaven en van een belangrijke verzachting der plakkaten niets wilde weten. Het waren onder de Protestanten vooral de Calvinisten, die door hun goede organisatie een macht in de staat gingen vormen; aan het hoofd van hun plaatselijke gemeenten stonden de consistories, bestaande uit de predikanten, ouderlingen en diakenen. De Calvinistische kooplieden hadden hun afzonderlijke bijeenkomsten en mochten hun eigen ouderlingen en diakenen kiezen; wanneer zij de gewone Calvinistische bijeenkomsten bijwoonden liepen zij immers groter gevaar, dan het geringere volk, om bij de regering van ketterij te worden beschuldigd. Reeds in 1563 waren in verschillende gewesten provinciale synoden gehouden; als vaste secretaris, die de zaken der synoden behandelde, was aangewezen Gilles le Clerq, rechtsgeleerde uit Doornik.

De Protestanten begrepen, dat zij bij de hoge adel geen steun te verwachten hadden; al wensten vele voorname edelen een milder optreden tegen hen, de meesten van hen keurden de godsdienstige bijeenkomsten der ketteren streng af. Zo achtten Megen en Montigny de plakkaten onontbeerlijk en wilde Egmont de predikanten en hen, die de ketterse bijeenkomsten samenriepen, als verstoorders der openbare orde, ter dood laten brengen.

Waarschijnlijk hebben zich nu in het jaar 1565 verschillende Protestanten tot enkele leden van de lage adel gewend om hulp en steun te verkrijgen tegen de strenge vervolgingen, die dreigden.²⁰

¹⁹ M. Gachard, Correspondance de Guillaume le Taciturne, II, bl. XXXII.

²⁰ H. A. Enno van Gelder, De Nederlandse adel en de opstand tegen Spanje, Tijdschrift voor

In de zomer van 1565 hadden besprekingen plaats te Spa tussen protestantse edelen als Lodewijk van Nassau, die te Spa de baden gebruikte, Jan van Marnix, Heer van Toulouse, Nicolaas de Hames, de wapenheraut van het Gulden Vlies, en Gilles le Clerq, de vertegenwoordiger der Consistories. De leden van de protestantse adel en der protestantse burgerij, beide evenzeer door de geloofsvervolging bedreigd, beraadslaagden hier tezamen over een verbond ter verkrijging van godsdienstvrijheid.

De onderhandelingen, te Spa begonnen, werden in Brussel voortgezet; in het eind van November waren er juist, ter gelegenheid van het huwelijk van de zoon der Landvoogdes, veel edelen in de hoofdstad. Lodewijk van Nassau en de zijnen verenigden nu in het huis van Floris van Pallandt heer van Culemborg een twintigtal edelen, op wie zij meenden te kunnen rekenen; allereerst werd een godsdienstoefening gehouden onder leiding van de Calvinistische predikant Junius uit Antwerpen; daarna beraadslaagden de edelen, in tegenwoordigheid van deze predikant, over het stichten van een bond tegen de geloofsvervolging. Twee dagen later werd dit verbond, *het Compromis der edelen*, gesloten ten huize van Nicolaas de Hames. Ongeveer in dezelfde tijd werd gesloten het Compromis der Calvinistische kooplieden; de kooplieden namen in de Calvinistische kerken een afzonderlijke plaats in. De edelen werkten samen met de Calvinistische burgerij; evenals in Frankrijk schenen de protestantse edelen zich aan het hoofd der protestantse ontevredenen te stellen.

Hoewel het Compromis der edelen, in tegenstelling met de ligue, een uitgesproken protestants karakter droeg en in nauwe betrekking stond met de Calvinistische burgerij, sloten zich toch vele katholieke edelen bij dit verbond aan, op deze wijze hun ontevredenheid over de regeringspolitiek uitend. Snel breidde het Compromis zich uit onder de lage adel en zowel in de noordelijke als in de zuidelijke gewesten werden veel leden geworven; terwijl de ligue, die tot nu toe de oppositie tegen de regering gevoerd had, bijna uitsluitend Zuid-Nederlands georiënteerd was, vond het Compromis evenveel aanhang in de noordelijke als in de zuidelijke gewesten. Terwijl de ligue slechts lijdelijk verzet gepleegd had, wensten velen van de lage adel met geweld op te treden; waarschijnlijk werd het plan beraamd om zich met geweld van Antwerpen meester te maken, de voornaamste handelsplaats, waar bovendien veel Protestanten woonden.

Intussen had Oranje, die door zijn broer Lodewijk wel spoedig kennis gekregen zal hebben van het Compromis, de leden der ligue ontboden te Breda; in deze plaats en later te Hoogstraten pleegde Oranje met hen overleg over de gevaarlijke toestand, waarin de Nederlandse gewesten verkeerden. Oranje drong aan op een krachtiger optreden en wenste, dat de hoge adel zich aan het hoofd der ontevredenen zou stellen; de aanwezigheid van enkele met Oranje bevriende, Duitse oversten als Georg von Holle en Gunther von Schwartzburg doet vermoeden, dat Oranje desnoods met geweld tegen de regering wenste op te treden. Verschillende leden der ligue waren hier echter niet toe over te halen; Megen trok zich uit de ligue terug, Egmont wilde in geen geval tegen de regering geweld gebruiken. Oranje, die zich zonder de medewerking van Egmont, niet sterk genoeg achtte om een gewelddadige politiek te voeren, gebruikte thans zijn invloed om ook het Compromis van zijn

plannen af te brengen.

Overeenkomstig de raad van Oranje besloten de edelen van het Compromis zich voorlopig te beperken tot het aanbieden van een smeekschrift aan de Landvoogdes, waarin zij een milder optreden tegenover de Protestanten zouden verzoeken.

De Landvoogdes was intussen ten zeerste verontrust door de dreigende geruchten, die de ronde deden; zelfs vertelde men, dat de verbonden edelen het plan hadden Margaretha gevangen weg te voeren. In dringende brieven riep de Landvoogdes nu alle stadhouders en Vliesridders naar Brussel, om tezamen met de Raad van State over de dreigende toestand te beraadslagen; zelf gevoelde zij zich zo bevreesd, dat zij uit de hoofdstad wilde vluchten naar de sterke vesting Mons. De edelen, o.a. Egmont, stelden haar echter gerust en deelden haar mee, dat de verbonden edelen geen geweld zouden gebruiken, maar slechts naar Brussel wilden komen, om haar een verzoekschrift te overhandigen.

In de laatste dagen van Maart hadden de vergaderingen plaats van de Raad van State, de stadhouders en Vliesridders; duidelijk kwam nu tot uiting, hoezeer het Compromis scheiding bracht onder de leden der ligue. Volgens velen van hen ging het Compromis veel te ver; de meeste leden der ligue wilden slechts matiging der plakaten, geen afschaffing. Egmont, Megen en Montigny achtten de plakaten absoluut onontbeerlijk; alleen Oranje en Bergen spraken zich in het geheel niet uit over de noodzakelijkheid van het straffen der actieve ketters. Allen waren het er echter over eens, dat de plakaten te streng waren en er werd dan ook besloten, dat de Geheime Raad *een moderatie, een matiging der plakaten* zou ontwerpen; de Landvoogdes en de Raad van State zouden dit ontwerp dan nader bespreken.

Om alle ongeregeldheden te voorkomen gaf Oranje aan zijn broer Lodewijk de raad, dat de verbonden edelen ongewapend en in niet te groot aantal te Brussel zouden komen om het verzoekschrift aan te bieden. De 3e April kwamen uit alle delen van het land een 400 edelen naar de hoofdstad; de 5e April trokken zij in lange rij, twee aan twee, door de straten van Brussel naar het paleis der Landvoogdes om haar het smeekschrift aan te bieden; de leiders der edelen Lodewijk van Nassau en Hendrik van Brederode, Heer van Vianen, sloten de rij.

De Landvoogdes, omgeven door de Vliesridders, wachtte in angstige spanning de dingen af, die zouden gebeuren; toen de edelen de zaal binnentraden fluisterde waarschijnlijk een der Vliesridders, misschien Berlaymont, haar bemoedigend toe, dat zij toch niet behoefde te vrezen voor „*ces gueux*”, voor die bedelaars, daarbij doelend op de berooide staat, waarin velen hunner verkeerden, terwijl er onder hen slechts weinigen waren van naam en aanzien.

Met een korte toespraak overhandigde Brederode het smeekschrift aan de Landvoogdes. In dit geschrift werd gewezen op het grote gevaar, dat de brieven van Segovia over het gehele land zouden kunnen brengen; mogelijk zou een oproer het gevolg zijn en dan moesten de edelen, die meest op het platte land woonden, alle lasten daarvan dragen. Zij verzochten dan ook, dat de Landvoogdes een afgevaardigde naar de koning zou sturen om te verzoeken de strenge plakaten af te schaffen; zolang de beslissing van de koning nog niet vernomen was, zou de Landvoogdes misschien de inquisitie en de plakaten kunnen schorsen.

Toen de edelen de 6^e April terugkwamen, om het antwoord van Margaretha te vernemen, antwoordde zij, dat zij bereid was een afgevaardigde naar de koning te zenden, om hem het verzoek der edelen over te brengen; tevens deelde zij mee, dat de Geheime Raad reeds een moderatie der plakaten ontwierp; wat het tijdelijk schorsen der inquisitie en plakaten betrof, haar bevoegdheid strekte zich niet zover

uit, dat zij zo'n maatregel zou mogen nemen, maar zij beloofde aan de inquisiteurs en wereldlijke rechters te laten schrijven, dat zij gematigd te werk moesten gaan bij het opsporen en straffen der kettters. De edelen waren ontevreden over dit antwoord en twee dagen later dienden zij nog een repliek in bij de Landvoogdes, waarin zij hun teleurstelling over het ontvangen antwoord uitdrukten. Toch hadden de edelen bereikt, dat de geloofsvervolging tijdelijk gestaakt werd, aangezien de brieven, die aan de inquisiteurs en rechters geschreven werden, feitelijk neerkwamen op een schorsing van de inquisitie en de plakaten.

De 8^e April waren de verbonden edelen in het huis van Culemborg bijeen aan een gastmaal; hier namen zij de geuzennaam, als spot het eerst geuit, als erenaam aan en voor het eerst weerklonk de roep van „Vivent les Gueux”. Het feest bereikte zijn hoogtepunt, toen Oranje, Egmont en Hoorne, langs het huis van Culemborg rijdende, op Brederode's verzoek binnenkwamen en staande op het heil van het Compromis dronken; duidelijk bleek nu, dat Oranje en Hoorne het Compromis gunstig gezind waren en zelfs een Egmont zich niet langer afkerig toonde van deze bond. Voor de edelen de hoofdstad verlieten en naar hun woonplaatsen terugkeerden werd een blijvende raad van vier personen, een soort hoofdbestuur gekozen, dat de belangen van het Compromis zou blijven behartigen; hiervoor werden aangewezen Lodewijk van Nassau, Hendrik van Brederode, de graaf van Culemborg en de graaf van den Bergh, een zwager van Oranje.

De edelen hadden tenminste nog in zoverre succes gehad, dat, hoewel niet officieel dan toch praktisch, de geloofsvervolgingen tijdelijk geschorst waren; het was echter duidelijk, dat de koning nooit een belangrijke verzachting der plakaten zou toestaan. Ook de moderatie, die de Geheime Raad had ontworpen, hield slechts een geringe verzachting van straf in ten opzichte van de passieve (verleide) kettters; het volk bespote deze *moderatie* weldra als een *moorderatie*. De koning liet door een van zijn edelen, die in Mei 1566 van Spanje naar Brussel reisde, aan Margaretha meedelen, dat hij zelfs aan deze moderatie zijn goedkeuring niet schenken kon; deze moderatie is dan ook nooit van kracht geworden.

In de Raad van State waren intussen Bergen en Montigny aangewezen als afgevaardigden naar de koning, om hem te verzoeken de strenge plakaten af te schaffen. Bergen trok door zijn grote bekwaamheden steeds meer de aandacht en scheen voorbestemd te zijn een invloedrijke rol in de Nederlandse gewesten te gaan spelen; toen Oranje tijdens de strijd tegen Granvelle op bijeenroeping der Staten-Generaal aandrong, wenste hij Bergen als haar voorzitter, omdat deze een overwegende invloed op deze vergadering kon uitoefenen;²¹ toen de leden der ligue aandrongen op uitbreiding van de Raad van State, noemden zij als eventueel nieuw lid de markies Van Bergen.

De gezamenlijke afreis der afgevaardigden Bergen en Montigny naar Spanje werd verhinderd, omdat de eerste tijdens het maliespel door een kogel zo ongelukkig getroffen werd, dat hij wegens een wond aan het been enige tijd rust moest houden; zodra Brederode dit vernomen had, schreef hij aan Lodewijk van Nassau: „Ik ben bedroefd over de verwonding van de markies van Bergen, juist nu komt deze hoogst ongelegen, want ik ken niemand, die voor deze afvaardiging geschikter is dan hij. Egmont is een voortreffelijk Heer, maar de markies verstaat het veel beter de kern der dingen te doorschouwen.”

---

²¹ Bakhuizen van den Brink, Cartons voor de geschiedenis van den Nederlandschen vrijheidsoorlog, I, bl. 2g.

Montigny ondernam nu alleen de reis naar Spanje; zodra Bergen hersteld was, reisde ook hij af, maar werd onder weg in Frankrijk weer ongesteld, zodat hij andermaal rust moest nemen. Bergen zag tevens tegen zijn taak als onderhandelaar bij de koning op en verzocht nu aan Philips verlof, hem van zijn taak te ontheffen, zodat hij naar de Nederlanden zou kunnen terugkeren. De koning berichtte hem echter terstond, dat hij, zodra hij hersteld was, zijn reis moest voortzetten en dat het hem zelf zeer verheugen zou, de markies spoedig bij hem te zien. Zodra Bergen weer enigszins genezen was, zette deze zijn reis voort en kwam in het midden van Augustus bij de koning aan.

Terwijl deze beide afgevaardigden Bergen en Montigny in Spanje vertoefden, hadden er in de Nederlandse gewesten grote veranderingen plaats; de protestantse bevolking had vol verwachting en sympathie het optreden der edelen gadeslagen en vele burgers noemden zich ook *Geuzen* en droegen de bedelnap. Men verwachtte niet anders, of het optreden der edelen moest succes hebben en ondanks het antwoord van de Landvoogdes verbreidde zich het gerucht, dat, in afwachting van het antwoord van de koning, volledige godsdienstvrijheid was toegestaan. De Protestanten, waaronder vele predikanten, die om het geloof waren uitgeweken, keerden terug naar de Nederlanden; overal zag men de ballingen op wagens en in boten vol vreugde naar het vaderland terugkomen.

Terwijl de Protestanten tot nu toe slechts in het geheim bijeengekomen waren, begonnen zij in Juni 1566 voor het eerst hun godsdienstoefeningen in het openbaar, in het vrije veld, te houden.

In de zuidelijke Nederlandse gewesten, vooral in Vlaanderen, gingen de Calvinistische predikanten Hermannus Moded en Petrus Dathenus voor in het houden van godsdienstoefeningen in het vrije veld, *haagpreken of graspreken* genoemd; in de noordelijke gewesten, vooral in Holland, werden de eerste haagpreken gehouden door Petrus Gabriel en Jan Arentsz. Moded, Dathenus en Gabriel waren gewezen monniken, Jan Arentsz was een mandenmaker uit Alkmaar. Een Calvinistische synode, te Antwerpen bijeen, besloot de openbare preken in het gehele land in te voeren; overal hadden de haagpreken nu plaats en in alle gewesten werden Calvinistische gemeenten georganiseerd en consistories gekozen. Zeer velen gingen nu ter preek; van heinde en ver kwamen de toehoorders, te voet, te paard of met een wagen, voorzien van de benodigde levensmiddelen; een tijdgenoot beschreef hoe de preekgangers kwamen aanreizen „met wagens, met karren, met bagage, met victualie, met spit ende crauwel (vleeshaak), met pot ende ketel”.²² Bij sommige haagpreken waren een 20 tot 25.000 mensen aanwezig.

Tevergeefs trachtte de Landvoogdes de openbare preken nog tegen te gaan; een nieuw plakkaat verscheen, waarbij alle predikanten met de doodstraf werden bedreigd en het bijwonen van de haagpreken strafbaar werd gesteld. De Calvinisten wilden echter niet meer afzien van de openbare godsdienstoefeningen; omdat zij bevreesd waren, dat regeringstroepen plotseling een overval zouden doen, werden voortaan bij de preken gewapende wachten uitgezet en van de aanwezige wagens werden verschansingen gebouwd; de predikant werd door gewapenden afgehaald en weggebracht; een haagpreek was voortaan een krijgsbedrijf.

Door het optreden der Calvinisten was de toestand in de Nederlandse gewesten geheel veranderd; de leiders van het Compromis, de leden van het „hoofdbestuur”

---

²² J. Smit, Den Haag in den Geuzentijd, bl. 35.

Lodewijk van Nassau, Hendrik van Brederode, de graaf van Culemborg en de graaf van den Bergh vergaderden de 4e Juli te Lier en besloten een vergadering van het Compromis bijeen te roepen in St. Truyen, gelegen in het bisdom Luik, om over de toestand te beraadslagen. Terwijl de bisschop van Utrecht zijn wereldlijke macht aan Karel V had moeten afstaan, had de bisschop van Luik deze behouden en was het bisdom Luik dus een afzonderlijk, zelfstandig staatje gebleven; de edelen belegden de vergadering van het Compromis niet in een van de zeventien Nederlandse gewesten, uit vrees voor eventuele tegenmaatregelen der regering, maar in het bisdom Luik, omdat de bisschop van Luik toch te zwak was, om deze vergadering in zijn gebied te beletten.

De Protestanten en de Calvinisten in het bijzonder hadden in de Nederlanden een sterke positie ingenomen; vooral in Antwerpen, waar Oranje burggraaf was, was het Calvinisme en het Lutheranisme sterk; hier werden dikwijls de Calvinistische synoden gehouden, hier schonken zelfs vooraanstaande leden van de magistratuur als de burgemeester Antonie van Straeten en de pensionaris Jacob van Wesenbeke in het geheim hun steun aan de Lutheranen. Tot grote ongerustheid van een groot deel der bevolking verscheen nu Megen in de stad; deze verleende thans onvoorwaardelijk steun aan de Brusselse regering en het doel van zijn komst was dan ook waarschijnlijk om Antwerpen geheel in de macht der regering te brengen door garnizoen in de stad te leggen; was dit doel bereikt, dan zou de macht van Oranje, als burggraaf van Antwerpen, tot nihil zijn teruggebracht. Om dit te voorkomen begaf zich Brederode, terstond na de bijeenkomst te Lier, naar Antwerpen; hoewel niet officieel aangesteld, maar dan toch in werkelijkheid als plaatsvervanger van Oranje, waakte de populaire graaf over de stad, om haar voor regeringsgarnizoen te vrijwaren. Brederode genoot de steun van een overgroot deel der bevolking; Megen, die bijna een gevangene in de stad was geworden en wiens logies door een 300 burgers bewaakt werd verliet in arrenmoede de stad. Vele rijke burgers en kooplieden, bevreesd voor een mogelijk oproer, waarbij hun bezittingen gevaar konden lopen vluchtten uit de stad; hun voorbeeld werd gevolgd door verschillende geestelijken, die vreesden, dat de Calvinisten zich van de macht zouden meester maken.²³

Intussen was ook Lodewijk van Nassau in Antwerpen verschenen met de geheime opdracht van zijn broer Oranje, om bij de Antwerpse magistratuur aan te dringen, dat zij de tussenkomst van hem, als burggraaf van Antwerpen, bij de Landvoogdes zou inroepen, om de orde te herstellen 2). Inderdaad verzocht de magistratuur nu aan de Landvoogdes de overkomst van haar burggraaf en Margaretha, hoewel zij Oranje reeds begon te wantrouwen, gaf om erger te voorkomen, toe. De 13e Juli deed Oranje als een vorst zijn intocht in Antwerpen, reeds buiten de stad door Brederode en vele edelen verwelkomd. Oranje kon nu zelf orde op de zaken stellen en voorkomen, dat de regering garnizoen in de stad legde; de taak van Brederode was geëindigd en de volgende dag, de 14e Juli, vertrok de graaf uit Antwerpen naar de grote vergadering van het Compromis te St. Truyen.

Ondanks het protestantse karakter van het Compromis hadden zich toch vele katholieke edelen aangesloten uit protest tegen de regeringspolitiek, tegen de brieven uit Segovia; ook zij wensten inwilliging van het smeekschrift, afschaffing der inquisitie en matiging der plakaten. De inhoud van het smeekschrift was echter,

---

²³ R. van Roosbroeck, Kroniek van Godevaert van Haecht, I, bl. 67.

dank zij de grote energie der Calvinisten, door de gebeurtenissen volkomen achterhaald; niet alleen waren praktisch de inquisitie en de plakكاتen buiten werking gesteld, maar tevens heerste er een bijna volkomen godsdienstvrijheid, zodat de Calvinisten ongestoord hun druk bezochte haagpreken konden houden. Dit alles ging de katholieke edelen veel te ver; zij wensten slechts moderatie, geen afschaffing der plakكاتen en in ieder geval geen godsdienstvrijheid voor de Calvinisten. De katholieke leden van het Compromis werden wantrouwend ten opzichte van de leiders van hun bond, die allen zo uitgesproken protestants gezind waren; vele katholieke edelen onttrokken zich aan het Compromis en verschenen reeds niet meer te St. Truyen, terwijl anderen deze vergadering slechts bezochten, om zich als lid te laten schrappen, na eerst Lodewijk van Nassau heftig verweten te hebben, dat de weg, die hij wilde inslaan, moest leiden tot gehele ondergang der religie.

Ook te St. Truyen had nauwe samenwerking plaats tussen het Compromis en de Calvinistische burgerij; verschillende afgevaardigden van de Consistories uit Antwerpen en andere plaatsen verschenen ter vergadering en riepen de hulp der edelen in, ter bescherming van hun openbare godsdienstoefeningen. Het bondsbestuur wist inderdaad de vergadering over te halen tot de belofte, dat men zou verzekeren, dat het volk ter wille der religie geen geweld aangedaan zou worden, mits het volk gehoorzaam zou blijven en totdat de Staten-Generaal nadere voorzieningen zouden hebben getroffen.

Intussen waren vele edelen ongerust over de plannen der regering; Megen en Aremberg raadden de Landvoogdes reeds aan, om geweld te gebruiken tegen de Protestanten en allereerst Antwerpen in de macht der regering te brengen; bovendien kwamen berichten uit het Duitse rijk, dat aldaar in naam der Landvoogdes troepen werden aangeworven. De edelen te St. Truyen besloten nu ook zelf troepen in wachtgeld te nemen; de edelen, die de Geuzennaam terecht voerden, beschikten niet over de nodige geldmiddelen, om troepen in dienst te nemen, maar de Consistories verplichtten zich voor de nodige gelden te zullen zorgen. Bij haar militaire maatregelen bleef het Compromis aangewezen op de geldmiddelen der Calvinisten.

De Landvoogdes was bevreesd geworden voor de eventuele plannen der edelen en zij verzocht Oranje en Egmont om, namens haar, met hen te onderhandelen. Oranje en Egmont begaven zich naar Duffel, tussen Antwerpen en Mechelen gelegen, waar zij met afgevaardigden der edelen in onderhandeling traden. Zij oefenden een enigszins remmende werking uit op de besluiten der edelen en zagen met zorg de nauwe samenwerking van deze met de Calvinisten,

Ondanks de dreigende geruchten, dat de regering reeds troepen liet werven, wilden de edelen nog trachten langs vredelievende weg hun doel te bereiken; voor de tweede maal werd een smeekschrift opgesteld, dat door 2 afgevaardigden aan de Landvoogdes aangeboden zou worden. In dit verzoekschrift werd aan Margaretha verzocht Oranje, Egmont en Hoorne te gelasten het Compromis in bescherming te nemen; tevens werd aan de Landvoogdes gevraagd aan deze drie heren een soort dictatoriale macht op te dragen. Troepen in het land zouden slechts door hen aangeworven mogen worden, zij alleen zouden de hoofdlieden mogen benoemen, die onder hun bevel bleven staan; bovendien moest Margaretha hen machtigen alle maatregelen te nemen, die voor de bescherming van het land nodig werden geacht.

Dit verzoek der edelen om Oranje, Egmont en Hoorne aan het hoofd der regering te stellen kwam eigenlijk geheel overeen met de vroegere verzoeken der ligue, om de Raad van State te maken tot het hoogste bestuurslichaam in de Nederlandse gewesten, aangezien deze drie edelen in deze Raad de leiding in handen hadden.

Tenslotte bevalen de edelen in hun smeekschrift een verzoekschrift der Consistories aan, dat ook aan de Landvoogdes zou worden aangeboden; in dit verzoekschrift verzochten de Calvinistische gemeenten, of de edelen zich met hen mochten verbinden ter bescherming van de godsdienstvrijheid, totdat de Staten-Generaal hier nader over beslist zouden hebben.

Twaalf edelen, die men spottend de 12 apostelen noemde, werden naar Brussel afgevaardigd, om aan de Landvoogdes het tweede smeekschrift aan te bieden; Margaretha toonde zich zeer vertoorned over het optreden der edelen en liet zich slechts met moeite overhalen om de afgevaardigden te ontvangen; zij riep nu tegen 18 Augustus de Vliesridders naar Brussel, om met de Raad van State over dit smeekschrift te beraadslagen.

In de eerste helft van Augustus kwam eindelijk het antwoord van de koning op het *eerste smeekschrift* te Brussel binnen; de koning stemde toe in de opheffing der pauselijke inquisitie en in matiging der plakaten. De inhoud van het eerste smeekschrift was echter door de gebeurtenissen reeds lang achterhaald en er werden nu geheel andere hervormingen verlangd. Zelfs Egmont verklaarde, dat het antwoord van de koning vroeger voldoende geweest zou zijn, maar nu ontoereikend was. Evenals na de aanbieding van het eerste smeekschrift de gebeurtenissen een onverwachte loop genomen hadden, zo had ook na de aanbieding van het tweede smeekschrift plotseling een totale verandering van de toestand plaats.

In West-Vlaanderen was de lang opgekropte haat der Calvinisten tegen de roomse beeldendienst tot uiting gekomen; het eerst werden de beelden aan de weg vernield, daarna de beelden in de kapellen en kloosters. Snel breidde deze beeldenstorm zich uit over geheel Vlaanderen; Egmont, stadhouder van Vlaanderen vertrok 15 Augustus uit Yperen om de vergadering der Vliesridders te Brussel bij te wonen; één dag later werden de kerken te Yperen geplunderd.

Het was natuurlijk niet alleen een godsdienstig fanatisme van Calvinistische ijveraars, dat zich thans uitte in het vernielen der beelden, maar het was tegelijkertijd een uiting van haat tegen die kerk, in wier naam zovelen op onmenselijke wijze waren terechtgesteld. Zo zeiden enkele beeldenstormers aangaande de katholieke kerk: „Sou ick haeren tempel en autharen niet scynden, sij hebben die levende tempels, mijn susters, broeders oft ander maegschap gedoyt oft doen dooden.”²⁴ Dat de lang opgekropte haat van veel Calvinisten zich uitte in het vernielen der katholieke kerken is, hoe betreurenswaardig overigens, zeer goed te begrijpen; dat wij bij de beeldenstorm bijna nergens lezen van mishandeling der geestelijken is veel meer opvallend.

Ook in Antwerpen was de toestand gespannen geworden; de Calvinisten waren ontevreden en verlangden toestemming in de stad hun godsdienstoefeningen te mogen houden; het gure weer maakte het preken in het vrije veld al zeer bezwaarlijk, terwijl zij bovendien vreesden door de regeringstroepen overvallen te worden. De berichten over het afwerpen van de beelden en het plunderen der kloosters en kerken deed de spanning in de stad nog meer toenemen. Oranje vreesde dan ook, dat als hij uit de stad zou vertrokken zijn, om de vergadering der Vliesridders te Brussel bij te wonen, het ook hier tot een beeldenstorm zou komen; tevergeefs trachtte hij echter toestemming van de Landvoogdes te verkrijgen om te Antwerpen te blijven. De 18e Augustus had in de stad steeds een plechtige processie plaats ter ere van de heilige

---

²⁴ R. van Roosbroeck, De kroniek van Godevaert van Haecht, I, bl. 103.

maagd, waarbij het beeld van Onze Lieve Vrouw uit de kathedraal door de stad gedragen werd; aangezien algemeen gevreesd werd, dat het tijdens deze processie tot ernstige onlusten zou komen, stelde Oranje zijn vertrek naar Brussel nog uit tot de 19^e Augustus. De ommegang van het beeld had plaats en wel liet een deel der bevolking zich oneerbiedig uit en werden er zelfs kleine voorwerpen naar het beeld geworpen, maar tot ernstige onlusten kwam het nog niet.

De volgende morgen vertrok Oranje van Antwerpen naar Brussel; zoals na het vertrek van Egmont uit Yperen de beeldenstorm aldaar begonnen was, zo werden nu na het vertrek van Oranje te Antwerpen de kerken geplunderd; allereerst kwam het in de kathedraal, de Onze Lieve Vrouwe kerk tot ernstige onlusten en werden daar de beelden gebroken; vervolgens begaven de beeldenstormers zich naar de overige kerken en kloosters. Niet het Consistorie, maar slechts enkele Calvinistische ijveraars hadden de leiding. Natuurlijk namen ook velen aan de beeldenstorm deel alleen uit lust om te plunderen en te stelen; de Calvinisten hadden echter aan de poorten der kerken wachten uitgezet, die tegen diefstal moesten waken; deze wachters ontrukten aan de plunderaars hun buit en brachten deze roof aan de magistraat der stad.

De Antwerpse regering was machteloos bij het plunderen van de kerken; zij vreesde, dat de Calvinisten zich van de stad wilden meester maken en een aanval op het stadhuis zouden ondernemen; daarom beperkte zij zich tot de bescherming van het stadhuis en liet de marktplaats door de gewapende gilden bezetten.

De berichten over de beeldenstorm in Vlaanderen en vooral over die te Antwerpen deden ook in de noordelijke gewesten de onrust en spanning toenemen. In Amsterdam kregen de burgemeesters de 23^e Augustus bericht van de beeldenstorm te Antwerpen; zij werden nu bevreesd, dat ook in hun stad de kloosters en kerken geplunderd zouden worden en terstond gaven zij aan de geestelijken bevel, dat ieder het kostbaarste, dat er in hun kloosters en kerken was, in veiligheid moest brengen. Deze geestelijken voerden dit bevel echter zeer onvoorzichtig uit, namelijk midden op de dag, juist toen de ambachtslieden van hun werk naar huis terugkeerden; deze zagen nu, hoe de geestelijken de bezittingen van hun gilden over straat weg droegen. Enkelen ontnamen hun de gildenstukken en brachten deze weer in de kerk; anderen liepen de kerk binnen om te zien, of de bezittingen van hun gild nog aanwezig waren. Het werd in de kerken steeds rumoeriger en in de middag begon ook hier de beeldenstorm .

De volgende dagen woedde hij te Utrecht; evenals te Antwerpen zetten de Calvinisten hier wachten uit bij de kerken om diefstal te voorkomen. Vooraanstaande Calvinisten gaven de leiding bij het breken der beelden en de „lieden van cleynen conditiën” voerden, deels door geld beloond, het werk uit.²⁵ Ook hier stond de magistraat machteloos en beperkte zich tot de bescherming van het stadhuis.

De beeldenstorm woedde door het gehele land tot zelfs in Groningen en Leeuwarden. Slechts in weinig plaatsen wist de magistraat door krachtig optreden alle wanorde te voorkomen; in de overige plaatsen was zij verlamd door de algemene vrees voor een groot Calvinistisch oproer, zodat zij zich beperkte tot de bescherming van de zetel der stadsregering, het stadhuis, en intussen de kerken aan

---

²⁵ G. Brandt, Historie der Reformatie, bl. 356 e.v.

de beeldenstormers overliet. Zelfs vreesde men in enkele steden voor een communistische revolutie, voor een opstand van de lagere volksklasse, die zich met geweld van de bezittingen der rijken wilde meester maken. Zo had de utrechtse regering reeds eind Juli te kennen gegeven, dat zij bevreesd was, dat „valsche leeraers ende predicanten” het lagere volk zozeer zouden verleiden, dat dit de kerken zou gaan plunderen, de boeren van hun bezit beroven en tenslotte gemeenschap van goederen zou instellen. Toen enkele maanden later te Delft gevaar voor plundering van een der kerken dreigde, waagde de magistraat het niet om de klok alarm te laten luiden, overwegende, „dat mit 't voorschreven clockgheslach opte been ghebrocht zouden worden indifferentlicke alle die burghers, schippers, wevers, torffende zackedraghers ende andere dyerghelijcke rappaelgue, die nyet en wachten dan occasie om an die man te coemen ende in der luyden kisten te gheraecken”.²⁶

Nog in het midden van Oktober schreef de Landvoogdes, dat zij behalve voor een moord op de Katholieken bevreesd was voor een uitplundering der rijke burgers.²⁷ Het was vooral deze vrees, dat de beeldenstorm zou overgaan in een algemene proletarische opstand, die veroorzaakte, dat verschillende Calvinistische edelen hem nog tegen hielden; zij keurden het niet af, dat de beelden uit de kerken verwijderd werden, maar wel, dat dit door het volk gedaan werd; het was, zo meenden zij, de taak van de overheid dit te doen. Duidelijk gaf Brederode zijn mening te kennen over het gebeurde aan de Delftse magistraat, toen deze hem vroeg of de beeldenstormers aldaar op zijn bevel de beelden gebroken hadden; de graaf antwoordde hun, „dat 't gunt bij hemluyden (de beeldenstormers) ghedaen was, nyet gheschiet en was bij zijne onthiet, maer dat hij henluyden 't selffde oock nyet verboden en hadde; ende angaende 't smijten van den beelden, dat hij nyet en verstont, dat hetselffde sacrilegie was, mair zoo verre yemant eenighe juweelen ofte andere ornamenten wechdroeghe ende voor hem behielt, dat hetselffde sacrilegie wesen zoude ende grootelick te straffen stonde; ende zooverre die voorschreven regierders 't selffde nyet machtich en waeren, dat hij hiertoe presenteerde zijnen dienste; mer soe verre men die beeldesmieters souden willen hanghen, dat hem 't selve mishaghen zoude, . . .”²⁸

In alle Nederlandse gewesten was het rumoerig geworden en zelfs in de hoofdstad Brussel scheen het tot ernstige onlusten te komen; met de Vliesridders, die tegen 18 Augustus ontboden waren, verschenen ook de afgevaardigden der Consistories in de stad, gevolgd door veel Calvinisten uit de omliggende plaatsen. Men vertelde, dat de Calvinisten beraadslaagden om in de stad openbare godsdienstoefeningen te houden, ja zelfs om ook hier de kerken te plunderen. De Landvoogdes was radeloos en vreesde voor haar leven; evenals tevoren wilde zij ook thans haar hoofdstad ontvluchten om zich naar de sterke vesting Mons te begeven. In de morgen van 22 Augustus was alles gereed voor de vlucht; de aanwezige Vliesridders en stadhouders werden ontboden; Margaretha verzocht hun haar op de vlucht te begeleiden en te beschermen. Deze raadden echter de vlucht ten sterkste af; zij vreesden, dat, evenals te Yperen na het vertrek van Egmont en te Antwerpen na het vertrek van Oranje de beeldenstorm begonnen was, na het vertrek van Margaretha te Brussel de onlusten zouden beginnen.

Het gerucht van de voorgenomen vlucht had zich reeds door de stad verbreid; de

²⁶ J. Smit, Hagepreken en Beeldenstorm te Delft, Hist. Gen. Bijdr. en Meded. deel 45, bl. 243, 244.

²⁷ M. Gachard, Correspondance de Philippe II, deel I, bl. 476.

²⁸ J. Smit, Hagepreken en Beeldenstorm te Delft, bl. 220, 221.

magistraat en vele burgers, die na het vertrek der Landvoogdes voor ernstige onlusten vreesden, bezetten de stadspoorten, om dit te verhinderen. Eindelijk gaf de Landvoogdes toe en besloot althans voorlopig te Brussel te blijven; de edelen beloofden, als er werkelijk gevaar zou dreigen, haar met hun eigen leven te beschermen.

De Landvoogdes begreep echter, dat zij, om erger te voorkomen, aan de wensen der Calvinistische edelen tegemoet moest komen; de 23^e Augustus sloot zij met de afgevaardigden van het Compromis een akkoord, waarbij zij de preken toestond op die plaatsen, waar deze reeds gehouden waren; de edelen beloofden van hun kant alles te doen om de rust in het land te herstellen; bovendien verklaarden zij voorlopig het Compromis voor ontbonden.

Margaretha had dit akkoord van 23 Augustus slechts gesloten om ergere onlusten te voorkomen; in geen geval wenste zij de preken op die plaatsen, waar zij vóór het sluiten van het akkoord nooit hadden plaats gevonden, toe te staan; wanneer het, zonder onlusten te verwekken, mogelijk zou zijn, verlangde zij, dat zelfs de preken, bij dit akkoord toegestaan, gestaakt zouden worden. Oranje volgde te Antwerpen een geheel andere gedragslijn; hij wilde niet allereerst de protestantse godsdienstoefeningen in de stad, al hadden deze dan ook niet vóór 23 Augustus aldaar plaats gehad, verhinderen, maar hij wenste in de eerste plaats de orde en de rust in Antwerpen te herstellen. Het was duidelijk, dat de Calvinisten slechts tevreden gesteld konden worden, als zij toestemming verkregen, om in de stad hun godsdienstoefeningen te blijven houden; het gure weer en het gevaar voor een overval van regeringstroepen maakte het preken buiten de stad, in het vrije veld, al te bezwaarlijk. Oranje sloot de 2e September een akkoord met de Calvinisten, waarbij aan hen drie lege erven in de stad werden toegewezen voor hun godsdienstige bijeenkomsten; Margaretha weigerde echter deze overeenkomst goed te keuren, aangezien ze in strijd was met het akkoord van 23 Augustus. Over het akkoord van 2 September ontstond nu een scherpe briefwisseling tussen Oranje en de Landvoogdes; voor goed ontstond er verwijdering tussen hen; Margaretha, die reeds in het einde van Augustus aan Philips II schreef, dat Oranje en andere edelen zich in woorden en daden verklaard hadden tegen God en de koning, beschouwde de Prins voortaan als een rebel tegen de regering.

Terwijl de Brusselse regering tijdens de beeldenstorm een zeer zwakke houding had aangenomen, werd haar gezag in de volgende maanden versterkt. Vele, eertijds lauwe Katholieken waren na de beeldenstorm uit verontwaardiging over het plunderen van de kerken ijveriger geworden en steunden voortaan de regering; vele edelen, die tot dusver alleen uit zelfzucht in de oppositie geweest waren, lieten zich door gunstbewijzen van de Landvoogdes overhalen zich aan haar zijde te stellen. De Brusselse regering, die tijdens de beeldenstorm wegens gebrek aan geld en troepen machteloos gestaan had, ontving in de eerste dagen van September een geldzending uit Madrid, al spoedig door meerdere gevolgd; de Landvoogdes nam nu terstond een groter aantal soldaten in dienst, waarvan het grootste deel onder die stadhouders en veldheren gesteld werd, waarop zij in ieder geval kon rekenen, als Megen, Aremberg, Noircarmes en anderen. Aan Oranje werden geen nieuwe troepen ter beschikking gesteld; de koning gaf Margaretha de raad om, eerst als Oranje erom vroeg, hem vijf vendels te geven, maar dan moest zij zorgen, dat over deze vendels een bevelhebber gesteld werd, waarop de regering kon rekenen; aan deze laatste moest men een geheime instructie meegeven, waarnaar hij zich kon regelen.

De edelen van het Compromis hadden te St. Truyen besloten troepen in wachtgeld te nemen om tegenover de regering, als deze geweld zou gebruiken, niet machteloos te staan. Lodewijk van Nassau, aan wie de leiding bij deze wervingen was opgedragen, was reeds begonnen met Duitse troepen in wachtgeld te nemen, maar het geld, dat de Consistories beschikbaar gesteld hadden, was slechts toereikend voor de twee maanden September en Oktober. Wilde men deze troepen langer in dienst houden, wat bij de dreigende houding der regering gewenst was, dan moesten de Consistories voor meer geld zorgen. Op de synode te Gent, die in Oktober gehouden werd, beraadslaagden de Calvinisten vooral over de vraag, hoe zij aan geld zouden komen, om troepen in dienst te kunnen nemen; de bekende Calvinistische predikant Dathenus stelde nu voor een petitie aan de koning te richten, waarin hem verzocht zou worden gewetens en godsdienstvrijheid aan zijn onderdanen toe te staan; bij inwilliging van dit verzoek zou men de koning als dank drie miljoen gulden aanbieden. Het stond bij voorbaat vast, dat de koning zou weigeren dit verzoek in te willigen, maar men had op deze manier een goed voorwendsel om geld in te zamelen, dat in werkelijkheid gebruikt kon worden om de Duitse troepen te betalen.

De onrust in de Nederlanden werd steeds groter, vooral toen men vernam, dat de koning na de beeldenstorm vast besloten was een streng strafgericht over de Nederlandse gewesten te houden; reeds hoorde men over de voorbereiding van een strafexpeditie, van een troepenconcentratie in Noord-Italië.

Oranje wilde niet lijdelijk afwachten, tot de Spaans-Italiaanse troepen van de koning de Nederlanden zouden binnentrekken; hij wenste desnoods een gewapend verzet te organiseren, maar dan moest er ook kans zijn op succes, dan moest hij ook kunnen rekenen op de steun van de voornaamste edelen, in de eerste plaats van de veldheer Egmont. De 3^e Oktober had een samenkomst plaats te Dendermonde van Oranje, Lodewijk van Nassau, Hoorne en Egmont; hier hoopte Oranje Egmont te kunnen overhalen om mee het verzet tegen de Spaanse troepen voor te bereiden. Oranje zelf hield zich voorzichtig op de achtergrond, maar liet het woord doen door zijn broer Lodewijk; deze wees op de dreigende komst der Spaanse benden, die de Nederlanden zouden tiranniseren en mishandelen en hij drong tenslotte aan op een gezamenlijk gewapend verzet om deze Spaanse troepen buiten de Nederlandse gewesten te houden. Egmont weigerde echter de wapenen tegen de troepen van zijn koning op te nemen; het werd duidelijk, dat, als het tot een gewapend verzet zou komen, Egmont zich afzijdig zou houden of misschien zelfs de regering zou steunen. De leiders der oppositie in de Raad van State, Oranje, Egmont en Hoorne, zouden nooit de leiders van het gewapend verzet tegen de koning worden.

In het eind van November kwam een Calvinistische synode te Antwerpen bijeen, waar men zich openlijk uitsprak voor gewapend verzet; geld om troepen te werven zou men trachten te verkrijgen door middel van het drie miljoen plan, dat op de synode te Gent reeds was voorgesteld. De leiding van het verzet wilde men opdragen aan Oranje, die dan bijgestaan zou worden door een commissie van zes edelen, door de Calvinisten benoemd, en zes Calvinistische kooplieden. Oranje waagde het echter niet, om zonder de steun van Egmont, openlijk de leiding op zich te nemen; deze werd daarna aangeboden aan Brederode, die de opdracht aannam en te Antwerpen verscheen, om het verzet voor te bereiden.

De Brusselse regering trad intussen steeds krachtiger op. In de mordelijke gewesten waren aan de stadhouders Aremberg en Megen nieuwe troepen ter beschikking gesteld; terwijl de macht der regering in de provincies van Aremberg en Megen

daardoor ten zeerste versterkt werd, trachtte de Landvoogdes ook in de gewesten van Oranje, Holland en Utrecht, alle macht in handen te krijgen. Aangezien Margaretha Oranje wantrouwde, stelde zij geen nieuwe troepen onder zijn bevel, maar probeerde zij juist Oranje's macht in zijn noordelijke gewesten te ondergraven; zonder Oranje's weten verkreeg de magistraat van Gouda toestemming troepen te werven, om de rust in de stad te handhaven en kreeg Erik van Brunswijk opdracht troepen in Woerden te brengen. Oranje vreesde, dat ook in de andere steden van Holland en Utrecht regeringsgarnizoen gelegd zou worden, waardoor zijn invloed in deze gewesten volkomen uitgeschakeld zou worden. Oranje, wiens aanwezigheid te Antwerpen voorlopig nog noodzakelijk was, kon niet zelf in Holland en Utrecht komen, om daar de rust te bewaren; hij verzocht nu aan de Landvoogdes, of zij Brederode als zijn plaatsvervanger naar Holland en Utrecht wilde zenden; was Brederode zijn plaatsvervanger in de noordelijke gewesten, dan was Oranje ervan verzekerd, dat aldaar alle regeringsgarnizoen geweerd zou worden. Zoals te verwachten was, weigerde de Landvoogdes Oranje's verzoek in te willigen, maar zij verzocht hem de naam van een andere edele te noemen, die hij als zijn plaatsvervanger naar het noorden zou willen gezonden zien; doch Oranje, ontstemd omdat zijn verzoek was afgeslagen, liet de brief van Margaretha onbeantwoord.

In Juli had Lodewijk van Nassau, volgens geheime opdracht van zijn broer Oranje, bij de Antwerpse regering aangedrongen, dat zij bij de Landvoogdes de tussenkomenst van de Prins, als burggraaf van Antwerpen, zou inroepen om de rust en orde in de stad te herstellen. De magistraat van Antwerpen had toen inderdaad de overkomst van Oranje verzocht en nadat de Landvoogdes dit verzoek had ingewilligd, was deze ook naar Antwerpen vertrokken. Precies op dezelfde manier trachtte Oranje, nu Margaretha geweigerd had Brederode als zijn plaatsvervanger te benoemen, de utrechtse regering te bewerken, dat deze op de overkomst van Brederode, die burggraaf van Utrecht was, zou aandringen, opdat de orde en rust in de stad zou hersteld worden. In tegenstelling met de Antwerpse magistraat was de utrechtse regering echter katholiek en loyaal gezind, zodat deze weigerde de overkomst van Brederode te verzoeken.

Hoewel de Landvoogdes geweigerd had Brederode als Oranje's plaatsvervanger in Holland te benoemen, trad deze graaf toch met een zekere autoriteit, als was hij Oranje's vertegenwoordiger, in Holland op; nog in September, toen het gerucht zich verbreidde, dat Philips II zich gereed maakte met een groot leger naar de Nederlanden te komen, nodigde hij verschillende burgers van de belangrijkste Hollandse steden uit om namens hun gemeenten aan Oranje te vragen, of hij nog wilde proberen te verhinderen, dat de koning met een sterke krijgsmacht over zou komen. De bedoeling van dit verzoek zal wel geweest zijn, om reeds nu een gewapend verzet te organiseren, voor het geval, dat de koning bij zijn voornemen bleef. Brederode begreep, dat hij bij een eventueel verzet niet door de magistraten, maar slechts door een deel der burgerij, vooral natuurlijk door de Calvinisten, gesteund zou worden en daarom richtte hij zijn verzoek niet tot de stedelijke regeringen, maar tot enkele burgers, die zich dan uit naam der gehele burgerij tot Oranje zouden moeten wenden. Alleen bij Haarlem maakte Brederode een uitzondering, daar hij zich hier richtte tot de stedelijke regering, maar hij voegde er dan ook de bedreiging bij, dat, als deze weigerde zijn verzoek in te willigen, hij het zou herhalen, maar dan aan de Haarlemse burgerij.²⁹

---

²⁹ Bruno Becker, Bronnen tot de kennis van D. V. Coornhert, bl. 41 e.v.

Oranje wist natuurlijk van dit optreden van Brederode alles af en had er waarschijnlijk zelf opdracht toe gegeven; aangezien hij zich als stadhouder moeilijk, met voorbijgaan der magistraten, rechtstreeks tot de Hollandse burgerij kon wenden, liet hij, zoals hij in dergelijke gevallen placht te doen, handelen door tussenpersonen. Duidelijk bleek Oranje's instemming met de handelwijze van Brederode en de afgevaardigden, die de Haarlemse magistraat naar de Prins had gezonden, berichtten dan ook aan hun regering, „dat mijn heere de stadhouder voor groote zwarigheden ende bederfelycke beroerten in dese landen was beduchtende, bij aldien de Co. Majesteit overquame met machte van Spaensch ende Italiaensch crysvolck, ende zijne E. omme alle quaden te voorhoeden Boet ende geraden dochte, zijne Majesteit mit behoorlycke middelen de periculen desen landen, deur zoedanige zijne Majesteits overcompste voir de deure staende, te vertonen ende te induceren, waer 't mogelyck, het vreemde crysvolck buyten dese landen te laeten; waertoe Zijne Excellentie hem gaerne met alder vlijte wilde employeren bij zoe eerde deselve bij den Staten van Hollant des versocht werde, zoe 'tselve hem anders qualycken afgenomen soude mogen werden, ...”

Bovendien beloofde de Prins aan de Haarlemse afgevaardigden, dat hij nu aan Brederode zou melden, dat de Haarlemse magistraat inderdaad aan zijn uitnodiging gevolg had gegeven, opdat de graaf, hierdoor tevreden gesteld, nu zou nalaten zich rechtstreeks tot de Haarlemse burgerij te wenden; wel verre van het optreden van Brederode af te keuren stond Oranje hem dus grote invloed toe in zijn gewesten. Oranje beschouwde Brederode, de Landvoogdes ten spijt, als zijn vertegenwoordiger in Holland; tevergeefs stelde Margaretha Oranje voor of de graaf van Bossu óf de graaf van Hoogstraten als zijn vertegenwoordiger naar Holland te laten vertrekken; hoewel zij de Prins herhaaldelijk verzocht zijn mening hierover te kennen te geven, liet deze zich hierover niet uit.

Brederode trad steeds meer op de voorgrond als de populaire leider van het gewapend verzet; zijn stad Vianen werd aanhoudend versterkt en voorzien van nieuwe bolwerken. Oranje, die de leiding van het verzet nog niet op zich durfde nemen, steunde intussen Brederode krachtig. Nadat in Antwerpen de toestand rustiger geworden was, vertrok de Prins naar zijn noordelijke provincies om ook daar de toestand te ordenen; tijdens zijn verblijf te Utrecht begaf hij zich meermalen naar Vianen om met Brederode over het gewapend verzet te beraadslagen. Zelf liet Oranje door een utrechts geschutgieter twee stukken geschut vervaardigen, die hij aan Brederode ten geschenke gaf; in het begin van 1567 zond hij nog een derde stuk geschut uit zijn heerlijkheid Buren naar Vianen; de schout van Rhenen, die een zending geweren, bestemd voor Brederode in beslag genomen had, kreeg een schrijven van Oranje, dat hij deze geweren door moest laten gaan naar Vianen.

Oranje onderbrak zijn verblijf te Utrecht enkele dagen door met zijn broer Lodewijk van Nassau en Brederode de vergadering der Staten van Holland te Schoonhoven bij te wonen; op deze vergadering werden door Oranje en Brederode pogingen gedaan een gewapend verzet tegen de regering voor te bereiden; zo ijverde Brederode hier voor het aanwerven van een 5000 soldaten, die uitsluitend onder het bevel van Oranje zouden staan, terwijl aan de Landvoogdes gemeld werd, dat gedurende deze vergadering in geheime opdracht van de Prins getracht werd de Staten over te halen het wachtgeld te betalen voor de Duitse troepen, die het Compromis in dienst genomen had 1). Van uit Schoonhoven keerde Oranje weer terug naar Utrecht, waar hij de stedelijke raad tot meerdere toegevendheid ten opzichte der Calvinisten wilde

bewegen o.a. door hen te herinneren aan de Duitse troepen, die deze in wachtgeld genomen hadden, „die tallen tijden thaerluidert assistentie comen soudent ende op een corten tijt over den hals comen”. Nadat Oranje's gematigde politiek bij vele utrechtse Katholieken kwaad bloed gezet had, vertrok hij naar Amsterdam, waar de besprekingen met Brederode werden voortgezet; hier werd besloten om op de laatste Januari een vergadering te Breda uit te schrijven voor die edelen, die nog tot de oppositie behoorden.³⁰

In de laatste dagen van Januari had te Breda de bijeenkomst plaats van deze edelen; aanwezig waren o.a. Oranje, Hoogstraten, Brederode, Toulouse, Le Clerq en anderen. Opnieuw werd besloten een verzoekschrift op te stellen, dat door Brederode aan de Landvoogdes zou worden aangeboden; in dit verzoekschrift verzocht men aan Margaretha, of zij het akkoord van 23 Augustus nog wenste te handhaven en of zij de nieuwe troepen, die de regering in dienst genomen had, wilde afdanken; zo zij zou weigeren voorspelden de edelen haar onrust en zelfs oproer. Tegelijkertijd werd te Breda besloten, dat men bij weigering zijn toevlucht tot gewapende tegenstand zou nemen; Brederode zou nieuwe troepen in dienst nemen, terwijl Oranje in het geheim het verzet zoveel mogelijk zou bevorderen. Tevergeefs richtten zich Oranje, Hoogstraten en Brederode schriftelijk tot Egmont om hem over te halen deel te nemen aan het gewapende verzet tegen de koning; Egmont weigerde en antwoordde, dat de edelen zich allereerst moesten beijveren de Calvinistische preken te doen ophouden, waarna de verschillende Staten de koning nederig verzoeken konden niet met zo'n sterk leger naar de Nederlanden over te komen. Enkele dagen later nodigde Hoogstraten door een edelman Egmont persoonlijk uit tot een mondeling onderhoud met Oranje, Brederode en hem zelf, om te beraadslagen, hoe men het beste de vrijheden der Nederlandse gewesten en eigen leven en bezittingen zou kunnen beschermen bij de komst van een Spaans leger. Egmont weigerde ook aan deze uitnodiging gehoor te geven en hij antwoordde de edelen, dat zij zich als getrouwe vazallen van de koning moesten gedragen; deden zij dit niet, dan zou hij verplicht zijn hen als vijanden te beschouwen. Oranje en de andere edelen, die vreesden, dat vele brieven, die zij tevoren aan Egmont gezonden hadden, nu wel eens aan de centrale regering overgegeven konden worden, waardoor zij ten eerste gecompromitteerd zouden worden, verzochten terstond aan Egmont, de brieven, die zij vroeger aan hem gezonden hadden, te willen teruggeven, aan welk verzoek onmiddellijk voldaan werd; het was nu duidelijk geworden, dat Egmont voortaan de centrale regering onvoorwaardelijk zou steunen.

Intussen was Brederode reeds de eerste Februari te Antwerpen aangekomen, van waar hij aan de Landvoogdes toestemming verzocht haar het derde smeekschrift te mogen overhandigen; Margaretha weigerde echter deze toestemming te geven en het verzoekschrift werd nu aan de Landvoogdes overgegeven door een der andere edelen, Willem Blois van Treslong, de later zo bekende admiraal der Watergeuzen. Ongeveer een week later zond Margaretha haar antwoord aan Brederode; zij toonde zich verontwaardigd over de bedreiging met oproer, waarmee het smeekschrift geëindigd was en zij beval Brederode zich op zijn goederen terug te trekken en zich voortaan niet meer met de staatszaken te bemoeien. Duidelijk bleek uit dit antwoord, hoe sterk de Brusselse regering zich thans weer voelde.

---

³⁰ J. S. van Veen, Briefwisseling tussen Margaretha van Parma en Charles de Brimeu, bl. 322.

In de zuidelijke gewesten was het gewapend verzet tegen de regering reeds in het eind van '66 begonnen. Evenals in de noordelijke gewesten wilden ook hier de loyale stadhouders regeringsgarnizoenen leggen in de voornaamste steden, zodat de regering deze plaatsen volkomen in haar macht zou hebben. Noircarnes, de loyale plaatsvervanger van Bergen, die in Spanje vertoefde, wilde allereerst Valenciennes onderwerpen, waar de Calvinisten zeer machtig waren; zijn verzoek aan de stad, om regeringsgarnizoenen in te nemen werd afgeslagen en toen aan een der Calvinistische predikanten, De La Grange, verzocht werd het volk aan te sporen krijgsvolk in de stad toe te laten antwoordde deze: „Ik wilde liever, dat mijn tong aan mijn gehemelte werd vastgehecht, en dat ik stom werd gelijk een vis, dan mijn mond te openen, om het volk aan te sporen een zo wrede en onredelijke zaak te doen”.

Gesteund door de toezeggingen van hulp door de edelen, hopen op bijstand van Oranje, volhardde de stad in haar verzet; midden December verklaarde de regering Valenciennes in staat van oproer en aan Noircarnes werd bevel gegeven deze stad met geweld te dwingen regeringsgarnizoenen toe te laten; Noircarnes begon met zijn troepen de stad te belegeren. In West-Vlaanderen besloot een vergadering van Calvinistische predikanten, onder leiding van Dathenus, zo spoedig mogelijk de bedreigde broeders in Henegouwen te hulp te komen; vrijwilligers werden aangeworven, maar aangezien de meesten van hen nog nooit in het leger gediend hadden, betekenden deze Calvinistische benden geen ernstig gevaar voor de regering. De stadhouder van Waals-Vlaanderen versloeg een van deze benden bij Watrelos, in de buurt van Rijssel; Noircarnes trok met enkele troepen van Valenciennes weg en vernietigde de hoofdmacht van de Calvinistische benden te Lannoy. Onverwachts trok Noircarnes met zijn overwinnende troepen van Lannoy naar Doornik, waar de Calvinisten ook een sterke positie innamen; zonder strijd, bij verrassing, wist hij Doornik te bezetten, waardoor deze stad geheel in de macht der regering kwam. Daarna trok Noircarnes weer verder, om het beleg van Valenciennes te hervatten.³¹

De Calvinistische benden in Vlaanderen, zonder leiding en discipline, hadden een volkomen nederlaag geleden; thans echter namen de edelen de leiding van het verzet in handen. Op de bijeenkomst te Breda hadden de edelen besloten leiding aan het verzet te geven en nieuwe troepen aan te werven; Brederode, aan wie de leiding van deze wervingen was opgedragen, vertrok reeds de 1e Februari naar Antwerpen en begon terstond, nog vóór het antwoord van de Landvoogdes op het derde smeekschrift ontvangen was, troepen in dienst te nemen. In de Antwerpse taveernen aan de haven werden door verschillende edelen, in naam van Brederode, vrijwilligers aangeworven, vooral Walen, die uit hun geboorteland naar de havenstad gevlucht waren. Al spoedig behaalde Brederode zijn eerste succes.

In Den Bosch hadden de Calvinisten na de beeldenstorm de kerken en kloosters bezet gehouden, zodat de uitoefening der katholieke religie sinds die tijd onmogelijk gemaakt was; de Landvoogdes zond nu in September 1566 twee betrouwbare leden van het Brabantse Hof naar de stad om de rust te herstellen en de uitoefening der katholieke religie weer mogelijk te maken. Toen deze met hun zending niet slaagden, besloot Margaretha ook hier geweld te gebruiken en Megen ontving bevel met zijn troepen naar Den Bosch op te trekken. De Calvinisten in Den Bosch, aldus bedreigd, zonden nu hun stadgenoot *Herman de Ruyter* naar Antwerpen, om de hulp

---

³¹ L. A. van Langeraad, Guido de Bray, bl. 70, 71

van hun Antwerpse geloofsgenoten in te roepen. Brederode zond een van zijn edelen Anthonie van Bombergen naar Den Bosch, die zich met steun der Calvinisten opwierp tot kapitein der stad, de verdediging organiseerde en, tegen de zin van de magistraat, op de troepen van Megen liet vuren. De stadsregering van Den Bosch, met de gang van zaken allerminst tevreden, moest machteloos toezien; toen zij aan Oranje liet vragen, of Bombergen soms op zijn bevel handelde, antwoordde Oranje wel ontkennend, maar in plaats van zijn gedrag af te keuren, verwees hij de magistraat naar een te verwachten schrijven van Brederode, alsof deze over de stad als regeerder was aangesteld.

Valenciennes was nog steeds in opstand en Den Bosch in de macht der rebellen. Brederode was nog aan het troepen werven in Antwerpen; zo schenen opnieuw de gebeurtenissen een nadelige wending te nemen voor de Brusselse regering. De Landvoogdes was te meer bezorgd, omdat vele van de aangeworven benden door Brederode naar Vianen gezonden werden; Margaretha vreesde nu, dat Oranje in zijn noordelijke provincies het optreden van deze troepen zou begunstigen. In de tweede helft van Februari zond de Landvoogdes naar de voornaamste steden van Holland, Zeeland en Utrecht, een waarschuwing om op de hoede te zijn tegen een eventuele overrompeling en om in geen geval krijgsvolk binnen te laten, dan op bevel van de koning of van haar.

Voor Utrecht, zo dicht bij Vianen gelegen, liep gevaar verrast te worden; de Staten van Utrecht, bevreesd voor het steeds groter wordende garnizoen van Vianen riepen de hulp der Landvoogdes in. Margaretha had tot nu toe de voornaamste steden van Oranje's gewesten nog steeds ontzien; thans echter besloot zij ook hier krachtig op te treden om het dreigende gevaar te keren. Megen, die met zijn troepen werkeloos bij Den Bosch lag, ontving bevel snel naar Utrecht te trekken en de stad te bezetten; tot grote vreugde der utrechtse magistraat deden de troepen van Megen de laatste Februari hun intocht, zodat Utrecht tegen een overrompeling door de troepen van Brederode beveiligd was.³²

Oranje had zijn eigen berichtgevers zowel in Spanje aan het hof van de koning als in Brussel aan het hof van de Landvoogdes, zodat hij terstond vernomen had, dat Margaretha aan Megen bevel zou geven Utrecht te bezetten; hij begreep, dat, zodra Megen Utrecht bezet had, deze ook zou trachten binnen Amsterdam regeringsgarnizoen te legeren; Oranje zag in, dat het te laat was, om het nog uit Utrecht te weren, maar Amsterdam was nog veilig te stellen, als de Calvinisten aldaar tijdig gewaarschuwd werden en als zij maar onder goede leiding stonden. In grote haast zond Oranje een zijner lakeien naar Brederode, die weer te Vianen vertoefde, om hem het nieuws mee te delen en hem tevens te verzoeken zo snel mogelijk de Amsterdamse Calvinisten te waarschuwen. Terstond zond Brederode nu een van zijn edelen naar Amsterdam met het schriftelijk verzoek aan de Calvinisten, om twee afgevaardigden naar Vianen te zenden; de volgende dag reeds verschenen deze afgevaardigden te Vianen, waar Brederode hun de tijding, die hij van Oranje ontving, meedeelde.

Tegelijkertijd was Brederode besloten zelf naar Amsterdam te vertrekken, om aan de Calvinisten leiding te geven. Voordat hij daarheen vertrok, wilde hij echter zijn eigen stad Vianen zo veilig mogelijk achterlaten; de voornaamste burgers en inwoners van het stadje werden op zijn slot Batestein ontboden, waar Brederode van

---

³² A. van Hulzen, Utrecht in 1566 en 1567, bl. 106.

hen wilde vernemen, of zij zijn politiek krachtig wilden steunen; allen, die dit niet wilden, moesten binnen 24 uur de stad verlaten; de overige burgers en Brederode beloofden elkaar steeds trouw te zullen blijven.

De volgende nacht verliet Brederode Vianen en in de middag van 27 Februari wist hij, door vele edelen vergezeld, binnen Amsterdam te komen. Evenals de stadsregeringen in Den Bosch en Utrecht de centrale regering te Brussel steunden, zo was ook de magistraat van Amsterdam afkerig van de partij van verzet; de burgemeesters en hun vrienden ontstelden zeer, toen zij de komst van Brederode vernamen en een van hen uitte ontzet: „God beware ons ! Wij gaan als een os voor de bijl”.

Zoals Bombergen in Den Bosch, zo wist Brederode zich in Amsterdam met steun der Calvinisten op te werpen tot kapitein der stad en voorlopig alle regeringsgarnizoen te weren. Oranje, hoewel stadhouder van Holland, wachtte ongeveer drie weken met zich openlijk uit te spreken over het gebeurde te Amsterdam; toen in die tussentijd aan Brederode het kapiteinschap over de stad was opgedragen, verklaarde hij, dat hij door een bode aan Brederode zijn mening hierover nader zou doen verstaan.³³

De Landvoogdes had één van de drie provincies, waarover Oranje stadhouder was, namelijk Utrecht, door de zending van Megen geheel onder haar macht gebracht; de tweede provincie, Holland, lag voorlopig door de komst van Brederode binnen Amsterdam, buiten haar bereik; thans trachtte Margaretha Oranje's derde provincie, Zeeland, ook in de macht der centrale regering te brengen. Ongeveer in dezelfde tijd, dat Megen bevel ontving naar Utrecht op te trekken, gaf de Landvoogdes aan Filips van Lannoy, Heer van Beauvoir, opdracht met Waalse regeringstroepen naar Walcheren koers te nemen en het belangrijke fort Rammekens te bezetten.³⁴ Terwijl Oranje aan Brederode de zorg voor Holland toevertrouwde, zond hij zijn luitenant Boxtel in der haast naar Zeeland, om aan de magistraten der verschillende steden te bevelen zonder zijn toestemming geen troepen binnen te laten; toen Boxtel, kort na zijn aankomst te Middelburg vernam, dat de Waalse regeringstroepen reeds bij Rammekens geland waren, haastte hij zich naar de kapitein van het fort om hem namens Oranje te verzoeken geen troepen in te laten, zodat de Walen geen toegang tot het slot kregen.³⁵

Een deel van de troepen, die op naam van Brederode waren aangeworven, was naar het noorden getrokken, om het garnizoen van Vianen te versterken; de overige troepen waren in het zuiden achtergebleven en stonden, na het vertrek van Brederode, onder het bevel van Jean van Marnix, Heer van Toulouse.³⁶ Evenals Brederode met zijn aanhang meewerkte om regeringsgarnizoen uit de steden van Oranje's gewesten Utrecht en Holland te weren, wilde Toulouse met zijn benden voorkomen, dat regeringstroepen in Oranje's derde provincie gelegd werden. Zodra hij vernomen had, dat Waalse troepen bij Rammekens geland waren, ging hij, begeleid door de bekende Calvinist Pieter Haeck, tevoren baljuw van Middelburg, met zijn benden naar Walcheren om de Walen te verdrijven. Oranje's luitenant

³³ J. ter Gouw, *Geschiedenis van Amsterdam*, VI, bl. 163.

³⁴ De 22e Februari zond de Landvoogdes een schrijven aan de kapitein van het fort te Rammekens, waarin zij hem meedeelde, dat regeringstroepen op weg waren om het fort te bezetten. (M. Gachard, *Correspondance de Guillaume le Taciturne*, II, bi. 415, noot 1).

³⁵ Onderzoek omtrent de Middelburgsche beroerten, uitgegeven door J. van Vloten, bl. 20, 42, 83.

³⁶ Broer van Marnix van St. Aldegonde.

Boxtel, die zich beijverde om te verhoeden, dat zich regeringstroepen in de Zeeuwse steden legerden, was Toulouse's Geuzenbenden goed gezind en had gaarne gezien, dat zij in de Zeeuwse steden toegang hadden verkregen. De Geuzen behaalden echter in Zeeland geen enkel succes; zowel in Rammekens als in Vlissingen en Arnemuiden was de partij van het verzet tegen de regering te zwak vertegenwoordigd om de overhand te kunnen verkrijgen. Wel was er binnen Middelburg een Calvinistische partij, die zich reeds wapende en gedurende enkele nachten bleef het rumoerig in de stad, omdat de Calvinistische burgers de Geuzen van Toulouse wilden steunen en de Walen verdrijven, maar de loyale stadsregering bleef, in tegenstelling met de Amsterdamse magistraat, de toestand volkomen meester; onverrichter zake moest Toulouse met zijn troepen terugkeren, waarna hij zich legerde bij Antwerpen te Austruweel.

Misschien wilden deze Geuzen, als zij talrijker geworden waren, naar het zuiden trekken en trachten Valenciennes te ontzetten; voorlopig bleven zij echter werkeloos te Austruweel liggen, terwijl zij het omliggende land plunderden, de kerken vernielden en de geestelijken mishandelden. Egmont, die onvoorwaardelijk tot de regeringspartij was overgegaan, wees de regering op het grote gevaar, dat deze benden haar konden berokkenen, als zij talrijker geworden waren; op zijn raad besloot de Landvoogdes tot een krachtig en snel handelen. In opdracht der Brusselse regering trok de Heer van Beauvoir, uit Walcheren teruggekeerd, met enkele vendels in de vroege morgen van 13 Maart naar Austruweel; de Geuzen dachten aan geen gevaar en toen zij in de verte troepen zagen naderen, hoopten zij, dat eindelijk de lang verwachte Duitse hulptroepen waren aangekomen. Pas toen de vijand dicht genaderd was en de vaandels ontrold werden, bemerkten zij tot hun grote schrik, dat het regeringstroepen waren; onder het geroep van „Te Wapen, Te Wapen! Het zijn onze vijanden” trachtten zij zich nog te ordenen voor een geregelde strijd, maar onvoorbereid als zij waren, konden zij geen krachtige tegenstand bieden. De slag bij Austruweel was geen geordende strijd, maar een slachting; veel Geuzen werden gedood, velen werden de Schelde ingedreven, waar zij door de stroom werden meegesleurd. Na enkele uren was het gehele Geuzenleger vernietigd; Toulouse zelf kwam in de strijd om het leven.

Machteloos hadden de Antwerpse Calvinisten van uit hun stad de slachting moeten toezien; zij hadden in Antwerpen de strijd tegen de Katholieken willen beginnen en overall weerklonk de roep van „Papen uyt”; zij wilden de stad uit, om hun bedreigde geloofsgenoten te hulp te snellen. Oranje, die het hopeloze van de strijd te Austruweel inzag, wist met grote moeite te verhinderen, dat de Antwerpse Calvinisten er aan zouden deelnemen; tevens had Oranje de stadspoorten laten sluiten, om te voorkomen, dat Beauvoir na zijn overwinning regeringstroepen in de stad zou brengen, zoals Noircarnes na zijn overwinning bij Lannoy te Doornik had gedaan.

Na de vernietiging van het Geuzenleger bij Austruweel was alle kans op ontzet voor Valenciennes verloren; Oranje, die de Calvinisten te Valenciennes eerst in het geheim bemoedigd had, door hen te verzekeren, dat hun kansen veel beter stonden, dan zij zelf vermoedden, gaf hun nu de raad zich aan de regering over te geven. Evenals vele Antwerpse Calvinisten zagen hun geloofsgenoten in Valenciennes in Oranje de talmer, zo niet de verrader, door wiens afzijdige politiek het verzet tegen de regering was mislukt; De Bray noemde Oranje nu *de snodaard, die hen had misleid en die God eens zou straffen, omdat zij tevergeefs op zijn hulp hadden*

gewacht.³⁷ Egmont stond Noircarmes bij het beleg van Valenciennes met raad en daad bij; op zijn aanwijzingen werden de batterijen tegen de stad opgesteld. Na een hevig bombardement liet de burgerij, die op geen bombardement gerekend had, de moed zakken en de stad gaf zich, na een beleg van ruim drie maanden doorstaan te hebben, aan de regering over. Eindelijk kon dan Noircarmes met de regeringstroepen de stad binnenkomen; de wapens werden aan de burgers ontnomen, de stad verloor alle privileges, vele vooraanstaande Calvinisten, waaronder De La Grange en De Bray werden ter dood gebracht.

De positie van Bombergen te Den Bosch was nu ook wanhopig geworden; Brederode deelde hem mee, dat hij niet in staat was hem hulp te verlenen. De 11^e April verliet Bombergen de stad; vele inwoners, die niet hetzelfde lot wilden ondergaan als de Calvinisten te Valenciennes, vluchtten en zochten vooral in het land van Cleef bescherming.³⁸

Het verzet tegen de regering was ten einde; Oranje begreep, dat alle tegenstand tegen de koning thans hopeloos zou zijn. Toch wilde hij zich niet aan de regering onderwerpen en hij bleef standvastig weigeren de eed van onvoorwaardelijke trouw aan de regering af te leggen, die de Landvoogdes eiste en die door de meeste edelen werd gezworen. Oranje wilde te Antwerpen de komst der Spaanse troepen niet rustig afwachten, daar hij begreep, dat de koning de leiders der oppositie streng zou straffen; tevergeefs trachtte hij Egmont en Hoorne in een laatste onderhoud over te halen met hem het land te verlaten. Hij wees hen erop, dat zij door te blijven en zich onvoorwaardelijk aan de regering te onderwerpen „die brugge souden zijn, daer die Spangaerts over soude gaen ende den Nederlanden alsoe onder haer tyrannie, geweld ende moetwillicheyt brengen soude”.³⁹ Het was tevergeefs; Egmont en Hoorne bleven in de Nederlanden de komst van het Spaanse leger afwachten.

In de morgen van 11 April vertrok Oranje uit Antwerpen; nog diezelfde dag weken ook ongeveer 4000 inwoners uit, die de komst van het Spaanse leger niet wilden afwachten. Oranje begaf zich naar zijn stad Breda; toen hij hier bedreigd werd door Noircarmes uit het zuiden en door Megen uit het noorden, vertrok hij de 22^e April en begaf zich naar zijn stamslot Dillenburg. Door zijn vertrek uit de Nederlanden maakte Oranje zich eindelijk openlijk los van al die edelen, die in onvoorwaardelijke gehoorzaamheid aan de koning het heil der Nederlanden zagen.

Voordat Oranje vertrokken was, had hij Brederode nog aangeraden voor zijn eigen veiligheid zorg te dragen.⁴⁰ Deze, die tot nu toe zo krachtig tegen de regering was opgetreden trachtte thans, in plaats van Oranje's voorbeeld te volgen, tot een akkoord met de regering te geraken. De talrijke, slecht betaalde troepen van Brederode te Vianen hoopten, als het tot een akkoord zou komen, in dienst van de koning te kunnen overgaan en eindelijk soldij te ontvangen; toen het akkoord niet tot stand kwam, aangezien de Landvoogdes onvoorwaardelijke onderwerping eiste, werden de troepen te Vianen ontevreden en de 24e April trokken zij, op drie vendels na, weg naar Amsterdam om hun soldij te gaan eisen. Megen vertrok nu met zijn troepen uit Utrecht naar Amsterdam, om deze rebellen uiteen te drijven.

³⁷ Guido de Brès. M. Gachard, Correspondance de Guillaume le Taciturne, II, bl. CXLIX, noot 1.

³⁸ W. Meindersma, De Reformatorische beweging te 's Hertogenbosch, Nederl. Arch. voor Kerkgesch. N.S. 7, bl. 390.

³⁹ Utrechtse Kroniek bl. 55, 56, Hist. Gen. Bijdr. en Meded. XXV.

⁴⁰ P. Scheltema, Hendrik van Brederode te Amsterdam, bl. 82.

Brederode, die misschien zijn komst vernomen had en wiens positie toch reeds wanhopig geworden was, week in de avond van 27 April per schip uit Amsterdam naar Emden. Zijn troepen, die hij Amsterdam waren gelegerd, maakten zich bij de nadering van Megen snel uit de voeten en trokken plunderend Waterland binnen; te Hoorn en Medemblik begaven zij zich op de schepen, om zoo aan de vervolging te ontkomen. Aremborg rukte echter met enkele vendels van Leeuwarden naar Harlingen, scheepte hier zijn troepen in, om jacht te maken op de soldaten van Brederode, terwijl ook Megen met zijn troepen hetzelfde deed. De meeste schepen der Geuzen werden de Zuiderzee ingejaagd en kwamen te Muiden aan land; twee uur later landde daar ook Megen met zijn troepen, die de Geuzen nazette tot bij Amerongen. De Geuzen dachten er niet meer aan zich te verdedigen; zij zetten hun vlucht voort tot in de Graafschap, waar zij uiteen gingen „lopende elcx zijnen wech”. De drie vendels, die te Vianen achtergebleven waren, hadden gemeend, dat na het vertrek van Megen de schansen bij Vreeswijk of niet meer, of slechts door weinigen bezet waren; door een onverwachte aanval hadden zij getracht deze schansen te vermeesteren. Ze waren echter nog bezet door een stadsvendel van Utrecht en door loyale boeren, die de aanvallers zo krachtig te lijf gingen, dat velen van hen in het gevecht omkwamen en ongeveer vijftien gevangen genomen werden. Enkele dagen later werd Vianen door de laatste troepen ontruimd; de 5e Mei werd het stadje in opdracht der regering door Erik van Brunswijk in bezit genomen. Vianen werd van al zijn verdedigingsmiddelen beroofd, het aanwezige geschut werd naar Utrecht gebracht, de bolwerken werden gesloopt en de inwoners moesten allen de eed van trouw aan de regering afleggen.

Nergens in de Nederlanden werd nog verzet geboden; de Antwerpse magistraat moest regeringsgarnizoen in de stad opnemen en in deze grootste Nederlandse handelsstad deed de landvoogdes haar plechtige intocht. Noircarmes verscheen met een sterke legermacht voor Amsterdam en ook de Amsterdamse magistraat moest regeringstroepen in de stad toelaten. Terwijl Margaretha haar bestuur eindelijk met een volledig succes bekroond zag, had de koning reeds besloten de tegenwoordige regering der Nederlanden door een strenger regiem te vervangen. In Augustus trok het Spaans-Italiaanse leger, onder de „kapitein-generaal der Nederlanden”, Alva, de Nederlandse gewesten binnen.

Hoofdstuk 2

De Nederlandse gewesten onderworpen aan Alva.

1567-1572

Met grote tegenzin zag Margaretha van Parma de komst van Alva met zijn sterk leger tegemoet; zij had nog trachten te voorkomen, dat zovele troepen in de Nederlanden gelegerd zouden worden. Zij had aangetoond, dat de orde en rust in de Nederlandse gewesten geheel hersteld waren en dat de aanwezige troepen voldoende bleken om die te handhaven; zij had er op gewezen, dat deze gewesten de grote onkosten, die de komst van een nieuw leger zou veroorzaken, niet konden opbrengen. Het was alles tevergeefs geweest; de koning wenste een strengere regering over de Nederlanden in te stellen en hij belastte Alva met de taak de schuldigen aan het verzet tegen de katholieke kerk en de koninklijke Majesteit te straffen en een dergelijk verzet in de toekomst onmogelijk te maken. Zo verscheen Alva in de Nederlanden niet slechts als kapitein-generaal, maar tevens als algemeen bestuurder der Nederlandse gewesten; Margaretha zou slechts landvoogdes kunnen blijven, als zij zich geheel voegde naar het nieuwe strenge regeringssysteem.

Het was duidelijk, dat ook de voornamste edelen zich nu onvoorwaardelijk te onderwerpen hadden aan de centrale regering; toen Egmont, Aerschot, Aremberg en Berlaymont, nadat zij Alva verwelkomd hadden, tezamen de maaltijd gebruikten, merkte Aerschot spottend op: „Wij moeten nu brave kinderen zijn”.

Het optreden van Alva scheen echter minder streng te worden, dan zovelen gevreesd hadden; geen van de lijdens der oppositie werd gevangen genomen. Hoorne werd vriendelijk door de hertog ontvangen en verkreeg zelfs verlof een bezoek te brengen aan zijn zwager, de Graaf van Neuenahr, in het Duitse rijk; Alva ontving te Leuven de oudste zoon van Oranje, de graaf van Buren, met onderscheiding en gaf hem de verzekering van zijn genegenheid; de rijke bezittingen van Oranje in de Nederlanden werden zozeer ontzien, dat het gerucht kon ontstaan, dat Oranje met Alva samenwerkte. Het vriendelijke optreden van Alva was echter gehuicheld en bedoelde slechts de reeds gevluchte edelen te verlokken terug te keren; voor alles hoopte Alva, dat Hoorne in het Duitse rijk Oranje gerust zou stellen en hem zou overhalen naar de Nederlanden terug te komen. Oranje nam ogenschijnlijk een vriendschappelijke houding aan tegenover Alva; hij wenste hem geluk met zijn benoeming en betuigde, dat men het bestuur over de Nederlanden aan geen betere handen had kunnen toevertrouwen. Intussen vertrouwde Oranje Alva's vriendschappelijke houding zo weinig, dat hij het niet waagde terug te keren; van uit het veilige Dillenburg wenste hij eerst de gebeurtenissen in de Nederlanden aan te zien. Hoorne ging alleen terug naar Brussel.

Alva besloot nu door te tasten en de leiders der vroegere oppositie gevangen te nemen; bij langer uitstel zouden nog meer edelen zich door de vlucht naar het buitenland in veiligheid kunnen stellen. De 9e September had Alva Egmont, Hoorne en andere edelen te zijnen huize te Brussel uitgenodigd om te beraadslagen over de bouw van een citadel te Antwerpen; gedurende de beraadslaging werd in alle stilte het huis omsingeld door een 500 soldaten en bij het einde van deze bijeenkomst werden onverwachts Egmont en Hoorne gevangen genomen. Twee weken later werden de beide edelen weggevoerd naar het oude paleis der Vlaamse graven, het Gravensteen, te Gent.

De gevangenneming van deze twee leden van het Gulden Vlies was een schending der privileges van deze orde, aangezien zij bepaalden, dat de leden van het Gulden Vlies slechts geoordeeld mochten worden door de koning en het bestuur der orde. De indruk, die de gevangenneming van Egmont en Hoorne maakte was des te dieper,

omdat Margaretha steeds de privileges van de orde van het Gulden Vlies zorgvuldig had ontzien; zelfs had zij het nooit gewaagd de grootste vijanden der regering gevangen te nemen, als zij leden waren van deze orde. Zo had zij geschreven over Nicolaas de Hames: „Van de aanvang dezer onlusten af; heeft hij niet nagelaten, het zo slecht te maken als maar mogelijk is; ik houd hem voor het hoofd en de raddraaier van al de ranken, die er omgaan; en ik zou hem zeker de straf zijner boosheid hebben laten ondervinden, ware hij niet officier der Orde en als zodanig slechts voor Zijne Majesteit en het Kapittel der Orde terecht te roepen”

Alva liet thans de gevangenneming van Egmont en Hoorne door Mansfeld en Berlaymont aan de Landvoogdes medelen, die hierop geheel onvoorbereid was; duidelijk zag zij in, dat Alva volkomen buiten haar om, in opdracht van de koning, de Nederlandse gewesten bestuurde. Tegelijkertijd werden Bergen en Montigny in Spanje, waar zij sedert 1566 vertoefden gevangen genomen; Bergen overleed al spoedig, terwijl Montigny twee jaar later in het geheim werd omgebracht.

Nog in dezelfde maand richtte Alva een speciale rechtbank op, die een onderzoek moest instellen naar de onlusten, de beroerten, die vóór zijn komst de Nederlanden hadden verontrust; deze rechtbank werd eerst *de Raad van Zijne Excellentie*, daarna *de Raad van Beroerten* genoemd en stond bij het volk weldra bekend als de Bloedraad. Loyale Nederlandse edelen als Noircarnes en Berlaymont werden tot lid van deze rechtbank benoemd, terwijl vooral de beide Spanjaarden Vargas en Del Rio, die met Alva waren meegekomen, veel invloed uitoefenden; deze Raad was terecht *de Raad van Zijne Excellentie*, want Alva bezat niet alleen als voorzitter grote invloed, maar hij had bovendien nadrukkelijk de eindbeslissing geheel aan zich zelf voorbehouden. In opdracht van de Raad werden commissarissen naar de verschillende gewesten gezonden, die een onderzoek moesten instellen naar de gedragingen van de verschillende plaatselijke besturen tijdens de jongste troebelen.

Margaretha zag hoe alles buiten haar om beslist werd; terwijl zij nog officieel de Landvoogdij voerde, regeerde Alva in naam des konings over de Nederlandse gewesten. Zij bood thans de koning haar ontslag aan en aangezien deze begreep, dat zij toch nooit haar steun zou verlenen aan de nieuwe politiek, gaf hij haar het gevraagde ontslag. De laatste December vertrok Margaretha uit Brussel; nog diezelfde dag deelde Alva aan de stadsbesturen mee, dat hij door de koning was aangesteld tot Landvoogd over de Nederlanden.

De schijnbaar verzoenende politiek van Alva tegenover de vooraanstaande edelen was sinds de gevangenneming van Egmont en Hoorne geëindigd; op zijn bevel werd nu door de Raad van Beroerten een onderzoek ingesteld naar de houding, die verschillende edelen als Oranje.

Egmont, Hoorne, Brederode, Kuilenburg en anderen tijdens de onlusten hadden aangenomen. Al spoedig was volgens de Raad de schuld van deze edelen aan de troebelen zover komen vast te staan, dat hij besloot hun bezittingen in de Nederlanden in beslag te nemen; bovendien werden deze edelen ingedaagd om zich over hun houding tijdens de onlusten te komen rechtvaardigen. Toen de edelen, die in het Duitse rijk hun toevlucht gezocht hadden, natuurlijk niet terugkeerden, om voor de Raad te verschijnen, werden hun bezittingen verbeurd verklaard.

Oranje, die door het verlies van zijn aanzienlijke bezittingen reeds zwaar getroffen was, werd weldra nog zwaarder beproefd. Nog altijd vertoefde zijn oudste zoon, de graaf van Buren, aan de universiteit te Leuven; alle waarschuwingen, die zijn Duitse

verwanten en vrienden hem hadden doen toekomen, om zijn zoon terug te roepen naar het Duitse rijk waren tevergeefs geweest. De jonge graaf van Buren scheen, als enige erfgenaam van zijn moeder, voorbestemd te zijn eenmaal tot de rijkste en meest vermogende Nederlandse edelen te behoren en het was voor de koning natuurlijk van groot belang, dat hij opgevoed zou worden tot een katholiek en loyaal edelman. Philips II zond nu in het begin van Februari bevel aan Alva de graaf van Buren te Leuven op te lichten en hem naar Spanje te zenden, waar hij in de katholieke godsdienst zou onderwezen worden en tot een loyaal edelman zou worden opgevoed; bovendien zou de graaf in Spanje als onderpand kunnen dienen in verband met de houding van zijn vader. Alva handelde overeenkomstig het bevel van zijn koning.

De academische Raad van de Leuvense universiteit verzette zich tevergeefs tegen de schending van haar privilege, volgens welke geen lid der universiteit geoordeeld mocht worden door een andere rechtbank, dan die gevormd werd door het hoofd der universiteit; afgevaardigden der academische senaat vertrokken naar Brussel, om bij Alva te protesteren over de ontvoering van de graaf van Buren. De hertog was afwezig en de afgevaardigden wendden zich toen tot Vargas, de ondervoorzitter van de Raad van Beroerten; toen zij zich bij hem beriepen op de oude privileges der leuvense universiteit vertolkte Vargas kort, maar krachtig het standpunt der regering in zijn barbaars Latijn : „Non curamus privilegios vestros”. (Wij bekommeren ons niet om uw privileges). Ondanks alle protesten moest de 13 jarige graaf van Buren de gedwongen reis naar Spanje ondernemen.

Voor Oranje was geen verzoening met de regering meer mogelijk. Als antwoord op de indaging van de Raad van Beroerten, waarin hij beschuldigd werd als een oproerling tegenover de koning gehandeld te hebben, gaf hij een uitvoerige Justificatie in het licht, opgesteld met behulp van zijn vriend Jacob van Wesenbeke, pensionaris van Antwerpen, die met hem uit Antwerpen naar het Duitse rijk vertrokken was; in deze Justificatie verdedigde Oranje zijn gedrag in de Nederlanden sedert het vertrek van de koning.

Intussen was de Raad van Beroerten ijverig werkzaam, om de achtergebleven schuldigen aan de troebelen op te sporen, gevangen te nemen en gestreng te straffen; honderden personen, beeldenstormers, predikanten, leden van de consistories werden gevangen genomen. Juist door een schrikbewind, dat allen met gevangenis en schavot bedreigde, wilde Alva het absolutisme herstellen; dan zouden allen, door de schrik verlamd, zich onderwerpen aan hetgeen over hen beschikt werd. Alva zelf schreef in het begin van 1568 aan zijn koning : „Een ieder moet voortdurend in angst verkeren, dat het dak hem op het hoofd vallen zal. Zo zullen de steden zich voegen in hetgeen over haar beschikt zal worden, de particulieren hoog rantsoen bieden om zich vrij te kopen, en de Staten niet durven weigeren, wat hun in naam des konings zal worden voorgesteld.”

Van een georganiseerd verzet tegen de regering te Brussel kon binnen de grenzen geen sprake zijn; alleen de ballingen in het Duitse rijk beraamden plannen tot gewapende tegenstand tegen Alva en het was weer Brederode, die de leiding van het verzet op zich had genomen. Na zijn vertrek uit Amsterdam had hij zich naar Emden begeven, waar hij slechts enkele dagen bleef; daarna trok hij door het noordwesten van het Duitse rijk, om bondgenoten te werven voor de strijd tegen Alva. In de buurt van de Gelderse grens bij Elten werden troepen bijeengebracht; niet alleen in Gelderland, waar men bang was voor een aanslag op Nijmegen, maar zelfs in

Utrecht was men bevreesd voor een inval van de troepen van Brederode.⁴¹ Om Utrecht te beschermen liet de graaf van Bossu, die Oranje als stadhouder van Holland en Utrecht verving, een vendel Spaanse soldaten uit Amsterdam naar de stad Utrecht overbrengen; de Spaanse soldaten hadden zich te Amsterdam reeds zo gehaat gemaakt, dat de schuitenvoerders te Amsterdam weigerden behulpzaam te zijn bij het vervoer en zij door de magistraat gedwongen moesten worden bij de inscheping te helpen.⁴²

Aremberg, die met enkele troepen in het zuiden gereed stond om de Franse regering te steunen tegen de opstandige Hugenoten, ontving bevel nog niet naar Frankrijk te vertrekken, omdat zijn troepen misschien nog diensten konden bewijzen bij de dreigende inval der Geuzen. Het gerucht had echter de sterkte van de Geuzenbenden zeer overdreven; toen de regering troepen naar het oosten zond stoven deze benden zonder een slag te wagen uiteen. Aremberg kreeg thans verlof Frankrijk binnen te trekken en de Franse regering te steunen tegen de Hugenoten, die sedert enkele maanden weer in opstand waren gekomen.

Brederode bleef werken aan de bevrijding der Nederlanden; in Januari 1568 sloot hij met andere ballingen een nieuw Compromis ter verdrijving der Spaanse troepen uit de Nederlandse gewesten. Door de plotselinge dood van Brederode in Februari van dit jaar op een kasteel bij Recklinghausen, verloren de opstandelingen hun populaire volksleider, die meer dan Oranje bij de opstandelingen geliefd was geweest. Het was een bewijs van zijn grote populariteit, dat velen in de Nederlanden nog lange tijd niet geloven wilden aan zijn dood, maar bleven verwachten, dat hij, aan het hoofd van een leger, zou terugkeren om Alva te bestrijden.⁴³

De organisator van het verzet werd de prins van Oranje, die na de verbeurdverklaring van zijn bezittingen in de Nederlanden en na de ontvoering van zijn oudste zoon uit Leuven in onverzoenlijke strijd met de regering was geraakt. Oranje begreep, dat de Calvinisten de felste tegenstanders van de Spaanse regering waren en dat hij dus in hen zijn trouwste helpers in de strijd zou vinden; bij vooraanstaande Calvinisten als Jacob van Wesenbeke en Marnix van St. Aldegonde vond de Prins zijn hechtste steun.

Oranje bereidde het gewapend verzet tegen de regering voor en hij zocht allereerst in de verschillende Nederlandse steden aansluiting bij de ontevreden; hij trachtte zo in deze steden een partij te vormen, waarmee hij zou kunnen samenwerken. Oranje dacht in de eerste plaats aan de steden, die dicht bij de Duitse grens gelegen waren als Nijmegen, Roermond en Maastricht en aan plaatsen dicht bij de Franse grens als Kamerijk, Béthune, St. Omer en andere. Het bezit van deze laatste plaatsen was van belang, omdat hierdoor de verbinding van de Nederlandse met de Franse opstandelingen, de Hugenoten, tot stand zou komen; evenals de Spaanse en de Franse regering elkaar steunden, evenzo hielpen de Geuzen en de Hugenoten, elkaar. In het geheim werden de aanslagen op de verschillende steden voorbereid; in de Paasdagen zouden zij plotseling worden uitgevoerd. Tegelijkertijd werd een onverhoedse aanslag op Brussel ontworpen; in een bos bij Brussel zouden troepen bijeengebracht worden, die met hulp van ontevreden burgers uit de stad zelf binnen Brussel hoopten te komen; zodra deze troepen in de stad zouden zijn, moesten zij Alva in zijn paleis zien te overvallen en hem gevangen nemen. Geuzenbenden stonden gereed in het Luikse en Limburgse gebied, om bij de verrassing van de

⁴¹ Codex Diplomaticus, 2e Serie, 2e deel, 2e stuk, bl. 88.

⁴² J. ter Gouw, Geschiedenis van Amsterdam, VI, bl. 236.

⁴³ R. van Roosbroeck, Kroniek van Godevaert van Haecht, II, bl. r4.

verschillende plaatsen de behulpzame hand te bieden; Oranje zelf wilde dicht bij de grens de uitslag van al deze aanslagen afwachten en vertrok van Dillenburg naar Duisburg, dat in het gebied van de hertog van Kleef gelegen was.

De aanslag op Brussel was echter reeds onmogelijk geworden; een van de leiders van deze aanslag was gevangen genomen en in de hoop, dat zijn straf hierdoor verminderd zou worden, had hij een volledige bekentenis afgelegd; een dertig Brusselse burgers, die in het complot waren ingewijd, werden nu door de regering gevangen genomen. Ook de aanslagen op de andere steden kwamen niet tot uitvoering of mislukten, zodat de Hugenoten in deze ongunstige omstandigheden hun beloofde inval niet waagden door te zetten. De Geuzenbenden, die in het Luikse gebied gereed stonden om bij het gelukken van de aanslag op Brussel aanstonds te hulp te komen, trokken thans terug naar het Limburgse gebied, waar zij zich verenigden met de Geuzen, die hier bij de aanslagen op Maastricht en andere Limburgse plaatsen de behulpzame hand moesten bieden. De aanslag op Maastricht was echter ook reeds onmogelijk geworden, zodat de Geuzen aftrokken naar het noorden, in de hoop zich tenminste nog van Roermond meester te kunnen maken. Alva had intussen krachtige maatregelen genomen, om de bedreigde streken te hulp te komen; Spaanse en in dienst genomen Duitse troepen werden snel naar het Limburgse en Gelderse gebied gezonden. De Geuzen bevonden zich reeds bij Roermond en hoopten zich van deze belangrijke stad meester te maken, aangezien de bezetting slechts zeer gering was; de tijding van de nadering der Spaanse troepen deed hen echter terstond over de grens naar het Duitse gebied trekken, waar zij zich veilig waanden. In ijlmarsen trokken de Spaanse troepen hen over de grens na en bij het stadje Dalem werden de Geuzen achterhaald en verslagen; vele Geuzen zochten hun toevlucht in Dalem, maar ook hier werden zij door de Spanjaarden achterhaald. Het Geuzenleger werd totaal vernietigd; een kleine 2000 man kwam in de strijd om het leven, de overigen werden gevangen genomen of naar alle zijden verstrooid. Oranje, die reeds nabij Duisburg gekomen was zag in, dat alle kans op succes in het zuiden verloren was; de Prins keerde weer terug naar Dillenburg.

Terwijl in het zuiden de opstandelingen geheel verslagen werden, was ook in het noorden de strijd reeds begonnen; agenten van Oranje trokken door de vroegere stadhoudersschappen van de Prins, Holland en Zeeland, om geldelijke bijdragen te innen voor het bijeenbrengen van de benodigde troepen; tevens bezochten Oranje's agenten de verschillende Hollandse steden, om met de ontevreden en aldaar te beraadslagen, hoe men het beste die steden in de macht van de Prins zou kunnen brengen. Enkele agenten waren voorzien van instructies en volmachten van Oranje, waarin deze zich noemde vazal en medegouverneur des konings in de Nederlanden; op even revolutionaire⁴⁴ wijze als tijdens de onlusten in 1566 en 1567 edelen als Brederode en Bombergen zich het gezag in verschillende steden hadden toegeëigend en zich hadden opgeworpen tot kapitein van Amsterdam en kapitein van Den Bosch, kende Oranje zich nu een zeker gezag toe in alle Nederlandse gewesten, door zich te noemen medegouverneur des konings in de Nederlanden. De prins deed het intussen voorkomen, dat hij slechts de strijd aanbod tegen de dienaren van de koning en geenszins tegen de koning zelf: de koning was onwetend van de werkelijke toestand in de Nederlanden en werd door valse berichten van zijn raadgevers misleid. De

---

⁴⁴ Het woord revolutie, dat in dit boek meermalen gebruikt wordt, moet steeds worden opgevat in de algemene betekenis van opstand tegen het bestaande gezag en niet in de beperkte betekenis van onwettige opstand tegen dit gezag.

strijd zou hoofdzakelijk gevoerd worden tegen de tirannie van Alva. Duidelijk was Oranje hier in de leer geweest bij de Hugenoten, die ook voorgaven niet te strijden tegen de koning, maar uitsluitend tegen de slechte raadgevers van de vorst, met name tegen het katholieke geslacht der Guises.

Terwijl Oranje's agenten de opstand in Holland voorbereidden, had Lodewijk van Nassau zich van Dillenburg naar Emden begeven; van uit deze haven wilde hij met Duitse huursoldaten en Groningse en Friese vrijwilligers per schip oversteken naar Friesland, om van hieruit enkele Hollandse steden, met name Amsterdam, te bemachtigen. Lodewijk van Nassau zocht reeds te Emden nader in verbinding te komen met ontevreden burgers te Amsterdam, om met hen te overleggen deze stad te vermeesteren; zo lezen we van een bode, die uit Emden naar Amsterdam gezonden werd, „die diversche missive bij hem hadde aen veel personen van der nyewe religie”;⁴⁵ ook hieruit blijkt weer hoe de leiders van de opstand steeds meer aansluiting zochten bij die van de nieuwe religie, bij de Protestanten en dan vooral bij de Calvinisten.

De inwoners van Emden verzetten zich echter tegen het vertrek van Lodewijk en zijn leger uit de haven; zij vreesden, als zij dit zouden toelaten, de wraak van Alva, die of de stad zelf óf in ieder geval haar handel zou treffen. Lodewijk moest over land de Nederlanden binnendringen; de 24e April trok hij Groningerland in en begon de vijandelijkheden door de overrompeling van het slot Wedde, dat even over de grens gelegen was en toebehoorde aan Aremberg, de stadhouder van de noordelijke provincies. Aangezien het garnizoen van de stad Groningen, dat bestond uit Duitse huurtroepen, weigerde de stad te verlaten en dit garnizoen de voornaamste militaire macht van de regering in de provincie Groningen uitmaakte, kon Lodewijk zich weldra meester maken van het gehele oostelijke deel van de provincie; door het bezit van Wedde en Appingedam beheerste hij de verbinding over de Dollart en Eems met Emden, van waar hij de benodigde proviand en krijgsvoorraad kon betrekken. Zijn troepen werden nog voortdurend versterkt door Geuzen, die aan de slachting bij Dalem ontkomen waren en bovendien door 200 ruiters, die Oranje hem zond onder aanvoering van zijn jongere broer Adolf van Nassau.

Intussen was in Februari van dit jaar *de tweede godsdienstoorlog* in Frankrijk geëindigd en Aremberg, die aan het hoofd van de Nederlandse hulptroepen de Franse regering tegen de Hugenoten gesteund had, was te Brussel teruggekeerd. Terstond beval Alva hem zich naar zijn noordelijke stadhoudersdommen te begeven om de Geuzen te verdrijven; ook de stadhouder van Gelderland, Megen, ontving bevel zo nodig met zijn troepen naar het noorden te trekken om Aremberg te steunen. Aremberg vertrok naar het noorden en overlegde te Rhenen met Megen over de maatregelen, die zij tegen de Geuzen zouden moeten nemen; door nadere berichten uit Groningen bemerkten zij, dat het gevaar groter was, dan Alva meende en dat zij zonder versterkingen de Geuzen niet zouden kunnen verjagen. Zij verzochten nu aan Alva, of hij hun tien vendels Spaanse soldaten wilde zenden; tevens vroegen zij aan Bossu, om te Amsterdam een aantal schepen uit te rusten, die deze soldaten zo snel mogelijk naar het bedreigde noorden zouden kunnen voeren. De gevraagde hulpmaatregelen werden snel uitgevoerd; Bossu zorgde te Amsterdam voor de nodige schepen. Tegelijkertijd werd hier de bode uit Emden gevangen genomen, die met de opstandige burgers moest onderhandelen, hoe men deze stad

---

⁴⁵ Utrechtse kroniek, bl. 72.

het best in de macht van de prins zou brengen; enkele Amsterdammers, die in het complot betrokken waren werden gevangen genomen, terwijl anderen zich slechts door een overhaaste vlucht konden redden.

Toen Bossu de schepen uitgerust had, verschenen de tien Spaanse vendels te Amsterdam; zij werden overgezet naar Friesland, landden bij Harlingen en trokken in ijlmarsen door Friesland naar Groningen. Aremberg, die de beschikking had over de Duitse soldaten, die het stadsgarnizoen van Groningen uitmaakten, en over de tien Spaanse vendels, had hiermee een voldoende krijgsmacht bijeen, om de Geuzen te bestrijden; hij rukte nu met zijn leger op naar Appingedam, waar zich Lodewijk met de hoofdmacht van zijn troepen bevond. De toestand van Lodewijk werd zeer kritiek, vooral toen een deel van zijn Duitse huursoldaten begon te muiten, omdat zij zoveel soldij ten achter waren; een schermutseling met de Spaanse troepen eindigde voor de Geuzen ongunstig en slechts het invallen van de nacht voorkwam een nog ongunstiger wending van het gevecht. De Spaanse soldaten waren er zeker van, dat zij bij de strijd tegen Lodewijks leger de overwinning zouden behalen en hun officieren drongen dan ook aan op een spoedig hervatten van de strijd; Aremberg wilde echter voorzichtiger handelen en eerst de komst van Megen afwachten, die in snelle marsen met zijn troepen naar het noorden trok.

De toestand voor de Geuzen werd steeds ernstiger, want terwijl zij in het westen door Arembergs leger bedreigd werden, dreigden in het zuiden de troepen van Megen hun verbinding met het Duitse rijk te verbreken; wanneer Megen zich van het kasteel Wedde zou meester maken, zou de terugtocht voor de Geuzen zijn afgesneden. Dit moest voor alles voorkomen worden en een krijgsraad, die in het kamp der Geuzen gehouden werd, besloot in allerijl terug te trekken naar Wedde; in alle stilte trok Lodewijk met zijn troepen gedurende de nacht af in de richting van Wedde. Het was pas in de morgen, toen Aremberg bemerkte, dat zijn tegenstanders verdwenen waren en het gerucht deed de ronde, dat de Geuzen Megen tegemoet trokken, om hem eerst afzonderlijk te verslaan en zich daarna weer tegen Aremberg te keren. Aanstonds besloot deze de Geuzen na te trekken en Megen, zo nodig, bijstand te verlenen; vooral zijn Spaanse soldaten verlangden naar de strijd.

De Geuzen waren tegen de middag bij Winschoten aangekomen, waar aan de manschappen enkele uren rust werd toegestaan, om van de vermoeiende mars te bekomen; terzelfder tijd gebruikten Lodewijk, Adolf en enkele officieren in het nabijgelegen klooster Heiligerlee het middagmaal; terwijl zij nog in het klooster aan tafel zaten, kwam een boer uit de omgeving de belangrijke tijding brengen, dat Aremberg met zijn leger reeds in aantocht was.

Wanneer Lodewijk in deze omstandigheden de terugtocht zou voortzetten, liep hij ernstig gevaar tussen het leger van Aremberg, dat van het noorden, en het leger van Megen, dat van het zuiden naderde, bekneld te geraken; daarom besloot hij de slag tegen Aremberg te wagen in de hoop hier de overwinning te behalen nog voordat Megen met zijn troepen genaderd zou zijn. Lodewijk kon op zijn manschappen niet geheel en al vertrouwen en reeds bij het gerucht van de nadering der Spaanse troepen trokken bijna twee gehele vendels van zijn leger weg uit vrees voor de naderende Spanjaarden; de overige manschappen bleken evenwel bereid de komst van de vijand af te wachten en zij lieten zich in slagorde opstellen. Het voetvolk stelde zich op voor het dorp Winschoten in twee carré's, twee vierkanten; het kleinste carré, dat onder persoonlijke aanvoering van Lodewijk stond, vormde de linkervleugel. De piekeniers vormden, zoals gewoonlijk, het centrum van de carré's, terwijl de harkebusiers voor en op zij van de piekeniers waren opgesteld; wanneer de

harkebusier zijn wapen afgevuurd had, was hij tijdens het tijdrovende laden van zijn haakbus geheel weerloos en moest bij een vijandelijke aanval door de piekeniers beschermd worden. Het terrein voor Winschoten, waar het voetvolk was opgesteld, was voor het Geuzenleger zo gunstig mogelijk gelegen; op zij van de linkervleugel en voor het gehele front van de beide carré's strekte zich beschermend de veengrond uit met zijn vele greppels en plassen. Rechts van het voetvolk stelden zich de 200 ruiters op, onder persoonlijke aanvoering van Adolf van Nassau; deze ruiters, die de rechtervleugel vormden, werden beschermd door een paar vendels harkebusiers, die in uitgestoken greppels in hinderlaag gelegd werden.

Het Geuzenleger was reeds in slagorde opgesteld, toen tegen een uur of vijf het leger van Aremberg het klooster Heiligerlee genaderd was; Aremberg wilde nog liever geen slag leveren, maar eerst de komst van Megen afwachten, die niet ver meer verwijderd kon wezen. De Spaanse officieren wilden echter terstond de strijd beginnen, aangezien zij zich van de overwinning zeker waanden; zij hadden gehoord van de muiterij in Lodewijks leger en beschouwden zijn terugtrekken van Appingedam als een vlucht; zij meenden een snelle beslissende zege te kunnen behalen evenals bij Dalem en toen Aremberg nog weifelde, beschuldigden zij hem van besluiteloosheid en lafheid. Aremberg liet zich overhalen en besloot tot de slag, die om zes uur 's avonds begon.

Het gevecht werd geopend met een kanonnade van de Spaanse vuurmonden, die Aremberg uit Groningen had meegevoerd; daarop volgde een onstuimige aanval van het Spaanse voetvolk over de verbrokkelde veengrond, op de beide Geuzencarré's. De Spaanse soldaten meenden, evenals bij Dalem, de vijand aanstonds uiteen te kunnen jagen; de Geuzen hielden echter stand en de harkebusiers openden een moorddadig vuur op de aanstormende Spanjaarden. Toen de Spaanse soldaten over de moerassige veengrond als een ordeloze bende bij de Geuzen waren aangekomen, gingen de piekeniers van de beide carré's over tot een tegenaanval; de Spanjaarden, die op zo'n tegenstand niet verdacht waren, sloegen op de vlucht en sleepten hun Duitse voetvolk mee, dat zich juist in slagorde opstelde. Intussen werd er ook gestreden bij de weg, waar zich de ruiters van Adolf van Nassau bevonden; deze ruiters wierpen zich op de Spaanse artillerie, die tegenover hen was opgesteld, terwijl hun aanval ondersteund werd door de harkebusiers, die van uithun hinderlaag het vuur op de Spanjaarden openden. Adolf van Nassau werd door zijn vurig paard midden onder de vijandelijke ruiters gevoerd, waar hij na heftige strijd gedood werd; toch zegevierden de Geuzen ook hier en al de Spaanse kanonnen werden buit gemaakt. De slag eindigde met de vernietiging van Arembergs leger en de Geuzen richtten onder de Spaanse soldaten een vreselijk bloedbad aan; terwijl vele Spanjaarden om genade riepen, antwoordden de Geuzen met de roep „Dalem, Dalem”, hiermee te kennen gevend, dat zij nu hun vermoorde medestrijders bij Dalem wilden wreken.

Tevergeefs trachtte Aremberg zelf aan de slachting te ontkomen; toen zijn paard, dat reeds gewond was, een sprong over een hek miste en neerstortte, werd hij door een troep Geuzen ingehaald, die de weerloze graaf afmaakten.

Megen was nog maar één mijl van het slagveld verwijderd, toen hem de Spaanse vluchtelingen tegemoet kwamen en hem mededeelden, dat alles verloren was. Megen, wiens leger te zwak was om alleen opnieuw de slag te beginnen tegen de zegevierende Geuzen, trok terstond terug; de volgende dag trok hij met zijn troepen de stad Groningen binnen.

Door de overwinning bij Heiligerlee was de positie van Lodewijk in Groningerland veel verbeterd. Lodewijk van Nassau kon thans, dank zij de rijke buit, die op de vijand behaald was, de achterstallige soldij aan zijn huursoldaten betalen; hij verkreeg bovendien door de verovering van de Spaanse kanonnen, de beschikking over enig geschut, dat hem tot nu toe totaal ontbroken had. Toch oordeelde Oranje terecht, dat de macht van Lodewijk, ondanks het behaalde succes, nog steeds te gering was, om zich meester te kunnen maken van een sterke stad als Groningen; bovendien zouden de Geuzen in de omgeving van de stad Groningen moeilijk van proviand en krijgsbehoeften voorzien kunnen worden. De Prins raadde Lodewijk dan ook aan een aanslag op een Hollandse stad, bijv. Enkhuizen, te ondernemen, waar hij gemakkelijk over zee proviand en krijgsbehoeften bekomen kon. Lodewijk begon echter het beleg om Groningen, hoewel al spoedig bleek, dat zijn leger niet eens bij machte was alle toevoer van levensmiddelen naar de stad te weren; terwijl Lodewijk daar zijn krachten nutteloos verspilde, maakte Alva zich in het zuiden gereed, om naar het noorden op te trekken en de Geuzen uit Groningerland te verjagen.

Alva begreep, dat vele inwoners der Nederlandse gewesten alleen uit vrees voor zijn streng regiem rustig bleven; hij vreesde dan ook, dat er, als hij met een aanzienlijke legermacht naar het noorden zou trekken, in de zuidelijke gewesten een opstand zou uitbreken. Voor hij wegtrok, wilde hij door een strafgericht aan de voornaamste gevangen edelen te voltrekken de bewoners der zuidelijke Nederlanden zo'n vrees aanjagen, dat zij het niet wagen zouden tijdens zijn afwezigheid in opstand te komen.

Te Vilvoorden werden verscheiden edelen, die deel genomen hadden aan de woelingen van 1566 en 1567 en reeds lang door de Bloedraad veroordeeld waren, gevangen gehouden; deze werden nu naar Brussel overgebracht en de 1ste Juni terechtgesteld.

Twee dagen later werden Egmont en Hoorne uit Gent naar Brussel gevoerd; de koning had reeds lang op hun terechtstelling aangedrongen en Alva besloot, hoewel aarzelend, ook hier het bevel van zijn koning op te volgen. De 5e Juni werden beide edelen op de marktplaats te Brussel onthoofd; zowel Hoorne als Egmont stierven als trouwe Katholieken, voorzien van de laatste sacramenten. In Frankrijk was heimelijke vreugde, dat de koning van Spanje door de onthoofding van Egmont zich zelf beroofd had van een van zijn beste veldheren; de Franse gezant zeide, dat zijn koning door de dood van Egmont een 10.000 man sterker geworden was. De terechtstelling der edelen bracht in de zuidelijke Nederlanden grote ontsteltenis en schrik teweeg; als zelfs een Egmont met de dood gestraft werd, wie was dan nog veilig! Alva kon gerust met zijn leger naar het noorden trekken; in het zuiden zou men het niet wagen, tijdens zijn afwezigheid in opstand te komen.

De positie van Lodewijk van Nassau in Groningerland scheen na zijn overwinning bij Heiligerlee tamelijk sterk te zijn; hij beheerste weer het gehele oostelijke deel van de provincie Groningen, waar hij zich als heer en meester gedroeg. Door het bezit van Wedde en Delfzijl waren Dollart en Eems in de macht der Geuzen; uit de verschillende noord Duitse staten als Oost-Friesland, Oldenburg, en andere werden hun rijkelijk proviand en krijgsvoorraad over Dollart en Eems toegezonden. Lodewijk overschatte echter zijn eigen macht zozeer, dat hij, tegen de raad van Oranje, het beleg om de stad Groningen had geslagen; het bleek nu weldra, dat zijn macht in werkelijkheid minder groot was, aan zij velen na de zege bij Heiligerlee had toegeschenen.

Alva nam intussen krachtige maatregelen ter bestrijding van de Geuzen in het noorden en zond allereerst een vloot uit Holland onder de vice-admiraal van Boshuisen naar de Eems, waardoor de toevoer van levensmiddelen uit Emden naar de Geuzen in de provincie Groningen afgesneden werd; Lodewijk, die gebrek aan levensmiddelen kreeg, gaf nu in naam van zijn broer Oranje, aan verschillende Geuzen opdracht enkele schepen uit te rusten ter verdrijving van de vijandelijke schepen uit de Eems. Deze Geuzen slaagden er inderdaad in Boshuisen te verjagen; het was het eerste optreden der Watergeuzen. Het succes was echter slechts van korte duur, want Boshuisen keerde met een sterkere macht terug en bezette nu Delfzijl; alle pogingen der Watergeuzen om hem te verdrijven mislukten en de Spaanse schepen beheersten nu de Eems en de Dollart. De toevoer voor Lodewijks leger uit het noorden van het Duitse rijk moest voortaan langs de langere en moeilijke landweg plaats hebben om de Dollart heen.

De toestand van de Geuzen in Groningerland werd zeer kritiek, toen Alva met zijn leger snel optrok naar het noorden; nog maar zo gebrekkig en onvolledig had Lodewijk van Nassau het beleg om Groningen geslagen, dat Alva en zijn Spaanse troepen onverwachts, zonder strijd, de stad binnen konden trekken. Lodewijk begreep, dat zijn troepen veel te zwak waren om de strijd tegen de Spaanse veteranen van Alva te kunnen volhouden; hij besloot tot een haastige aftocht en trok met het grootste deel van zijn leger naar Winschoten, waar zich ook de Geuzen uit andere plaatsen, als Appingedam, samentrokken; daarna werd de terugtocht voortgezet over Wedde naar Oost-Friesland.

Om zich niet al te ver van Emden te verwijderen, van waar hij nog steeds zijn levensmiddelen en munitie verkreeg, bleef Lodewijk aan deze zijde van de Eems en hield tenslotte stand bij Jemmingen, waar zijn troepen een versterkt legerkamp opsloegen. Evenals bij Heiligerlee was het terrein voor de Geuzen zeer gunstig gelegen; Jemmingen lag op een landtong, die in het oosten door de Eems, in het westen door de Dollart, die zich toen verder uitstreekte dan thans, begrensd werd; in het zuiden lag een moerassig gebied en was slechts de smalle dijk langs de Eems toegankelijk. Over de Eems bleef Lodewijk door de Watergeuzen in verbinding met Emden. Het was echter voor alles noodzakelijk, dat de Geuzen de enige toegangsweg over de dijk langs de Eems sterk bewaakten, om te voorkomen, dat de vijand in hun kamp zou doordringen; in dat geval dreigde een algehele vernietiging van het Geuzenleger, aangezien er niet voldoende schepen beschikbaar waren, om de Geuzen bij een nederlaag over de rivier te voeren.

Alva meende, dat zijn vijanden evenmin als bij Groningen, thans hier bij Jemmingen zouden stand houden; hij geloofde, dat zij zich reeds inscheepten en weggevlucht zouden zijn, als het Spaanse leger daar aangekomen was. Terwijl hij zelf met het gros van zijn leger achterbleef, zond hij de voorhoede in de richting van Jemmingen, meer om op onderzoek uit te gaan, dan om de strijd met de Geuzen aan te binden. De voorhoede van het Spaanse leger geraakte echter bij de toegangsweg tot het kamp der Geuzen in strijd met enkele troepen, die hier waren opgesteld; het bleek, hoe door nalatigheid van Lodewijk van Nassau deze belangrijke positie niet voldoende bezet was, zodat de Spaanse troepen na enige strijd de toegangsweg geheel beheersten; een rechtstreekse aanval op het Geuzenkamp was hierdoor mogelijk geworden. Alva meende nog steeds, dat de Geuzen weggevlucht zouden zijn, voor hij met de hoofdmacht zijn voorhoede krachtig kon steunen; daarom achtte hij het beter deze voorhoede terug te roepen en hij gaf de aanvoerder dan ook bevel zich

terug te trekken. Deze zag echter het grote belang in van de positie, die hij zo juist had ingenomen en bleef op zijn post; hij verzocht bovendien aan Alva snel enige versterkingen te zenden, aangezien de vijand alles in het werk zou stellen de toegangsweg weer geheel in zijn macht te krijgen. Inderdaad hoopte Lodewijk van Nassau door een algemene aanval van het Geuzenleger de verloren positie weer te heroveren. De Geuzen stelden zich op vóór het dorp Jemmingen: het voetvolk in twee carré's met de rivier de Eems in de linkerflank, terwijl de ruitery de rechtervleugel vormde. Weldra begon het gevecht met een aanhoudend vuren der harkebusiers, waarna de piekeniers der beide carré's tot de algemene aanval overgingen; zij werden echter door de Spaanse soldaten zo krachtig ontvangen, dat zij al spoedig terugvluchtten en het gehele Geuzenleger in verwarring brachten.

Toen nu de Spaanse troepen zelf tot de aanval overgingen werden de Geuzen door een panische schrik bevangen; zij vluchtten door hun eigen kamp en door Jemmingen naar de rivier en dachten niet meer aan het bieden van tegenstand; ieder was slechts bedacht op eigen lijfsbehoud. De hoofdmacht van het Spaanse leger verscheen nog bijtijds om aan de vervolging deel te nemen; vele Geuzen werden vermoord, velen werden de rivier ingedreven, waar zij omkwamen, slechts weinigen wisten zich met behulp der Watergeuzen over de rivier te redden; tot deze weinigen behoorde Lodewijk van Nassau. Terwijl van de Spaanse soldaten slechts enkele manschappen in deze strijd waren omgekomen, verloren een 7 tot 10.000 Geuzen het leven bij de slachting, die de Spaanse soldaten onder hen aanrichtten; bovendien gingen alle kanonnen bij Heiligerlee op Aremborg buit gemaakt, weer verloren; het Geuzenleger was totaal vernietigd.

De tijding van de slag bij Jemmingen verwekte grote vreugde bij Philips II en bij de paus; de koning zag in deze verrassende overwinning een bijzonder genadegeschenk van God hem verleend, terwijl de paus uit dank buitengewone processies liet houden. Ook de Nederlandse Katholieken, al konden zij zich niet verenigen met het bestuur van Alva, waren verblijd over deze nederlaag der Geuzen en in verschillende Nederlandse steden hadden dankdiensten plaats na Alva's overwinning.

Zodra de tijding van de verpletterende nederlaag van het Geuzenleger Emden bereikt had, was men aldaar bevreesd, dat de Spaanse troepen verder zouden trekken en ook deze stad zouden bezetten, als straf voor de welwillende houding, die de stadsregering steeds tegenover de Geuzen had ingenomen. Philips II wenste de inlijving van Oost-Friesland bij de Nederlanden en liet reeds een onderzoek instellen naar eventuele rechten, die hij op Oost-Friesland meende te bezitten; een van de vooraanstaande raadsliden van de vorst stelde een memorie op, waarin hij aandrang op de vereniging van alle Nederlanden tot één koninkrijk met opnemng van omliggende gebieden als Oost-Friesland. Alva oordeelde echter, dat zijn macht te gering was, om tegen de stadsregering van Emden op te treden, daar hij niet de beschikking had over een sterke vloot, die bij een beleg van Emden onmisbaar was. Hij zette de veldtocht na Jemmingen niet verder voort, maar keerde terug naar Groningen; de krijgstoet tegen het leger van Lodewijk van Nassau was beëindigd en de centrale regering was volkomen meester in de noordelijke gewesten.

In de zuidelijke Nederlanden had eindelijk de lang verwachte inval der Hugenoten plaats gehad; doch drie dagen voor de slag bij Jemmingen werd een krijgsmacht der Hugenoten, die onder leiding van Cocqueville de zuidelijke Nederlanden was binnengedrongen, door de regeringstroepen vernietigd; zowel in het zuiden, als in

het noorden had de regering volkomen gezegevierd.

Alva meende, dat Oranje, die het plan had gekoesterd een nieuw leger aan te werven, om de strijd tegen de regering met een inval in de Nederlandse gewesten te hernieuwen, na al deze tegenslagen van dit voornemen zou afzien; de hertog rekende niet meer op een nieuwe strijd gedurende dit jaar en hij wilde daarom beginnen met de regering in de Nederlanden te hervormen, de macht der centrale regering te vergroten ten koste van de gewestelijke zelfstandigheid. Alva bleef een week in Groningen, waar hij de bouw van een citadel in deze stad en in Delfzijl beval, waardoor de centrale regering deze steden geheel in haar macht zou kunnen houden. Daarna vertrok de hertog naar Utrecht, waar hij door de voorname geestelijkheid in de Domkerk plechtig werd ontvangen en gelukgewenst met zijn overwinning bij Jemmingen, terwijl het Te Deum Laudamus gezongen werd om God te danken voor deze victorie. In Utrecht hoopte Alva enkele maanden te blijven om de rechtspraak in de Nederlanden aan een ingrijpende hervorming te onderwerpen; hij wilde een eind maken aan het verschillende recht in de provincies en één geldend recht voor alle Nederlanden vaststellen. Om deze hervorming mee voor te bereiden vergaderden Viglius, de leden van de Geheime Raad en de leden van de verschillende provinciale Hoven te Utrecht.

Het verblijf te Utrecht duurde echter korter, dan Alva gedacht had; ondanks alle tegenslagen maakte Oranje zich toch gereed voor een nieuwe inval in de Nederlandse gewesten. Toen Alva hoorde van de toerusting, die Oranje maakte vertrok hij uit Utrecht naar Den Bosch om dichter bij het bedreigde gebied te zijn en van hier uit maatregelen te nemen tegen de dreigende inval. Oranje had gehoopt de strijd tegen Alva te kunnen opnemen, terwijl Lodewijk in het noorden nog stand hield; tengevolge van geldgebrek was het werven van troepen echter langzaam in zijn werk gegaan en in deze tijd had Alva in het noorden het Geuzenleger reeds vernietigd. Hoewel de positie der centrale regering zoveel sterker geworden was, wilde Oranje toch doorzetten en met een groot leger de voornaamste gewesten Brabant en Vlaanderen binnendringen, in de hoop, dat dan een belangrijk deel van de bevolking hem zou bijvallen; om deze bevolking op zijn krijgstoesticht voor te bereiden, werden verschillende manifesten gedrukt en in de Nederlanden verspreid. Oranje kondigde hierin aan, dat hij gereed stond de strijd te beginnen niet tegen de koning, maar tegen de slechte dienaren van de vorst als Alva; de koning was onschuldig aan de tirannie, die thans heerste; de koning werd misleid door zijn slechte raadgevers, die hem opzettelijk onjuiste berichten over de Nederlanden meedeelden. De strijd moest gevoerd worden tegen de tirannie van Alva en als Alva en zijn troepen verdreven waren, zouden de Generale Staten bijeenkomen om aan de koning de werkelijke toestand der Nederlandse gewesten bloot te leggen; dan zouden de privileges worden bevestigd en zou de uitoefening der ware (Calvinistische) religie worden toegelaten. De Prins, die reeds in hoofdzaak zijn steun moest zoeken bij de Calvinisten, ijverde dus nu reeds voor algehele godsdienstvrijheid voor de Calvinisten.

In de loop van Augustus had Oranje zijn leger bijeengebracht en werd een grote wapenschouwing gehouden bij het klooster Romersdorf in het gebied van de aartsbisschop van Trier aan de rechteroever van de Rijn. Het waren meest Duitse en Waalse soldaten, die dienst hadden genomen in de hoop op rijke buit; niet alleen de gewone soldaten, ook de voorname heren en edelen, die aan deze krijgstoesticht deelnamen, rekenden bij het slagen van de veldtocht op een rijke beloning; zo

hoopte Lumey, een van de vele Luikse heren, die dienst hadden genomen, op het stadhouderschap over het bisdom Luik en Oranje had reeds aan enkele vertrouwelingen het bestuur over Friesland en andere landstreken toegezegd; hij zelf hoopte zijn verbeurd verklaarde goederen terug te winnen, in zijn stadhoudersschappen hersteld te worden en bovendien in de toekomst grote invloed te kunnen uitoefenen op het bestuur der Nederlanden, wat blijkt uit het feit, dat hij nu reeds voor zich de titel had aangenomen van medegouverneur des konings in de Nederlanden.

In de omgeving van Andernach trok het leger in het eind van Augustus en gedurende de eerste week van September de Rijn over en door het gebied van de aartsbisschop van Keulen en de hertog van Kleef naar het westen; reeds in dit Duitse gebied hielden de huurtroepen vreselijk huis en niet slechts het gebied langs de weg, maar dat tot vele mijlen in de omtrek werd afgeplunderd; wie van de omwonenden het nog waagde zijn bezittingen te verdedigen, werd vermoord. De troepen geleken meer op een roversbende, dan op een geregeld leger. Zo kwam het over het verdelen van behaalde buit tot een gevecht tussen de Duitse en Waalse soldaten; Oranje met De Hames en een deel van zijn lijfwacht snelden toe om de twist bij te leggen; *een van de oproerlingen legde nu aan op Oranje, maar zijn schot trof slechts de degen van de Prins*; De Hames werd echter neergeschoten en nog veertien andere personen kwamen bij deze strijd om het leven, voor het Oranje gelukte er een einde aan te maken.

Het leger kwam eindelijk in het Limburgse gebied, waar Alva het land door zijn soldaten zo had laten aflopen, dat er groot gebrek aan levensmiddelen heerste; Oranje's troepen begonnen weer te muiten, maar de Prins wist hen tevreden te stellen met hun voor te houden, dat zij, als zij maar eenmaal over de Maas waren gekomen, levensmiddelen en geld in overvloed zouden verkrijgen. Allereerst moest dus de Maas worden overgetrokken en Oranje richtte een schrijven aan de magistraat en de gilden van Luik, waarin hij doortocht door de stad en levering van proviand verzocht; de stadsregering wilde er echter niet toe meewerken, dat Oranje bij Luik de Maas zou oversteken: zij weigerde aan dit verzoek te voldoen. Toch bereikte Oranje dit voordeel, dat Alva nu in de vaste mening verkeerde, dat de Prins ten zuiden van Maastricht de Maas trachtte over te steken; om Alva nog meer in dit vermoeden te sterken, zond Oranje een legerafdeling naar die streek, alsof deze hier de overtocht reeds moest veilig stellen; Alva, die met zijn leger bij Maastricht gelegen was, maakte zich inderdaad gereed, om hier de overtocht van 's Prinsen leger te voorkomen.

Onverwachts wist Oranje, veel noordelijker, dan de vijand vermoedde, aan de overkant van de Maas te komen. Middernacht brak de Prins met zijn leger, dat bij het kasteel Wittem gelegen was, op en marcheerde de gehele nacht door in noordwestelijke richting, tot in de vroege morgen bij Stockhem de Maas bereikt werd; hier werden enkele doorwaadbare plaatsen gevonden, waar de ruitery zich van oever tot oever opstelde, om de kracht van de stroom te breken; langs deze ruiters kon het voetvolk veilig de rivier doortrekken. Het water was zo ondiep, dat met behulp van wagens een brug gevormd kon worden, waarover de artillerie de overkant kon bereiken. Alva, wiens spionnen geheel in gebreke gebleven waren, meende, dat Oranje nog steeds bij Wittem vertoefde; toen hij vernam, dat de Prins reeds bij Stockhem de rivier was overgetrokken, was hijverbaasd, dat Oranje zo snel zijn leger had weten te verplaatsen en bovendien nog al zijn troepen veilig over de

Maas had weten te brengen; verwonderd moet Alva dan ook aan Berlaymont, die hem de overtocht meedeelde, gevraagd hebben, of zijn vijanden dan vogels waren.

Oranje's positie scheen door de geslaagde overtocht tamelijk sterk te zijn geworden; de Prins beheerste de Maas van Roermond tot aan Maastricht. De weg naar Brabant lag thans voor 's Prinsen leger open en reeds begonnen de achtergebleven Calvinisten in Antwerpen en Brussel zich te roeren. Alva was zo bevreesd, dat de burgerij van Antwerpen de Prins zou bijvallen, dat hij vele stukken geschut liet opstellen op de wallen van het kasteel en op de markt van de stad om een dreigend oproer van de burgerij aanstonds met kracht te onderdrukken; bovendien beval hij aan de magistraten van Brussel, Mechelen e.a. plaatsen nauwkeurig de wacht te laten houden, omdat hij bang was, dat de Prins met steun van de burgerij aldaar die steden in zijn macht zou krijgen. Men vergeleek de tocht van de Prins met de krijgstoet van Maurits van Saksen in 1552; evenals deze de macht van keizer Karel V gebroken had in het Duitse rijk, zo scheen de tocht van de Prins thans de macht van Alva in de Nederlanden te breken.

In werkelijkheid was de positie van Oranje nog niet zeer gunstig; de vrees voor Alva hield de ontevreden onder de bevolking tegen, om Oranje te steunen en voordat deze een belangrijke zege op Alva's leger behaald zou hebben, zou hij geen steun van de bevolking ondervinden; bovendien plunderden Oranje's benden bij voorkeur de katholieke kerken en kloosters, zodat de overwegend katholieke bevolking van de streken, waardoor Oranje's leger trok, wel spoedig alle sympathie voor de Prins verloren zal hebben. De strijd, die gevoerd werd, was niet uitsluitend een strijd tussen Nederlanders en Spanjaarden, maar evenzeer een burgeroorlog van Nederlanders tegen Nederlanders; de meeste katholieke Nederlanders, hoezeer ook gekant tegen het regiem van Alva, voelden geen sympathie voor Oranje, vooral niet, omdat deze steeds meer steun zocht bij en dus steeds meer toe moest geven aan de Calvinisten. Gedachtig aan de beeldenstorm steunden zij nog maar liever Alva, dan Oranje; de Nederlandse troepen, die bij Alva's leger waren ingedeeld, hoopten door een spoedige strijd tegen Oranje's leger te bewijzen, dat zij met de plannen van de Prins allerminst waren ingenomen.

Oranje moest door een beslissende overwinning de opstand in de zuidelijke Nederlanden zien te ontketenen; zo snel mogelijk moest hij slag leveren, omdat iedere dag uitstel voor hem betekende grotere ontevredenheid onder zijn huurtroepen, die toch al zoveel soldij ten achter waren. Alva wilde geen slag leveren, tenzij hij een gunstige positie had ingenomen en een slag hem voordeel zou brengen; tegen Lodewijk had hij snel moeten optreden, omdat tegelijkertijd de Prins met een leger Brabant dreigde binnen te vallen; nu echter kon Alva een afwachtende houding aannemen, omdat er verder in de Nederlandse gewesten geen enkel gevaar voor hem dreigde.

In de hoop, dat enkele Brabantse steden hem zouden bijvallen, trok Oranje naar het westen en Brabant binnen, op de voet gevolgd door Alva; voorzichtig vermeed deze iedere slag en voorzag de slagorde van zijn leger steeds van vlechtwerk, dat als borstwering tegen een onverhoedse ruiteraanval van de Prins moest dienen. Alva zat voortdurend het leger van de Prins op de hielen, om de proviandering voor dit leger zo moeilijk mogelijk te maken en de aparte groepjes van Oranje's leger, die zich verspreidden om levensmiddelen in te slaan, te overvallen. Bovendien had Alva bevolen, dat de boeren hun dorpen en huizen moesten verlaten, zodra 's Prinsen leger in aantocht was; de op het land aanwezige levensmiddelen moesten naar de

versterkte steden worden gebracht, terwijl de korenmolens onbruikbaar werden gemaakt, zodat de troepen van Oranje het weinige koren, dat zij hadden, nog niet eens konden malen. Alva verwachtte, dat Oranje spoedig tengevolge van geldgebrek en tekort aan levensmiddelen zijn leger zou moeten ontbinden.

Intussen kwam uit het zuiden een Hugenotenleger Oranje te hulp onder aanvoering van Genlis; door de Franse regeringstroepen verslagen, hadden zij zich toch een doortocht naar de Nederlanden kunnen banen; deze Hugenoten waren eerst op weg naar het Limburgse gebied, om zich daar met Oranje's leger te verenigen; toen de Prins echter de Maas reeds was overgetrokken en de weg naar Brabant had ingeslagen, trok het Hugenotenleger ook in westelijke richting verder, om zich in Brabant met 's Prinsen leger te verenigen. Oranje trok steeds verder naar het westen Genlis tegemoet; hij had reeds bij Linsmeau het grootste deel van zijn leger over de rivier de Kleine Geete gevoerd, toen Alva, die steeds achter hem aantrok, plotseling zijn afwachtende houding opgaf en van zijn gunstige positie gebruik maakte, om de achterhoede van 's Prinsen leger aan te vallen. Deze achterhoede was de rivier nog niet overgetrokken en zij verkeerde door de plotselinge aanval van Alva in groot gevaar; in de naaste omgeving was geen brug, waarover zij zich snel bij de hoofdmacht zou kunnen voegen en evenmin kon de hoofdmacht snel terugkeren om de achterhoede bij te staan. De afloop van het gevecht was te voorzien; de achterhoede werd geheel verslagen en een 3000 manschappen van Oranje's troepen kwamen bij deze strijd om het leven. Oranje zette zijn tocht naar het westen voort en slaagde er tenminste in even ten westen van Linsmeau zijn leger bij dat der Hugenoten te voegen. Alva had tot nu toe met zijn leger steeds de troepen van de Prins op de voet gevolgd; thans echter veranderde hij van tactiek, uit vrees, dat de Prins, door de Hugenoten versterkt, zich van enkele Brabantse steden zou kunnen meester maken. Alva versterkte nu de garnizoenen van de voornaamste Brabantse steden, terwijl hij zijn leger een kamp deed opslaan ten oosten van Leuven, van waar hij snel de verschillende steden, als zij bedreigd werden, te hulp zou kunnen komen.

Oranje's positie was echter door de vereniging met de Hugenoten niet versterkt; slecht gewapend, hielden zij zich hoofdzakelijk bezig met het plunderen en platbranden van kerken en kloosters; het gebrek aan levensmiddelen werd door hun komst nog te nijpender, vooral omdat zij met vrouw en kinderen waren opgetrokken, daar zij zich blijvend in de Nederlanden wilden vestigen. Enkele soldaten van Oranje, die gevangen genomen werden, deelden kort, maar krachtig de gevolgen mee van de vereniging met het Hugenotenleger : „Waar er vroeger van honger en ander gebrek één omkwam, sterven er thans twee, ...”.

Het levensmiddelen en geldgebrek werd steeds nijpender; het weer werd slechter, de herfst begon met zijn regens en stormen. Aangezien Oranje geen kans zag goede winterkwartieren te betrekken, werden zijn troepen weer ontevreden en verlangden terug te keren naar het Duitse rijk, om daar afgedankt te worden; Oranje begreep, dat verder trekken naar het westen doelloos geworden was, omdat geen enkele stad zich voor hem waagde te verklaren; daarom aanvaardde hij de terugtocht naar het Oosten, trok met zijn leger nogmaals de Geete over, in de richting van Luik, hopen zich van deze stad meester te kunnen maken en hier met zijn leger de winterkwartieren te betrekken. Hoewel het bisdom Luik neutraal gebied was, werd het door geen van beide partijen ontzien; Oranje richtte nu het verzoek tot de bisschop om vrije doortocht door de stad te verkrijgen. De Luikse regering begreep echter, dat, als Oranje's troepen eenmaal binnen de stad gekomen waren, deze troepen haar niet

meer goedschiks zouden willen verlaten; zij weigerde dan ook Oranje's verzoek in te willigen. Tevergeefs trachtte Oranje zich nu met geweld van Luik meester te maken; door de krachtige houding van de bevolking en de bezetting werden al zijn stormlopen afgeslagen en toen Alva met zijn leger de bedreigde stad naderde, moest Oranje ook deze onderneming opgeven en aftrekken. De Hugenoten in Oranje's leger koelden hun woede over de mislukte krijgstoht op de omliggende abdijen.

Oranje besloot nu, op aansporen van de Hugenoten in zijn leger, naar Frankrijk af te trekken en daar de Hugenoten, die sinds Augustus weer in opstand tegen de regering gekomen waren bij te staan; aangezien hem de middelen ontbraken de achterstallige soldij aan de soldaten te voldoen, hoopte hij tevens, dat de Hugenoten zijn leger zouden willen overnemen, zodat hij van de geldelijke zorgen er voor werd ontslagen. Oranje trok even ten noorden van St. Quentin de Franse grens over, om van hier Poitiers te bereiken, waar zich een Hugenotenleger onder Condé en De Coligny bevond. De muitende troepen van Oranje wilden echter niet verder naar het zuiden Frankrijk binnen trekken, zij wilden naar het oosten, naar het Duitse rijk, om daar betaald en afgedankt te worden; toen ook Franse regeringstroepen uit het zuiden en westen optrokken, sloeg Oranje de weg naar het oosten, naar Straatsburg in. De Prins zelf was geheel terneergeslagen over de volkomen mislukking van zijn krijgstoht; afgetoht en ziek werd hij in een draagstoel meegedragen.⁴⁶

Te Straatsburg drongen de ritmeesters er bij hem op aan, dat hij hen eindelijk eens zou uitbetalen; de soldaten dreigden hem te worgen, om zich daarna door een plundering van zijn graafschap Nassau voor de achterstallige soldij schadeloos te stellen. Oranje wist zich door het verpanden van zijn geschut aan de stad Straatsburg en door het verkopen van zijn vele kostbaarheden enig gereed geld te verschaffen, zodat hij tot een overeenkomst met zijn soldaten aangaande de betaling wist te komen, waarna het leger hier eindelijk werd afgedankt. Toch bleven vele ritmeesters en soldaten ontevreden over de betaling en de ontevredenheid werd weer zo groot, dat Oranje's leven gevaar liep.

In deze benarde omstandigheden besloot de Prins voor zijn muitende soldaten te vluchten; in de vroege morgen verliet hij met Lodewijk in een dichte schuit de stad, om zich te begeven naar de protestantse hertog van Palts-Tweebruggen, die een leger uitrustte, om de Hugenoten te hulp te komen.

In de strijd tegen de centrale regering had Oranje de volkomen nederlaag geleden; het scheen, of hij nooit meer in de Nederlanden zou kunnen terugkeren. De toon van het Wilhelmus, gedicht kort na de mislukte toht van de Prins, is dan ook in de tweede helft van het gedicht die van teleurstelling en berusting; de onbekende dichter doet Oranje niet meer hopen op een triomfantelijke terugkeer in de Nederlandse gewesten, maar hij doet hem nog slechts verlangen naar de dood op het slagveld en een gelukkig hiernamaals; in het afscheidswoord, dat de dichter Oranje laat spreken tot het Nederlandse volk is geen sprake van een nieuwe bevrijdingstoht naar de Nederlanden, maar slechts van een berusting in de bestaande toestand; het aardse leven is maar kort van duur en vergankelijk, „*t Sal hier haest zijn ghedaen*”.⁴⁷

Voor Alva was de afloop van Oranje's toht een groot succes geworden; bijna zonder

⁴⁶ P. J. van Herwerden, Het verblijf van Lodewijk van Nassau in Frankrijk, bl. 43.

⁴⁷ Zie over het Wilhelmus het artikel van P. N. van Eyck in „Wilhelmus van Nassouwe” 1933, bl. 225 C.V.

strijd had hij een beslissende overwinning behaald en was de centrale regering volkomen meester van de toestand. De hertog zelf gaf aan God alleen de eer van zijn overwinning, toen hij de afloop van de strijd aan de Raad van State berichtte: „En also het is beleid en uitgericht bij de hand Gods, den welken alleen en niemand van ons de glorie toekomt . . .”⁴⁸ Terwijl Alva zijn feestelijke intocht in de hoofdstad der Nederlanden, in Brussel hield, werden in de voornaamste Nederlandse steden processies gehouden, om God te danken voor de nederlaag der Geuzen.

Alva wilde nu van zijn machtige positie gebruik maken om, volgens de opdracht van zijn koning, de Nederlandse gewesten te doen opgaan in één moderne, absolutistisch geregeerde staat. Deze gewesten waren nog te zeer afzonderlijke staatjes met eigen, aparte voorrechten en privileges; nog steeds bepaalde iedere provincie hoe haar aandeel in een toegestane bede binnen haar gebied zou worden opgebracht, nog altijd was het recht in iedere provincie afzonderlijk geregeld; voor de vorming van de Nederlandse eenheidsstaat was allereerst meerdere eenheid in de financiën en in de wetgeving noodzakelijk.

Meerdere eenheid in de financiën was vóór alles gewenst om in de bestaande geldnood te voorzien; de koning wenste tevens het oude stelsel der beden te vervangen door vaste belastingen. De beden, slechts voor een beperkte tijd bestemd, waren telkens afhankelijk van de toestemming der verschillende Staten; vaste belastingen, met onbepaalde geldigheidsduur zouden de koning, in financieel opzicht, geheel onafhankelijk van de Staten maken.

Alva begreep, dat het instellen van vaste belastingen sterke tegenstand bij de verschillende Staten zou ontmoeten; om deze tegenstand niet nodeloos te vergroten, besloot hij de nieuwe belastingen allereerst in de patrimoniale gewesten door te voeren. Evenals ook bij een algemene bede gebruikelijk was, werden alleen de patrimoniale gewesten uitgenodigd afgevaardigden te zenden naar Brussel, om de regeringsvoorstellen aangaande de nieuwe belastingen aan te horen; met de overige gewesten zou de regering, als tevoren, afzonderlijk over nieuwe beden onderhandelen.

De 21^e Maart kwamen de Staten-Generaal, de afgevaardigden der patrimoniale gewesten, te Brussel bijeen om de regeringsvoorstellen te vernemen; Alva deed hier de volgende voorstellen : een honderdste penning (1 %) van het gehele vermogen zou slechts eenmaal geheven worden, terwijl een tiende penning (10 %) van iedere verkoop van roerende goederen en een twintigste penning (5 %) van iedere verkoop van onroerende goederen te betalen, onbepaalde tijd van kracht zouden blijven. Vervanging van de beden door deze beide laatste vaste belastingen zou allereerst een grote vereenvoudiging te weeg brengen, aangezien de afzonderlijke gewestelijke belastingen op spijs en drank zouden worden afgeschaft; tegelijkertijd zou echter aanneming van deze voorstellen ten gevolge hebben een vergroting van de macht van de koning ten koste van die der Staten. Het is dan ook te begrijpen, dat bij het bekend worden van de regeringsvoorstellen in bijna alle gewesten terstond een luid protest gehoord werd; terwijl Alva tot nu toe in zijn strijd tegen Oranje en diens Calvinistische bondgenoten op de steun van de grote meerderheid der katholieke Nederlanders had kunnen rekenen, ontmoette hij nu bij de Katholieken een fel verzet tegen de regeringspolitiek.

In tegenstelling met de Calvinisten dachten de Katholieken echter aan geen geweld en wilden zij, hoe fel hun oppositie ook mocht zijn, in geen geval in verzet komen tegen de koning; het is eigenaardig, dat juist in Utrecht, een der meest katholieke en

---

⁴⁸ P. Bor, Oorsprongk enz. bl. 257 (fol. 184).

loyale gewesten, het verzet tegen de nieuwe belastingen het felst oplaaide. Het Sticht verkeerde dan ook in een uitzonderingspositie; hoewel het niet behoorde tot de patrimoniale gewesten, aangezien het pas in 1528 onder het bestuur van Karel V gekomen was, werd het toch bij de regeling der belastingen als een der patrimoniale gewesten behandeld. De provincie Holland had indertijd grote geldsommen aan Karel V voorgeschoten, om zijn verovering van het Sticht mogelijk te maken; als beloning voor deze financiële hulp drong Holland toen aan op inlijving van het Sticht bij Holland. Het verzet in Utrecht was echter zo groot, dat de keizer deze wens van Holland niet inwilligde, maar toch kwam hij aan dit verlangen enigszins tegemoet door te bepalen, dat Utrecht steeds dezelfde stadhouder zou hebben als Holland en dat het Sticht voortaan naar alle vergaderingen, waarnaar Holland afgevaardigden zond, eveneens afgevaardigden zou zenden. Zo moest het Sticht ook steeds afgevaardigden zenden naar die Staten-Generaal, waar algemene beden werden gevraagd; de Staten van Utrecht weigerden echter voortdurend aan een algemene bede deel te nemen, daar volgens hun mening het Sticht als een niet-patrimoniaal gewest slechts tot een aparte, afzonderlijke bede verplicht was. Door grote soepelheid in het onderhandelen en het aanbieden van belangrijke geldsommen hoefde Utrecht zich praktisch slechts tot aparte beden te verplichten en nam het Sticht nooit deel aan de algemene beden. Thans echter wilde Alva geen rekening houden met de uitzonderlijke positie van het Sticht en Utrecht werd behandeld volkomen als een der patrimoniale gewesten.

Het felst openbaarde zich het verzet tegen de voorgestelde belastingen bij de katholieke geestelijkheid en bij de kooplieden.⁴⁹ De geestelijken verzetten zich, omdat de 100ste penning ook van de geestelijke goederen geheven zou worden; tot nu toe waren deze goederen steeds van alle belasting vrijgesteld. De kooplieden kwamen in verzet, omdat zij van de roe en toe penning groot nadeel voor de handel vreesden; in Antwerpen was men bevreesd, dat de vreemde kooplieden ten gevolge van de 10^e penning zozeer zouden worden afgeschrikt, dat zij deze handelsstad zouden verlaten, waardoor de handel van Antwerpen volkomen te gronde gericht zou worden; in Holland en Zeeland vreesden de kooplieden, dat hun handel zich zou verplaatsen naar de oostelijke gewesten, die als niet-patrimoniale gewesten van de nieuwe belastingen waren vrijgesteld.

De macht van Alva was echter zo groot, dat de patrimoniale gewesten het niet waagden zich blijvend tegen de regeringsvoorstellen te verzetten; binnen enkele maanden hadden zij allen, uitgezonderd Utrecht, de voorstellen aanvaard. Intussen verschenen talrijke geschriften, die wezen op het grote nadeel, dat de handel zou ondervinden van de nieuwe belastingen; ook Alva zag in, dat het terstond ongewijzigd invoeren van de 10^e en 20^e penning grote bezwaren met zich zou brengen. De hertog, die in geldverlegenheid verkeerde, deed nu aan de Staten het bemiddelingsvoorstel, om gedurende zes jaar de toe en we penning te vervangen door een algemene bede van 2 miljoen per jaar; na afloop van deze termijn zouden de toe en we penning ingevoerd worden. Weer volgden lange onderhandelingen met de verschillende Staten; zo vertrokken namens de Staten van Holland afgevaardigden, waaronder Paulus Buys pensionaris van Leiden, naar Brussel, om af te dingen op de som, die van Holland in deze bede geëist werd. Thans echter hield Alva voet bij stuk en eiste de volle som; zo de Staten hierin niet wilden toegeven, zouden terstond de penningen worden ingevoerd. Het duurde nog tot Augustus 1570,

---

⁴⁹ H. A. Enno van Gelder, De tiende penning, Tijdschrift voor Geschiedenis, 1933, bl. 141.

voor deze bedde van 2 miljoen per jaar was toegestaan; toen had Alva echter de termijn reeds van zes op twee jaar teruggebracht. Ondanks alle moeilijkheden had Alva toch belangrijke voordelen weten te behalen; in 1568 was de 100ste penning reeds geheven, de Staten der patrimoniale gewesten hadden toegestemd in de bedde van 2 miljoen, terwijl zij de regeringsvoorstellen aangaande de vaste belastingen hadden aanvaard. De hertog was dan ook vast besloten door te tasten en in de zomer van 1571, bij het einde van de toegestane termijn, over te gaan tot heffing van de toe en we penning; voor de afloop van deze termijn hoopte hij ook de Staten van Utrecht over te halen hun toestemming tot deze vaste belastingen te geven.

Toen onderhandelingen met de Staten van Utrecht tot geen resultaat geleid hadden, trachtte Alva de tegenstand met geweld te breken; om de stadsregering murw te maken, zond de hertog tien vendels Spaanse soldaten binnen de stad Utrecht ter inkwartiering. Ondanks de plunderingen en uitpattingen van deze Spaanse benden, die in Utrecht als in een veroverde stad huis hielden, wilde de utrechtse magistraat haartegenstand niet opgeven; toen de hertog op deze wijze het verzet niet had kunnen breken, liet hij door de Raad van Beroerten de Staten en de stadsregering van Utrecht aanklagen, dat zij tijdens de troebelen van 1566 en 1567 hun plicht verwaarloosd hadden. Het gehele proces, dat volgde, was slechts in schijn een rechtszaak, in werkelijkheid een machtsmiddel, om de Staten te dwingen hun toestemming tot de vaste belastingen te geven; van te voren stond vast, dat Staten en magistraat het proces verliezen zouden, wanneer zij niet wilden toestemmen in de heffing van de toe en we penning. De Brabantse raadsheer, die voor Alva en de Raad van Beroerten in Utrecht een onderzoek instelde naar de houding van Staten en Raad tijdens de troebelen van 1566 en 1567 verklaarde openlijk, dat wanneer de Staten niet in de vaste belastingen wilden toestemmen het veroordelende vonnis reeds gereed lag en dat hij zijn onderzoek voor het proces slechts pro forma, instelde. Zonder dat de Raad van Beroerten de processtukken behoorlijk had kunnen bestuderen, zonder dat Alva, die slechts de Spaanse taal machtig was, ze geheel had kunnen inzien, aangezien deze nog niet voor de helft in het Spaans waren overgezet, werd reeds vonnis gewezen; de 14e Juli werden de Staten en de Raad van Utrecht van al hun voorrechten en privilegies beroofd.

Niet alleen in de financiën, maar ook in de rechtspraak trachtte Alva grote veranderingen door te voeren. Alle corruptie in de rechtspraak moest bestreden worden en er moest een eind komen aan de toestand, dat de rechters leefden van omkoping en geschenken; voorzover de hertog de koning zelf aansprakelijk voor deze toestand achtte, drong hij onbevreesd bij hem op verbetering aan; zo schreef Alva in de zomer van 1568 aan Philips II, dat het geheel verwerpelijk was, dat de regering in de Nederlanden de baljuwschappen verpachtte: „Uwe Majesteit heeft zich daarmee ernstig bezondigd, want op deze wijze maakt men van het recht koophandel”.⁵⁰ Evenals in de financiën trachtte Alva ook in de wetgeving meerdere eenheid te verkrijgen; de verschillende rechten en gewoonten, die in de gewesten en steden golden, moesten samengesmolten worden in één wetboek, dat voor alle Nederlandse gewesten gelijkelijk gelden zou. Reeds tijdens zijn verblijf in Utrecht, na de slag bij Jemmingen, had Alva zich hiermee bezig gehouden; in 1570 was in theorie de eenheid van de criminele rechtspraak reeds bereikt door de uitvaardiging van de criminele ordonnantiën, samengesteld door bekwame juristen; een dergelijke regeling van het civiel recht was in voorbereiding. Evenals de invoering van de

---

⁵⁰ J. Brouwer, Kronieken van Spaanse soldaten, bl. 28.

nieuwe belastingen stuitte ook de invoering van deze nieuwe wetboeken op grote moeilijkheden; echter wekte, nog meer dan de vele veranderingen, die Alva wilde doorvoeren, zijn heerszuchtig en tiranniek optreden de verontwaardiging en ontevredenheid op bij vele, overigens volkomen loyale onderdanen.

Oranje hoopte, dat thans, meer dan in 1568, de bevolking der Nederlandse gewesten geneigd zou zijn de opstand tegen het Spaanse bestuur te beginnen; opnieuw bereidde de Prins de strijd tegen Alva voor. Oranje had na zijn mislukte tocht van 1568 met zijn broer Lodewijk deelgenomen aan de godsdienstoorlog in Frankrijk; met het leger van de hertog van Palts-Tweebruggen waren zij Frankrijk binnengetrokken, om de Hugenoten te steunen in hun strijd tegen de Franse regering. Oranje hoopte op deze wijze de Hugenoten aan zich te verplichten, opdat zij hem later zouden steunen, wanneer hij in betere omstandigheden de strijd in de Nederlanden zou hervatten. De Franse burgeroorlog duurde echter lang en scheen zich eindeloos te rekken; Oranje, die op een snelle beslissing gehoopt had, vertrok teleurgesteld naar het Duitse rijk en trachtte bij de Duitse vorsten hulp voor de Hugenoten te verkrijgen. De Hugenoten, hoewel de strijd meestal in hun nadeel verliep, bleken toch te sterk, om vernietigd te kunnen worden; bovendien had de Franse koning met ernstig geldgebrek te kampen, zodat zijn eigen soldaten het land afliepen en plunderden, om in hun onderhoud te voorzien. Zo kwam in de zomer van 1571 de vrede te St. Germain en Laye tot stand, die nog zeer voordelig voor de Hugenoten mocht heten; zij behielden hun beperkte godsdienstvrijheid, terwijl zij vier steden o.a. La Rochelle, in volle eigendom verkregen. Ook na deze vrede bleef Lodewijk van Nassau in Frankrijk om, in samenwerking met de Hugenoten, de Franse regering te bewegen tot een oorlog met Spanje.

Oranje was, dank zij een regeling, die zijn broer Jan met zijn vele schuldeisers getroffen had, naar de Dillenburg teruggekeerd, waar hij opnieuw onderhandelingen aanknoopte met de talrijke ontevredenen in de Nederlanden, ter voorbereiding van een opstand tegen het tirannieke bewind van Alva; zijn plannen schenen thans minder groots te zijn dan die van 1568 en zij beperkten zich in hoofdzaak tot de noordelijke gewesten. Oranje zocht allereerst steun bij de bevolking zelf en hij stond met verschillende, vooraanstaande personen in de Nederlanden door een geheime correspondentie in nauw contact; de Leidse pensionaris, Paulus Buys, waagde het zelfs, toen hij als afgevaardigde der Staten van Holland uit Brussel naar Holland terugkeerde in het geheim even door te reizen naar het Duitse rijk om, in het begin van 1570, met Oranje over de toestand der Nederlandse gewesten te beraadslagen. Jacob van Wesenbeke, de gewezen pensionaris van Antwerpen, voerde namens de Prins een drukke, geheime correspondentie met de aanhangers in de Nederlanden en onderhandelde met hen over een eventuele opstand, terwijl Oranje aan de uitgeweken edelman Dirk Sonoy opgedragen had in Holland en Utrecht geld te innen onder de aanhangers, om de toekomstige opstand financieel mogelijk te maken.

Sonoy zelf waagde het niet in eigen persoon naar Holland en Utrecht te gaan, maar hij droeg weer aan andere, minder aanzienlijke personen op, met de medestanders in die gewesten te onderhandelen; deze trokken door de noordelijke gewesten en zochten vooral aansluiting bij de Calvinisten, die in het noorden van Holland nog steeds in het geheim hun godsdienstige bijeenkomsten hielden. Oranje toonde nu een sterker wantrouwen tegen de Katholieken, dan hij in '68 getoond had; nog werd aan hen volledige godsdienstvrijheid toegezegd, maar nu werd de beperking erbij

vermeld: „mits zij zich niet verraderlijk zouden gedragen.”⁵¹

Evenals in 1568 hechtte Oranje ook nu grote waarde aan het bezit van een belangrijke haven, bijv. van Enkhuizen; de Prins hoopte dan ook op de steun en medewerking van die talrijke Nederlandse ballingen, die sinds '68 hun toevlucht op zee gezocht hadden en daar leefden van de buit op Spaanse en Nederlandse schepen behaald. Aan de zuidoostkust van Engeland, die met zijn vele baaien en inhammen een uitgezochte streek voor zeerovers was, kwamen reeds lange tijd Franse kapers, met commissiebriefven van de aanvoerders der Hugenoten, hun buit aan de kustbevolking verkopen; sedert 1568 werden hier nu ook „de Vlaamse vrijbuiters”, de Watergeuzen gemeld. Oranje had aan verschillende Nederlandse ballingen commissiebriefven gegeven en de opdracht verstrekt, om ter zee de vijand zoveel mogelijk afbreuk te doen; van de behaalde buit moest een zeker gedeelte aan de Prins worden afgestaan. De Watergeuzen waren echter tot nu toe slechts een ordeloze bende kapers geweest, die aan de vijand wel veel schade konden toebrengen, maar die onbruikbaar waren bij de een of andere krijgsonderneming; zij plunderden de schepen van alle mogelijke staten en van de behaalde buit kreeg de Prins zo goed als niets te zien. Dolhain, de admiraal der Watergeuzen, legde van zijn daden hoegenaamd geen verantwoording af; om zijn gedrag te rechtvaardigen, begaf hij zich naar Oranje, maar zijn ontvangst bij de Prins was niet zeer vriendelijk. Een korte tijd later begaf hij zich naar Engeland, waar hij echter op last der Engelse regering gevangen werd gezet; Oranje ontsloeg hem nu als admiraal, waarna hem de vrijheid werd gelaten weer op 's Prinsen schepen te dienen, maar dan als ondergeschikte en niet langer als algemeen leider;⁵² de Engelse regering steunde dus blijkbaar Oranje's pogingen, om meer orde en tucht onder de Watergeuzen te vestigen. De Prins hoopte van deze piraten een geregelde en ordelijke zeemacht te vormen; Dolhain werd als admiraal vervangen door De Lumbres, een vriend van Lodewijk van Nassau, en hij verkreeg de opdracht om te water en te land de hertog van Alva en diens aanhang zoveel mogelijk afbreuk te doen; tevens werd uitdrukkelijk voorgeschreven, dat één derde van de buit aan een commissaris van Oranje moest worden afgestaan.

Intussen namen de plannen voor de opstand in de Nederlanden tegen Alva vaster vorm aan; Wesenbeke was in Juli zelf naar Holland gegaan, had aldaar met verschillende aanhangers beraadslaagd en was vol goede moed op de uitslag van de opstand teruggekeerd. De Prins hoopte zich meester te maken van enkele Hollandse havensteden als Enkhuizen, Hoorn, Rotterdam, Den Briel, Dordrecht en van de IJselsteden Deventer en Zutfen; om de verbinding met de Maassteden te water te verzekeren werd ook waarde gehecht aan het bezit van het kasteel Loevestein, gelegen aan de samenvloeiing van Maas en Waal.

Sonoy verklaarde zich bereid, om met steun der Watergeuzen de aanslag op Enkhuizen te ondernemen, terwijl de schipper Hendrik Wessels op zich nam Zutfen of Deventer te verrassen.

Aanvankelijk bestond tevens het plan ook enkele Zuid-Nederlandse steden in te nemen, maar Oranje had later besloten zich voorlopig tot de Noord-Nederlandse te beperken; zo stond in de instructie van de Prins van in Oktober vermeld : „Nopende die steden van Brabant dunckt sijne Exc. beter te sijn, dat men daarmede noch ter fijt

---

⁵¹ H. A. Enno van Gelder, De religieuze ontwikkeling bij Oranje, Nieuw Theologisch Tijdschrift, 1933, bl. 101.

⁵² P. J. Blok, De Watergeuzen in Engeland, Bijdr. v. vaderl. gesch. en oudheidk. Derde Reeks, IX, bl. 245, 246.

ophoude, opdat alle saken des te secretelycker blijven mogen.”

Tegen het einde van Oktober zouden de verschillende aanslagen plaats hebben; Oranje nam reeds troepen in wachtgeld, om bij het gelukken van een der aanslagen aanstands te hulp te komen. Van alle beraamde plannen kwam echter niets terecht; De Lumbres bleek voor zijn taak ongeschikt en de afzonderlijke zeekapiteins der Watergeuzen stoorden zich niet aan zijn bevelen en plunderden en kaapten naar eigen believen; Sonoy kon met de tuchteloze Watergeuzen niets uitrichten, zodat de aanslag op Enkhuizen achterwege moest blijven. Op Allerheiligendag teisterde een geweldige storm het gehele land, zodat de aanslagen nog meer bemoeilijkt werden; Hendrik Wessels, toch reeds bang om de voorgenomen aanslag op Deventer uit te voeren, gaf hem nu voor goed op. Slechts één onderneming gelukte, namelijk de poging van de balling Herman de Ruyter om het slot Loevestein te verrassen; hij wist met een 20 man, als monniken vermomd, binnen het kasteel te komen en na de moord op de grijze slotvoogd zich van het slot meester te maken; tien dagen later werd het kasteel door regeringstroepen heroverd.⁵³ De zwager van Oranje, de graaf Van den Bergh was met een legertje de Graafschap binnengedrongen en had zich meester gemaakt van 's Heerenberg; toen de andere aanslagen niet plaats hadden, was zijn positie hier onhoudbaar en vóór de regeringstroepen hier aangekomen waren, had hij zich reeds in het Duitse rijk teruggetrokken.

Alle plannen, die gemaakt waren, om de Nederlanden van het Spaanse juk te verlossen waren mislukt; Oranje geloofde niet meer aan een spoedige bevrijding der Nederlandse gewesten. Toen de Prins vernomen had, dat de schipper Wessels de aanslag op Deventer niet waagde te ondernemen, schreef hij berustend aan Wesenbeke : „ . . . gij kunt begrijpen met welke spijt ik ... vernomen heb, dat de onderneming op Deventer voor het ogenblik mislukt is, als gij bedenkt van hoeveel belang zij geweest zou zijn, zo zij anders ware uitgevallen, voor de vooruitgang der ganse zaak. Evenwel nu het de goede God niet behaagd heeft vooralsnog ons een andere uitslag te geven, moeten wij erin berusten en het aan Zijn goddelijke goedheid overgeven, in afwachting van de tijd, waarop het Hem behagen zal in genade op ons neer te zien."

Nergens in de Nederlanden had Oranje een opstand tegen Alva kunnen verwekken; de rol van de Prins in de Nederlandse gewesten scheen uitgespeeld. Alleen ter zee ondervond Alva nog bestrijding bij de Watergeuzen, die echter alleen voor de kaapvaart en de plundering van enkele havensteden geschikt waren; een geregelde kustwacht werd ingesteld, om de zeeplaatsen voor plundering door de Geuzen te behoeden; alle bewaking ten spijt werden toch verschillende plaatsen geplunderd als Monnikendam en Katwijk. Ter extra bescherming liet Alva nu Spaanse troepen in de Hollandse steden Den Briel, Delft, Haarlem en Leiden legeren om, wanneer de Watergeuzen weer een overval zouden doen, snel tegen hen te kunnen optreden. De macht van Alva was ongeschokt gebleven en deze was nu vast besloten zijn hervormingsmaatregelen, allereerst zijn financiële hervormingen, door te zetten; intussen had de hertog belangrijke wijzigingen aangebracht in de vaste belastingen, de toe en toe penning, om de vreemde kooplieden niet af te schrikken en de handel zoveel mogelijk voor alle schade te vrijwaren. Bij plakkaat van 31 Juli 1571 werd praktisch alle handel van deze belastingen vrijgesteld, uitgezonderd de laatste

---

⁵³ Terecht toont J. G. R. Acquoy in zijn „Herman de Ruyter” aan, dat het verhaal, dat Herman de Ruyter een deel van het slot met vriend en vijand in de lucht deed springen, onjuist is.

verkoop aan de consument; de kleinhandelaar, die aan de verbruiker verkocht, moest van zijn gehele voorraad de 10^e of 20^e penning betalen. Alva had dus zijn financiële maatregelen zeer gematigd, maar hij was nu dan ook van plan, bij afloop van de tweejarige bedde in de zomer van 1571, over te gaan tot heffing van de 10^e en 20^e penning. Weer protesteerden de verschillende Staten tegen de nieuwe belastingen, terwijl zij door hun afgevaardigden lieten verklaren, dat zij zich slechts deze belastingen wilden laten welgevallen, als alle andere gewesten daarin zouden toestemmen; aangezien de niet-patrimoniale gewesten deze belastingen nog niet behoefden in te voeren en Utrecht nog steeds weigerde zijn goedkeuring er aan te geven, achtten zij hun toestemming niet van kracht.

Om Utrecht met geweld te dwingen, liet Alva de Spaanse troepen, die in den Briel, Delft, Haarlem en Leiden gelegerd waren, om de plundering der kuststeden door de Watergeuzen te voorkomen, uit Holland naar Utrecht vertrekken, om aldaar gedurende de winter ingekwartierd te worden; ondanks alle uitspattingen en plunderingen der Spaanse soldaten, die weer vele maanden soldij ten achter waren, weigerde de utrechtse regering toe te geven.

Oranje bleef intussen voortdurend in contact met de ontevreden burgers in de verschillende Nederlandse gewesten; gedurende 1571 reisden Oranje's agenten door Holland en beraadslaagden prinsgezinde burgers te Dillenburg met Oranje.⁵⁴ De Prins verwachtte na de teleurstellende ervaringen van 1570 niet meer, dat zonder de medewerking van een machtige bondgenoot de Nederlanden van de Spaanse overheersing bevrijd konden worden; alle hoop stelde de Prins voortaan op Frankrijk, waar de Hugenoten met Lodewijk van Nassau bleven uitzien naar een spoedige oorlog van Frankrijk met Spanje. Het doel van deze oorlog zou zijn de verdrijving der Spanjaarden uit de Nederlandse gewesten, het losmaken van de band, die de Nederlanden aan Spanje verbond; naar de stichting van een onafhankelijke Nederlandse staat streefde niemand. Over de verdeling der Nederlanden bestonden reeds enkele, hoewel nog niet nauwkeurig uitgewerkte plannen; als beloning voor de hulp van Frankrijk zouden Vlaanderen en Artois aan Frankrijk komen; wanneer Engeland mee zou strijden, zouden Holland en Zeeland aan Engeland toegewezen worden, terwijl de overige Nederlandse gewesten weer bij het Duitse rijk gevoegd zouden worden, wellicht onder het bestuur van Oranje.⁵⁵ Lodewijk van Nassau onderhandelde met de Franse koning Karel IX, die steeds meer geneigd was om toe te geven aan het aansturen der Hugenoten op een oorlog met Spanje; hij hoopte op de medewerking van Elizabeth van Engeland en was in dat geval niet bevreesd voor de Spaanse wereldmacht, zoals hij zelf aan Lodewijk van Nassau te kennen gaf: „ . . . als de koningin van Engel and mededoet, die de Nauwe zeën beheerst, geef ik niet om de koning van Spanje en al zijn bondgenoten."

Een algehele verzoening van de regering met de Hugenoten werd voorbereid, die haar symbolische uitdrukking zou vinden in het huwelijk van een der aanvoerders der Hugenoten, Hendrik van Navarre, met Margaretha, de zuster van de koning.

Karel IX bleef geneigd de oorlog met Spanje te beginnen ook nog, toen duidelijk werd, dat van de Duitse vorsten en Engeland geen medewerking te verwachten was; het vroegere verdelingsplan der Nederlanden werd nu geheel gewijzigd in het voordeel van Frankrijk; de Nederlandse gewesten zouden tot aan Antwerpen bij

⁵⁴ J. van Vloten, Nederlands opstand tegen Spanje, 1572-1575, bl. 6. Zie tevens Hist. Gen. Bijdr. en Meded. 47e deel, bl.z 332 e.v., Rekening van Dirk van Kessel voor diensten aan de Prins van Oranje.

⁵⁵ P. J van Herwerden, Het verblijf van Lodewijk van Nassau in Frankrijk, bl. 129.

Frankrijk komen, terwijl het overige gedeelte aan Oranje werd toegewezen 1). Een gezamenlijk krijgsplan werd reeds opgesteld; Oranje zou met een leger van uit het oosten de Nederlanden binnendringen, zo mogelijk moesten de Watergeuzen aan de westkust een belangrijke haven bemachtigen, terwijl Lodewijk van Nassau, door de Franse koning gesteund, van uit het zuiden de Nederlanden zou binnen trekken; wanneer deze krijgstochten succes opleverden, zou Karel IX de oorlog aan Spanje verklaren en openlijk de Nederlandse opstandelingen te hulp komen.

Het gehele krijgsplan werd plotseling in de war gestuurd door de Watergeuzen; de aangestelde admiraal De Lumbres, de vriend van Lodewijk van Nassau, had onder hen geen gezag weten te vestigen; Lumey, een Luiks edelman, die zich met voor eigen rekening uitgeruste schepen bij de Watergeuzen had gevoegd, wist bij hen, tenminste enigermate, zijn gezag te handhaven. Met ergernis zag Lodewijk het losbandige optreden der Watergeuzen, waarvan hij geen steun verwachten kon bij de aan te vangen strijd tegen Spanje. Lodewijk hoopte door een betere organisatie van de Watergeuzen een ordelijke zeemacht te vormen; misschien verwachtte hij tevens, dat Elizabeth van Engeland, evenals tevoren bij haar optreden tegen Dolhain, ook nu weer de reorganisatieplannen zou steunen door op te treden tegen de ongeordende Watergeuzen; in Augustus 1571 schreef hij aan de Engelse koningin, dat hij wenste, dat zij de Watergeuzen zou straffen, zoals zij verdienden. De Geuzen hadden zich tot nu toe vrij in de Engelse havens kunnen bewegen; hier verkochten zij hun behaalde buit en verhandelden zelfs de gevangen genomen Spanjaarden als slaven aan de kustbevolking, die deze gevangenen opkochte, in de hoop straks een groter losgeld te ontvangen; het stadsbestuur van Dover stelde de gewone gevangenis beschikbaar, om hen zolang in verzekerde bewaring te houden, totdat zij losgekocht werden!

In Februari en Maart trad de Engelse regering krachtiger tegen de Watergeuzen op en zij vaardigde het bevel uit, dat zij de Engelse havens verlaten moesten, met het verbod aldaar terug te keren. In dezelfde tijd, eind Maart, benoemde Oranje zijn broer Lodewijk tot algemeen leider der Watergeuzen, in de hoop, dat nu aan het geplunder een eind zou komen. Lodewijk zal wel de wens gekoesterd hebben, dat door het uitdrijven der ongeordende Geuzen uit de Engelse havens, deze zich des te eerder onder zijn bevelen zouden stellen; aan de Engelse gezant verzocht hij zijn dank over te brengen aan Elizabeth, dat zij die losbandige zeeroovers uit haar havens verdreven had.

Die losbandige zeeroovers waren Lumey en zijn volgelingen, die door de inneming van Den Briel op het meest onverwachte moment de opstand tegen Alva inluiden!

HOOFDSTUK III.

De opstand in Holland en Zeeland.

1572-1576

De vele Watergeuzen, die met hun schepen in de Engelse havens lagen, bekommerden zich in het eerst niet veel om het bevel der Engelse re gering; het was pas in het einde van Maart, toen Lumey met een 24 schepen uitzeilde en koers zette naar Holland, in de hoop bij Texel verschillende koopvaardij-schepen te kunnen bemachtigen. Deze Waterreuzen waren reeds bij de Hollandse kust gekomen, in de buurt van Egmond, toen een sterke tegenwind verhinderde verder naar het noorden te zeilen; noodgedwongen veranderden zij van koers en voeren in zuidelijke richting verder tot aan de Maasmond, waarna zij, bij het achtervolgen van enkele koopvaarders, de Maas opzeilden; tegenwind verhinderde hen weer zee te kiezen, zodat zij op de rivier moesten blijven, waar zij ankerden voor het havenhoofd van Den Briel.

De Brielse veerman Jan Koppelstok roeide de Geuzen tegemoet en deelde aan Treslong een der Geuzenkapiteins, in Den Briel bekend, omdat zijn vader aldaar baljuw geweest was, mede, dat het stadje door de regering geheel zonder garnizoen gelaten was; terstond werd nu op de Geuzenvloot het plan gevormd om aan de Brielse magistraat de overgave van de stad te eisen, waarna deze plaats door de Geuzen geplunderd kon worden. Treslong bracht Lumey in kennis met Koppelstok, een geschikt persoon om met de Brielse stadsregering te onderhandelen; de veerman vertrok als onderhandelaar der Geuzen naar het Brielse stadhuis, waar hij aan de magistraat het verzoek van Lumey overbracht, om twee afgevaardigden te zenden naar het havenhoofd om met de aanvoerders der Geuzen te spreken.

Toen deze afgevaardigden aldaar verschenen waren, eiste Lumey, in naam van de Prins van Oranje, het stadje op en stond aan de magistraat slechts twee uur bedenktijd toe. De stadsregering, die de macht der Geuzen zeer overschatte, achtte het hopeloos tegenstand te bieden; evenmin waagde zij het de komst der Geuzen af te wachten, zodat zij met de rijkste burgers ijlings door de zuidpoort het stadje ontvluchtte en een goed heenkomen zocht.

De Geuzen wachtten na afloop van de gestelde termijn tevergeefs op antwoord en zij begonnen te vrezen, dat de magistraat intussen maatregelen nam, om de stad in staat van verdediging te brengen; zij besloten daarom, zich met geweld van Den Briel meester te maken. Een afdeling Watergeuzen onder Roobol rammeide de noordpoort met een scheepsmast, terwijl een andere afdeling onder Treslong door de openstaande zuidpoort het stadje binnentrok; nergens werd tegenstand geboden en zonder strijd was Den Briel door de Watergeuzen ingenomen.

De volgende dag drongen de Geuzen de kerken binnen, sloegen de beelden aan stukken en roofden de rijke kerkgoederen, die zij naar hun schepen brachten; Lumey wilde na de plundering weer afvaren, omdat hij de stad toch onhoudbaar achtte tegen de Spaanse troepen, die natuurlijk Den Briel zouden trachten te heroveren. Treslong en andere kapiteins, die beter bekend waren met de sterke ligging van de stad, wisten echter door te zetten, dat de Geuzen zouden blijven en de aanval der Spanjaarden afwachten; een deel van het geschut werd van de schepen gehaald en naar de wallen gesleept, terwijl allerlei maatregelen genomen werden, om de plaats in staat van verdediging te brengen.

Bossu had, als stadhouder van Holland, snel de nodige maatregelen genomen om de Watergeuzen weer uit Den Briel te verdrijven; nadat hij te Maassluis zijn troepen bijeengebracht had, kon hij de 5^e April ongehinderd oversteken naar het eiland

Voorne, aangezien Lumey zich uitsluitend wilde beperken tot de verdediging van Den Briel. De schepen, waarmee de Spaanse soldaten de rivier waren overgestoken, werden in de Bernisse bij Geervliet geankerend, waarna Bossu optrok in westelijke richting om Den Briel over de Nieuwlandse polder in het oosten aan te vallen.

Toen de strijd hier begonnen was, deed een sterke noordwesterstorm het zeewater de Maasmond instromen, door Den Briel, tot tegen de Nieuwlandse dijk, die even ten oosten van het stadje gelegen was; de Brielse timmerman, Roches Meeuwiszoon, maakte van deze gunstige gelegenheid gebruik, om door het reeds overstroomde land te zwemmen naar de Nieuwlandse dijk en het sluisje, dat de Nieuwlandse polder tegen het hoge, opstuwende zeewater moest beschermen, open te hakken. De polder, waar de Spaanse soldaten streden, begon nu onder water te lopen en de Spanjaarden moesten zich redden op de Nieuwlandse dijk, de enige weg, die begaanbaar bleef; over deze dijk trokken zij langs de stadswallen in de richting van de zuidpoort, om te trachten hier binnen de stad te komen.

Intussen was een afdeling der Geuzen onder Treslong de stad uitgevaren naar de Bernisse, waar zij zich van de Spaanse schepen meester maakten; toen de Spaanse soldaten, die door de plotselinge inundatie reeds onaangenaam verrast waren en bovendien van uit de stad sterk beschoten werden, nu ook bemerkten, dat hun schepen verloren gingen, gaven zij de strijd op en trokken in der haast af. Lumey waagde het niet met zijn Geuzen de vluchtende vijand te achtervolgen, omdat hij vreesde, dat de Brielse burgers met de bevolking uit de omgeving, die bij de naderende strijd in het versterkte stadje een toevlucht gezocht had, deze gelegenheid zouden aangrijpen, om de stadspoorten te sluiten en de Geuzen buiten te houden; bij vele burgers waren de tuchteloze Geuzen natuurlijk even gevreesd als de Spaanse benden.

Bij gebrek aan schepen trok Bossu met zijn geslagen troepen af over de eilanden, om bij Dordrecht met hier beschikbaar gestelde vaartuigen de rivier over te steken en de tocht over land voort te zetten naar Rotterdam, waarin hij met zijn leger wilde komen. De magistraat was, evenals de stadsbesturen van de meeste Hollandse gemeenten, op de hand der centrale regering en zij wenste dan ook aan het verzoek van de stadhouder te voldoen; een deel der burgerij kwam echter in verzet en stemde er slechts in toe, dat de Spaanse troepen bij gedeelten door de stad zouden trekken. Toen de stadspoort geopend werd, om een deel van het leger binnen te laten, drong echter, tegen de gemaakte afspraak, het gehele Spaanse leger de stad binnen; de Spanjaarden maakten zich met geweld van de stad meester en vermoordden ongeveer veertig burgers.

Bossu was voortaan in Holland gehaat als de moordenaar van Rotterdam, terwijl de moord op de Rotterdamse burgers tot in het fantastische vergroot werd; zo schreef de regering van Gouda aan Bossu: „dat men verhoort hadde, dat alle Borgers derzelver steden bij de soldaten deerlicken vermoort werden, jae wijff ende kinderen, zulx dat men totten aencluwen toe int bloet ginck ende dat men die hooffden van de kinderen over de muyren worp.”⁵⁶

Zodra Alva vernomen had, dat de Watergeuzen zich van Den Briel hadden meester gemaakt, besloot hij terstond het garnizoen van de belangrijke havenstad Vlissingen te versterken, om te voorkomen, dat ook deze stad verloren zou gaan. Vlissingen moest juist een van de steunpunten worden der centrale regering en de fundamenten

---

⁵⁶ R. C. Bakhuizen van den Brink, *Cartons*, II, bl. 179, noot 3.

van het kasteel, dat de stad zou beheersen, waren reeds gelegd; enkele ambtenaren verschenen nu in Vlissingen, om de inkwartiering van de Spaanse soldaten te regelen. Terwijl de magistraat geheel op de hand der centrale regering was, ontstond er onder het lagere volk, vooral onder de vissersbevolking een revolutionaire stemming; de edelman Jan van Cuyck, Heer van Herpt, die reeds lang met Oranje in verstandhouding stond, had zich van Den Briel naar Vlissingen begeven, om de opstand voor te bereiden en hij wist het lagere volk, dat reeds verstoord was over de dwangburcht, die in aanbouw was en dat nu bovendien bevreesd was voor de naderende Spaanse troepen, geheel voor zich te winnen, zodat het volk in opstand kwam tegen de regering en het zwakke garnizoen van Waalse soldaten de poorten uitdreef.

Op diezelfde dag naderden de schepen met Spaanse troepen, die op Alva's bevel het stadsgarnizoen moesten versterken; Jan van Cuyck wist het volk moed in te spreken en een door hem betaalde dronkenlap vuurde op de schepen, zodat de Spaanse soldaten, hierdoor bevreesd geworden, ervan afzagen binnen de stad te komen en de terugtocht aanvaardden. Enkele dagen later vertrok Van Cuyck naar Den Briel om aan Lumey hulptroupen te verzoeken; dit verzoek werd ingewilligd en onder aanvoering van Treslong kwamen enkele schepen krijgsvolk in de stad. Lumey, die ondanks zijn uitdrijving uit de Engelse havens de Engelse regering niet als een vijand van de Geuzen beschouwde, richtte aan Elizabeth het verzoek om hulp in de strijd tegen het centrale bestuur; hoewel de Engelse regering niet openlijk aan de strijd wilde deelnemen, liet zij toch oogluikend toe, dat aanzienlijke benden vrijwilligers naar Vlissingen vertrokken om de opstandelingen te steunen.

Oranje en Lodewijk van Nassau waren bij het vernemen van de inneming van Den Briel ten zeerste verontwaardigd over het optreden der Watergeuzen; de strijd, die zij zo zorgvuldig voorbereidden, scheen door de overijling der Geuzen veel te vroeg begonnen, terwijl zij natuurlijk niet verwachtten, dat de ordeloze Geuzenbenden het stadje tegen de Spaanse troepen met succes zouden kunnen verdedigen. Oranje schreef, dat hij gewild had, dat men een dergelijke onderneming niet zonder zijn voorkennis ondernomen had, terwijl Lodewijk van Nassau zijn verontwaardiging uitte over de Watergeuzen, die zonder zijn bevelen af te wachten, eigenmachtig de strijd begonnen waren: „de dwazen, zij hebben niet naar mij willen luisteren en zich te veel gehaast .”

Intussen begrepen Oranje en Lodewijk, dat zij toch de gelegenheid moesten aangrijpen en de opstandelingen zo snel mogelijk te hulp komen. Lodewijk van Nassau rustte, met geheime steun der Franse regering, een legertje van Geuzen en Hugenoten uit, waarmee hij de 23e en 24e Mei Valenciennes en Bergen wist te verrassen; de laatste stad ging weer spoedig verloren, maar Lodewijk kon zich voorlopig met zijn troepen binnen Bergen handhaven, in afwachting van meerdere hulp uit Frankrijk; de lang verwachte oorlog van Frankrijk tegen Spanje, waarvoor Lodewijk en de Hugenoten zo lang geijverd hadden, scheen thans spoedig te zullen uitbreken. Alva begreep, dat in het zuiden het grootste gevaar dreigde en daarom riep hij de meeste troepen uit de noordelijke gewesten terug naar het zuiden; na het vertrek der Spaanse troepen uit de noordelijke Nederlandse gewesten, kon de opstandige beweging zich hier snel uitbreiden.

De inneming van Den Briel had geen algemene opstand in Holland en Zeeland ten gevolge; de overgrote meerderheid der burgerij in deze gewesten was voor de Watergeuzen al evenzeer bevreesd als voor de Spaanse troepen. Bovendien maakten de Geuzen door het mishandelen van de geestelijken vele Katholieken van de

opstand afkerig; bekend bleef vooral de moord op een twintigtal monniken, die de Geuzen bij de verovering van het kasteel te Gorkum gevangen genomen hadden en onder persoonlijke leiding van Lumey in Den Briel dood martelden; de slachtoffers worden door de katholieke kerk vereerd als de Gorkumse martelaren.

Gedurende de gehele maand April en de eerste weken van Mei viel geen enkele stad in Holland van de regering af; pas in het einde van Mei begon de opstand in het noorden van Holland, in West-Friesland met de afval van Enkhuizen. Evenals in Vlissingen was ook hier de werkloze vissersbevolking revolutionair gezind, terwijl de magistraat en de gezeten burgerij de centrale regering trouw wilden blijven. Tevergeefs trachtte deze door het zenden van een Spaans garnizoen Enkhuizen nog te behouden; toen de stadsregering de gezonden troepen in de stad wilde laten, kwam een groot deel der burgerij in openlijk verzet en gedurende enkele weken stonden in Enkhuizen beide partijen scherp tegenover elkaar. De partij van de opstand werd versterkt door talrijke uitgeweken ballingen, die bij het vernemen der onlusten in de stad terugkeerden; de prinsgezinde burgers maakten zich eindelijk van de macht meester, bestormden het stadhuis en zetten de gehele magistraat gevangen. Tegelijkertijd liet men de oranjevlaggen van de muren en torens der stad waaien, waardoor de opstandige burgers te kennen gaven, dat zij zich voor de Prins en tegen Alva verklaarden; nog diezelfde dag had er een openbare Calvinistische godsdienstoefening plaats, terwijl de volgende dag de grote Zuider of St. Pancraskerk aan de Katholieken werd ontnomen en voor de Calvinisten werd ingeruimd.⁵⁷

Lumey zond een afdeling Watergeuzen te hulp, terwijl Dirk Sonoy, door de Prins reeds bij voorbaat tot bestuurder over West-Friesland benoemd, Enkhuizen in staat van verdediging bracht. Al was Enkhuizen nu voor de opstand gewonnen, toch bleef een deel der burgerij de Geuzen vijandig gezind; toen enkele maanden later een vloot onder admiraal Boshuisen voor Enkhuizen verscheen en de regeringstroepen zelfs enkele woningen buiten de stadspoorten verbrandden, waagden de Geuzen het niet de haven uit te varen uit vrees, dat een deel der burgerij de gelegenheid zou aangrijpen om hen buiten de stad te sluiten. De strijd te land bracht schijnbaar minder risico met zich mee, in ieder geval werd deze door de Geuzen krachtig ter hand genomen en van uit Enkhuizen maakte Sonoy zich van geheel West-Friesland meester. Allereerst werd Medemblik bezet, waarbij de burgers, die de Geuzen vijandig gezind waren, hun toevlucht zochten op het kasteel in deze plaats; de Geuzenbezetting trok toen op tegen dit kasteel, terwijl zij de vrouwen en kinderen, die in de stad achtergebleven waren, voor zich uit lieten trekken, zodat de burgers niet op de Geuzen durfden vuren, uit vrees hun eigen vrouwen en kinderen te treffen.⁵⁸ Ook het kasteel werd toen door de Geuzen bezet.

In Hoorn waren de magistraat en de rijke burgers van de Geuzen afkerig; de stadsregering verzocht zelfs aan Bossu om garnizoenen binnen deze plaats te leggen en zo te verhinderen, dat de rebellen ook deze stad zouden veroveren. De gewone burgers kwamen echter tegen dit besluit in verzet en zij wisten te voorkomen, dat binnen Hoorn regeringsgarnizoenen gelegd werd; tevens persten zij de magistraat de belofte af; dat de hoofdlieden der schutterij, die als leden der lagere burgerij de opstand meer genegen waren, in de belangrijkste besluiten geraadpleegd zouden

⁵⁷ E. v. d. Hoof, *Historie der vermaerde zee en koopstadt Enkhuisen*, bl. 121, 122.

⁵⁸ *Anteykeningen van Broer Hendrik van Biesten, De Dietsche Warande*, VIII, bl. 439.

worden.⁵⁹ Het bleef echter rumoerig in de stad en van uit Enkhuizen zochten de Geuzen zich van Hoorn meester te maken; eindelijk wisten de kapiteins der schutterij, gesteund door enkele leden der vroedschap door te zetten, dat ook Hoorn zich voor de Prins verklaarde; de burgemeesters en vele rijke burgers vluchtten nu en zochten hun toevlucht binnen Amsterdam. Geuzenvendels trokken Hoorn binnen en verzekerden deze stad voor de opstand; ook hier werden nu openbare Calvinistische godsdienstoefeningen gehouden en moesten de Katholieken hun kerk aan de Calvinisten afstaan. Binnen Hoorn bleven echter nog vele burgers, die de zaak van de opstand allerminst genegen waren; toen dan ook in het begin van Juli van alle burgers een eed van trouw aan de Prins van Oranje afgeëist werd, weigerden velen die af te leggen, waarna zij de stad verlieten en bij de andere ballingen in Amsterdam hun toevlucht zochten. De Geuzen waren nu reeds meester van Enkhuizen, Medemblik en Hoorn en breidden weldra hun gezag uit over geheel West-Friesland.

Duidelijk bleek in al deze plaatsen, dat de opstand tegen de centrale regering tevens was een godsdienststrijd van Calvinisten tegen Katholieken en daardoor tegelijkertijd een burgeroorlog van Calvinistische Nederlanders tegen katholieke Nederlanders; de Geuzen, dikwijls Gereformeerden genoemd, voerden in de veroverde plaatsen de Calvinistische godsdienstoefening in, terwijl zij de uitoefening der katholieke religie bemoeilijkten en in verschillende steden de katholieke geestelijken zelfs mishandelden.

Het eigenlijke Holland met de zes grote steden, Dordrecht, Haarlem, Delft, Leiden, Amsterdam en Gouda was nog trouw aan de regering gebleven. Van uit Vlissingen hadden de Geuzen in het begin van Mei een schrijven gericht aan de dekens der schutterijen en aan de schippers van Dordrecht, waarin zij hen opwekten om de zijde van de opstand te kiezen; bij voorkeur zochten zij geen aansluiting bij de verschillende magistraten, die toch op de hand der centrale regering waren, maar bij de gewone burgerij en het lagere volk; de Dordtse stadsregering beheerste echter de situatie nog volkomen en zij stelde een hoge boete op ook maar de minste verstandhouding met de rebellen.⁶⁰ Ook de brieven, die Oranje aan de verschillende stadsregeringen zond, waarin hij de magistraten opwekte het voorbeeld van Vlissingen te volgen, hadden nog geen succes en de stadsregering van Gouda zond zelfs Oranje's brief ongeopend door naar Alva.⁶¹ In het eind van April stonden de stemhebbende steden van Holland Bossu nog een 15.000 gulden toe ter bestrijding van de piraten, de Watergeuzen .

In de tweede helft van Juni, toen steeds meer Spaanse troepen wegtrokken naar het zuiden, naar Bergen, begon ook in het eigenlijke Holland de afval; de Geuzen maakten zich met behulp van een deel der burgerij meester van de voornaamste Hollandse steden. In samenwerking met vele burgers wisten zij bij verrassing Gouda binnen te trekken; tezamen met gewapende burgers trokken zij door de stad naar het stadhuis, waar de schutterij stond opgesteld, die, daar zij was samengesteld uit de lagere bevolking, hun goed gezind was. Een der schutters wilde tegenstand bieden en op de Geuzen en hun aanhang vuren, maar werd hierin terstond door een andere schutter verhinderd : „Wat wilde ge schieten, 't zijn onze eygene burgers”.⁶² Zonder enige strijd werden de Geuzen meester van de stad; de magistraat was volkomen verrast, twee burgemeesters wisten nog in der haast te ontkomen, terwijl de overige

---

⁵⁹ Th. Velius, Chronyk van Hoorn, bl. 332, 333.

⁶⁰ J. van Vloten, Nederlands opstand tegen Spanje, 1572-1575, bl. 21.

⁶¹ J. Smit, Den Haag in den Geuzentijd, bl. 162.

⁶² J. Walvis, Beschrijving der stad Gouda, bl. 345.

leden der stadsregering, hoe ongaarne ook, in het gebeurde moesten berusten.

Ook binnen Dordrecht konden de Geuzen op medewerking rekenen, vooral bij de lagere burgerij, terwijl de magistraat trouw aan de centrale regering wilde blijven. Terwijl de Geuzen met hun schepen de haven van deze stad naderden, werden tegelijkertijd brieven van Oranje binnen de stad gebracht, gericht aan de burgemeesters en de raad, waarbij de Prins zijn dank betuigde voor een schrijven aan hem gezonden, waaruit hem de genegenheid duidelijk was geworden, die de Dordtse magistraat voor de goede zaak koesterde; de Prins beloofde hen te zullen steunen in de strijd tegen het tirannieke bewind van Alva.⁶³ De burgemeesters waren zeer ontsteld over dit schrijven en lieten deze brief voorlezen in de raadsvergadering, terwijl zij tevens verwonderd te kennen gaven, dat er van wege de magistraat toch geen enkel schrijven aan Oranje was gezonden. Een van de oud-schepenen verklaarde toen, dat hij aan de Prins geschreven had en tegelijk toonde hij een schrijven van Oranje, aan hem persoonlijk gericht. De meeste magistratsleden waren hevig verontwaardigd over een dergelijke handelwijze en de vader van die oudschepenen verklaarde „ongeluckigh te wesen, soodanigen sone voortgebracht te hebben”.

Terwijl in het stadhuis nog beraadslaagd werd, waren de schutters voor het stadhuis gewapend bijeengekomen en een van hen, ongeduldig geworden, kwam reeds de raadzaal binnen; toen de schout hem vertoornd vroeg, wie hem zo stoutmoedig gemaakt had, om ongenood binnen te komen, antwoordde de schutter vrijmoedig: „Ick, ende de ghene, die daer voor staen”. Door de geopende deur zagen de ontstelde raadsleden, hoe de schutters en veel gewapend volk zich voor het stadhuis hadden opgesteld. Intussen naderden de Geuzenschepen de haven en de schout deed nog een laatste poging deze voor de centrale regering te behouden door aan de schutters te bevelen op de Geuzenschepen te vuren; deze weigerden echter het bevel op te volgen en een van hen antwoordde dreigend: „Soo ghij na buyten schiet, soo sullen wij na binnen schieten”. Met steun van de lagere burgerij konden nu de Geuzen zonder strijd de stad bezetten; de magistraat moest tegen haar zin in de ontstane toestand berusten en vele leden der stedelijke regering weken weldra uit. Spoedig na het geus worden werd de eerste openbare Calvinistische godsdienstoefening gehouden; enkele maanden later werden de beelden uit de katholieke kerken gehaald en de altaren vernield; de begijnen moesten hun klooster verlaten, aangezien dit werd gebruikt als stal voor de paarden der ruiters. Op ongeveer dezelfde wijze maakten de Geuzen, gesteund door vele burgers en tegengewerkt door verschillende magistratsleden, zich meester van Leiden.

Van uit Leiden en Enkhuizen werd Haarlem bewerkt en afgevaardigden van Oranje verschenen binnen de stad, om de stadsregering te bewegen zich bij de opstand aan te sluiten; de magistraat trachtte eerst nog deze afgevaardigden uit de stad te verwijderen en toen dit onmogelijk bleek, aangezien vele burgers hun genegen waren, hoopte zij een beslissend antwoord nog te kunnen uitstellen, omdat zij eerst wilde vernemen, „hoe dattet in alle d' andere steden stond”.⁶⁴ Tenslotte moest ook de Haarlemse regering toegeven, zodat ook Haarlem zich bij de opstand aansloot.

Alleen in de Maassteden, Rotterdam en Schiedam en bovendien in Delft waren nog Spaanse troepen gelegerd, maar ook deze werden half Juli door Alva ontboden naar

⁶³ J. van Beverwijck, 't Begin van Hollant, bl. 349 e.v.

⁶⁴ C. Ekama, Beleg en verdediging van Haarlem, bi. 4.

het zuiden, om hulp te verlenen bij de belegering van Bergen; met de Spaanse troepen trokken een 4000 katholieke burgers uit Holland weg naar de nog trouw gebleven steden als Amsterdam en Utrecht. Verschillende achtergebleven katholieke burgers spanden tevergeefs samen ter verdrijving van de Geuzen uit enkele Hollandse steden; een complot te Haarlem, waarbij zelfs de schout betrokken was om troepen van Bossu binnen te laten, mislukte. Een samenzwering van katholieke burgers te Gouda, waaraan enkele leden der stadsregering o.a. een burgemeester deelnamen, werd ontdekt; de avonturier, die het plan zou uitvoeren en een van de stadspoorten voor de regeringstroepen moest openen, werd waarschijnlijk omgebracht op last van die leden in de magistraat, die in het complot betrokken waren, opdat zij niet nog meer door zijn getuigenis gecompromitteerd zouden worden.⁶⁵

Nadat de Spaanse troepen uit Holland waren weggetrokken gingen ook Rotterdam, Delft en Schiedam tot de opstand over; vooral te Delft bleek duidelijk, hoe ook hier de magistraat zeer ongaarne en slechts noodgedwongen de Geuzentropen binnen de stad liet. Tenslotte kwam de stadsregering met Lumey overeen, dat hij met zijn ruitery en slechts 100 soldaten binnen de stad zou komen; deze Geuzenaanvoerder nam de Delftse magistraat dan ook zeer kwalijk „het cleyn gheloof ende betrouwen”, dat zij in hem had.⁶⁶ Na het wegtrekken der Spaanse troepen was bijna geheel Holland geus geworden, uitgezonderd de voornaamste Hollandse koopstad Amsterdam, waarvan de magistraat ten zeerste aan de centrale regering verknocht was. Een Amsterdamse Minnebroeder dichtte op zijn stad, wegens haar trouw blijven aan de regering zijn loflied:

*„Amsterdam, die 't all te boven gaet,
Als een lely onder de doornen staet,
Is zij onbesmet gebleeven.
Al lagh zij in haer vijanden quaedt,
De moedt heeft haer niet begeben.”*

Ook in Zeeland breidde de opstand zich uit; Tseraerts, een Brabants edelman, door Oranje aangesteld als gouverneur over Walcheren, verscheen met hulpstroepen binnen Vlissingen. De opstand verbreidde zich nu over een groot deel van Walcheren en Jan van Cuyck slaagde er reeds in het begin van Mei in, om Veere, dank zij de steun der vissersbevolking en ondanks de tegenwerking der stadsregering, te bemachtigen. Tevergeefs trachtte Tseraerts de steden in Vlaanderen te veroveren; wel waren er in de Vlaamse steden veel Prinsgezinden, maar zij waagden het nog niet in opstand te komen, terwijl bovendien Gent door een sterk kasteel in bedwang werd gehouden. Ter zee waren de Geuzen echter machtig; toen in de zomer de hertog van Medina-Celi, door de koning tot opvolger van Alva benoemd, de Vlaamse kust genaderd was, werd hij door de Geuzenvloot zo heftig aangevallen, dat vele van zijn schepen verloren gingen, terwijl hij zelf ternauwernood de haven van Sluis kon binnenlopen. De hertog van Medina-Celi was reeds in het najaar van 1571 tot opvolger van Alva benoemd, om de Nederlanden milder te besturen, dan de hertog van Alva gedaan had; nu echter zovele steden in opstand waren, bleef Alva voorlopig nog aan het bewind, om de opstand te dempen; wanneer de rust in de Nederlanden hersteld zou zijn, moest Medina-Celi hem opvolgen.⁶⁷

⁶⁵ Th. Boeree, Het verraad van hopman M. Schets, Tijdschrift voor geschiedenis, 1924, bl. 195 e.v.

⁶⁶ J. Smit, De tocht van Lumey naar Amsterdam, Hist. Gen. Bijdr. en Meded. 1925, bl. 93.

⁶⁷ Anteykeningen van Broer Hendrik van Biesten, De Dietsche Waranda, VII bl. 546.

De Geuzen hadden op Walcheren Vlissingen en Veere in hun macht, terwijl Middelburg, waar de Prinsgezinden slechts een kleine minderheid vormden, de centrale regering bleef steunen; de Geuzen blokkeerden deze stad, om haar door de honger tot overgave te dwingen. De blokkade van Middelburg was echter geheel onvoldoende, omdat deze stad van levensmiddelen voorzien werd van uit Zuid-Beveland; om de insluiting van Middelburg te voltooien, trachtte Tseraerts nu Goes, en daarmee Zuid-Beveland in zijn macht te krijgen. In de mening, dat er binnen Goes veel Prinsgezinden waren, die hem zouden steunen, vertrok Tseraerts met een veel te geringe macht naar deze stad om zich van haar meester te maken, doch de Prinsgezinden vormden aldaar slechts een minderheid, zodat er van een oproerige beweging in de stad zelf geen sprake was. Onverrichter zake moest Tseraerts dan ook met zijn troepen terugkeren; de burgerij van Vlissingen was hierover zo verstoord, dat zij de stadspoorten gesloten hield en weigerde hem binnen te laten; tenslotte werd de zaak nog in der minne geschikt en de Geuzenaanvoerder kon met zijn manschappen Vlissingen weer binnentrekken.

Ter zee bleven de Geuzen sterk en van uit Den Briel en Vlissingen ondernamen zij plundertochten naar Schouwen en bedreigden Zierikzee; de vissers en schippers van deze plaats steunden de Geuzen, zodat de loyale stadsregering geen uitkomst meer zag en aan de centrale regering te Brussel klaagde: „Wij zijn besloten gelijk een muis in den valle.”

In de zomer van 1572 moest de magistraat, hoezeer ook tegen haar zin, Zierikzee overgeven, waardoor de positie der Geuzen in Zeeland zeer versterkt werd; spoedig na de overgave werden in de stad de kloosters geplunderd en de beelden in de katholieke kerk gebroken.⁶⁸

Niet alleen in Holland en Zeeland, maar ook in de andere noordelijke gewesten kon de opstand zich snel verbreiden, omdat ook hier weinig of geen Spaanse troepen gelegerd waren. Willem van den Bergh drong opnieuw de Graafschap binnen en had thans groot succes; met behulp van vele prinsgezinde burgers kon hij zich meester maken van Zutphen, Harderwijk, Elburg en andere Gelderse steden; een aanslag op Nijmegen mislukte echter, tot grote vreugde van de burgers, die hier overwegend katholiek en loyaal gezind waren.

Over de Veluwe drong de graaf van den Bergh het Sticht binnen en bedreigde Amersfoort, waar de magistraat en vele burgers nog in Juli verklaard hadden de graaf van Bossu in alles te zullen gehoorzamen;⁶⁹ de stad werd enige tijd met succes verdedigd door de katholieke burgers tegen de aanvallen der Geuzen. Tenslotte kregen echter de prinsgezinde burgers de overhand en de Geuzen konden nu zonder verdere strijd bezit van Amersfoort nemen; ook hier volgde na de verovering van de stad een plundering der katholieke kerken en een bemoeilijking der uitoefening van de katholieke godsdienst.

Van uit Amersfoort trachtten de Geuzen zich ook meester te maken van Naarden; de burgemeesters en de raad poogden de stad nog veilig te stellen door opname van regeringstroepen, maar de prinsgezinde burgers lieten de Geuzen binnen. Ook hier volgde op de bezetting der stad een beeldenstorm in de katholieke kerk, waar de altaren omver geworpen werden; de graaf van den Bergh verzekerde zich van het bezit dezer stad door de burgemeesters en de raad af te zetten en een blijvend

⁶⁸ Hist. Gen. Bijdr. en Meded. L, bl. 112. (Verhaal van het beleg voor Zierikzee door Cornelis Claes, medegedeeld door J. Pot).

⁶⁹ W. F. N. Rootselaar, Amersfoort II, bl. 385.

garnizoen in Naarden te leggen.

Willem van den Bergh drong ook Overijssel binnen, maar hij kon Deventer, dat van een sterk garnizoen voorzien was, niet innemen; Kampen werd door de katholieke burgers krachtig tegen de aanvallen der Geuzen verdedigd, maar de Prinsgezinden, waartoe vooral het lagere volk behoorde, behielden in de stad de overhand en gaven Kampen over aan Van den Bergh; ook hier volgde korte tijd na de overgave een plundering der katholieke kerken. Toen de Geuzen Kampen bezet hadden, gaf ook Zwolle zich spoedig aan hen over.

De Geuzen kregen ook in Friesland verschillende steden in hun macht o.a. Sneek, Bolsward en Franeker, waar de loyale magistraten vervangen werden door prinsgezinde stadsbesturen. De edelman Joost van Schouwenburg werd door Oranje tot bestuurder over Friesland aangewezen. Om verdere afval te voorkomen werd de bevelhebber van het regeringsgarnizoen in Groningen Robles, Heer van Billy, voorlopig door de regering tot stadhouder van Friesland aangesteld; een hevige strijd tussen de regeringstroepen en de Geuzen teisterde het platte land van deze provincie. De stad Groningen bleef, dank zij een sterk regeringsgarnizoen in de macht der regering.

Intussen had Oranje in Opper-Gelre, dicht bij de Nederlandse grens, een leger bijeengebracht, om zijn broer Lodewijk van Nassau, die te Bergen belegerd werd, te ontzetten; de Prins, die evenals in 1568 met ernstig geldgebrek te kampen had, richtte zich nu tot de opgestane steden van Holland, opdat deze door geldelijke bijdragen zijn krijgstoet mogelijk zouden maken. Op zuiver revolutionaire wijze riep Dordrecht de edelen en steden van Holland bijeen ter Statenvergadering; op de bijeenkomst van deze Staten van Holland te Dordrecht namen de Hollandse opstandelingen voorlopig de allernoodzakelijkste bestuursmaatregelen. Als afgevaardigde van Oranje verscheen Marnix van St. Aldegonde, die uit naam van Oranje aan de Staten verzocht, of zij gedurende drie maanden de betaling van de soldij van 's Prinsen troepen op zich wilden nemen; de Staten willigden dit verzoek in en besloten de benodigde geldsom bijeen te brengen door een gedwongen lening bij de rijkste burgers en door in beslagneming van de gouden en zilveren voorwerpen, die in de kerken en kloosters aanwezig waren. De Staten erkenden tevens Oranje als stadhouder van Holland, Zeeland en Utrecht en zelfs als „beschermer en hoofd des selven Lands in afwesen der Coninklijker Majesteit”; aan Oranje, die zich reeds in 1568 een zeker gezag over alle Nederlandse gewesten had toegeëigend, aangezien hij zich toen noemde medegouverneur des konings in de Nederlanden, werd nu inderdaad door de Staten van Holland een dergelijk gezag toegekend. De besluiten van deze Staten van Holland betekenden natuurlijk een openlijke opstand tegen Philips II, hoewel zij nog door een schijn van wettigheid deze trachtten te dekken.

Oranje was intussen met zijn leger de opmars begonnen en had zich de 23e Juli met geweld meester gemaakt van Roermond; binnen deze stad hielden 's Prinsen troepen, verbitterd over de ondervonden tegenstand, ergerlijk huis, plunderden verschillende huizen en vermoordden dertig geestelijken.⁷⁰ Oranje wilde zich allereerst verenigen met de Franse hulptroepen, op wier komst hij vast rekende. Onder opzicht van De Coligny was reeds een hulpcorps uitgerust, dat onder aanvoering van Genlis Lodewijk van Nassau in Bergen te hulp moest komen; dit hulpleger was echter op

---

⁷⁰ G. Gorris, De politiek van Willem van Oranje, Historisch Tijdschrift, 1933, bl. 28.

mars naar Bergen, te St. Ghislain door de Spaanse troepen vernietigd. Opnieuw was De Coligny een Frans hulpcorps aan het uitrusten en Oranje hoopte, dat hij zich met dit hulpleger zou kunnen verenigen, om dan gezamenlijk te kunnen strijden tegen de regeringstroepen, die Bergen belegerden. Om vóór deze vereniging iedere strijd met de Spaanse troepen te vermijden talmde Oranje met zijn opmars en pas, toen Alva zich van Brussel naar de regeringstroepen om Bergen begeben had, om het beleg persoonlijk te leiden, trok de Prins met zijn leger zuidwaarts om zijn leger bij de Franse troepen te voegen. Intussen hadden zich in Frankrijk zulke belangrijke gebeurtenissen voltrokken, dat de politieke situatie volkomen veranderde.

Ook na de nederlaag van Genlis bij St. Ghislain was De Coligny blijven aansturen op een oorlog van Frankrijk tegen Spanje; zijn invloed op de koning was zo groot, dat deze strijd inderdaad spoedig scheen uit te breken. De moeder van de koning, Catharina de Médici, achtte een oorlog tegen het machtige Spanje, zonder de bijstand van Engeland en enkele Duitse vorsten te gevaarlijk, terwijl zij bovendien verontwaardigd was over De Coligny, omdat hij haar invloed op haar zoon geheel verdrongen had. Zij wist deze echter bij de zwakke koning te herstellen, zodat hij tenslotte afzag van alle oorlogsplannen; evenwel weigerde De Coligny zijn politiek op te geven en verklaarde hij, dat hij hulp zou blijven verlenen aan Oranje en Lodewijk van Nassau. Catharina begreep, dat De Coligny aanstuurde op een oorlog van Frankrijk tegen Spanje en zij besloot nu zich voor goed van hem te ontdoen; een door haar beraamde moordaanslag op de admiraal mislukte echter, daar deze slechts licht gewond werd. Toen liet Catharina, uit vrees, dat bij een onderzoek haar medeplichtigheid zou komen vast te staan, zich winnen voor het plan om alle leiders der Hugenoten, die ter gelegenheid van het huwelijk van Hendrik van Navarre met Margaretha, de zuster des konings, in Parijs aanwezig waren, te vermoorden. Tijdens de Bartholomeusnacht werd het plan uitgevoerd en terwijl oorspronkelijk alleen bedoeld was de leiders te vermoorden, kwam het tot een algehele moordpartij, waarbij zelfs de kinderen der Hugenoten niet gespaard werden; verontwaardigd over deze moord kwamen de Hugenoten opnieuw in opstand tegen hun regering en weer werd Frankrijk door een godsdienstoorlog geteisterd. Van een oorlog van Frankrijk tegen Spanje was nu natuurlijk geen sprake meer.

Voor Lodewijk van Nassau en Oranje betekende deze moord in de Bartholomeusnacht de vernietiging van hun krijgsplan, aangezien dit geheel gebaseerd was op de steun, die Frankrijk zou verlenen; aan zijn broer Jan schreef Oranje na het vernemen van de moord op De Coligny en de andere leiders der Hugenoten : „De tijding was een mokerslag, die al mijn verwachtingen verpletterde; dat behoef ik u niet te zeggen, die weet, dat al mijn hoop naast God op Frankrijk gevestigd was.”

Oranje moest nu zonder de steun van Frankrijk de strijd voortzetten en hij trachtte allereerst ook in de zuidelijke Nederlanden de opstand te verwekken, die in de noordelijke Nederlandse gewesten zo'n grote omvang genomen had; ook in de zuidNederlandse steden had Oranje veel aanhang, en in verschillende plaatsen begonnen de prinsgezinde burgers zich te roeren. In Brugge bleek vooral de lagere burgerij geneigd tot opstand tegen de centrale regering; de gewapende burgers trokken reeds in afdelingen door de straten van de stad, terwijl zij duidelijk uiting gaven aan hun haat tegen de Spanjaarden.

Ook in Brussel en andere plaatsen bleken velen Oranje te willen steunen, maar aangezien de centrale regering in het zuiden haar troepen samengetrokken had, kon

een opstand hier nog niet uitbreken. Oranje hoopte nu, dat hij met zijn leger en met medewerking van de Prinsgezinden in de verschillende steden ook hier talrijke steden voor de opstand zou kunnen winnen. Een aanslag op Antwerpen mislukte, hoewel Oranje in deze havenstad veel aanhangers had; daarentegen werd Mechelen door de Prinsgezinden verrast en weldra volgden Dendermonde en Oudenaarde. Het hoofdleger van Oranje was intussen na de overtocht over de Maas door het gebied van de bisschop van Luik opgetrokken door Diest en Thienen, welke plaatsen zonder verzet hun poorten voor Oranje's leger openden; Leuven hield echter de poorten gesloten, maar verschaftte tenslotte toch financiële steun en voorzag de soldaten van de nodige levensmiddelen. Van Leuven trok de Prins verder in zuidelijke richting, om te trachten door de regeringstroepen, die Bergen belegerden, heen te breken en zijn broer Lodewijk te hulp te komen; alle aanvallen op de Spaanse troepen, die Bergen insloten, faalden echter volkomen. Oranje's leger bestond wel uit een voldoende aantal ruiters, maar uit veel te weinig voetvolk, omdat hij erop gerekend had, dat de Franse hulpstroepen daar voldoende in zouden voorzien; door de vele mislukte aanvallen werd de stemming onder de huurtroepen van de Prins slecht, vooral toen een nachtelijke overval door Spaanse soldaten onder Romero grote verwarring in het legerkamp van Oranje teweeggebracht had; zelfs het leven van de Prins was toen ernstig in gevaar geweest. De Prins bleek niet alleen onmachtig, om door de belegeraars heen te dringen, maar hij moest zelfs zijn eigen troepen buiten bereik van Alva's leger brengen; hij legerde ze nu wijd uiteen ten noorden van Bergen, om zo doende de toevoer van levensmiddelen en krijgsvoorraad naar het leger der belegeraars te kunnen onderscheppen.

Na de aftocht van 's Prinsen leger was de toestand in Bergen hopeloos geworden; noch van de Franse regering, noch van Oranje was voorlopig krachtige steun te verwachten, zodat de belegerden spoedig na Oranje's vertrek onderhandelingen met Alva aanknoopten over een eventuele capitulatie. Alva, die zijn troepen zo snel mogelijk mobiel wilde hebben om de opgestane steden in het noorden te onderwerpen, stond aan de belegerden gunstige voorwaarden toe; de Hugenenot en Geuzen konden voor zich zelf een eervolle aftocht bedingen en op deze voorwaarden werd de stad overgegeven.

Alva had na de overgave van Bergen zijn gehele leger weer tot zijn beschikking waardoor Oranje's positie in het zuiden onhoudbaar geworden was; snel voerde de Prins zijn troepen uit de Nederlanden naar de Rijn, waar hij zijn leger afdankte. Oranje zelf was besloten de strijd tot het uiterste voort te zetten, al scheen deze ook zonder enige kans op succes; aan zijn broer Jan schreef hij, dat hij naar Holland en Zeeland vertrok om de strijd nog zo lang mogelijk vol te houden, „hebbende vast besloten aldaar mijn graf te vinden”. Nadat Oranje zo goed mogelijk de opgestane IJsselsteden in staat van verdediging gesteld had, stak hij van Kampen over naar Enkhuizen.

De komst van de Prins in Holland was vóór alles gewenst, opdat hij een einde zou kunnen maken aan de terreur, die de onverzoenlijke Geuzen onder hun leider Lumey uitoefenden; deze Geuzen toch maakten door het mishandelen van geestelijken en katholieke burgers alle Katholieken van de opstand afkerig. Bovendien dreigde het gevaar, dat Lumey zijn onafhankelijke positie, die hij in het eigenlijke Holland bezat, zou willen behouden; terwijl hij officieel aldaar slechts de plaatsvervanger was van Oranje, eigende hij zich de titel toe van stadhouder over Holland. Alva schreef reeds aan zijn koning, dat Lumey zich tot graaf over Holland had doen uitroepen, zonder Oranje erin te kennen. Met de komst van de Prins in Holland

moest Lumey natuurlijk meer op de achtergrond geraken, terwijl tegelijkertijd de woeste Geuzenterreur getemperd werd.⁷¹

Intussen was het Spaanse leger van Bergen opgetrokken naar het noorden om de opstandige steden te onderwerpen en te tuchtigen; Alva was vast besloten door een gestreng strafgericht over de opstandelingen de toestand snel meester te worden. Bij de nadering van het Spaanse leger had het garnizoen, dat door Oranje binnen Mechelen gelegd was, ijlings deze stad verlaten, vergezeld van een 1000 prinsgezinde burgers, zodat nog slechts de katholieke, loyale burgers daar waren achtergebleven; hoewel deze geen tegenstand meer boden, stond Alva toch aan zijn soldaten toe, de stad gedurende drie dagen leeg te plunderen en uit te moorden. De hertog liet deze plundering van Mechelen toe, omdat hij hoopte, dat zijn soldaten, die reeds ontevreden waren over de achterstallige soldij, hierdoor tevredengesteld zouden worden, terwijl hij tevens verwachtte, dat de gruwelen door de Spaanse soldaten aan de weerloze burgerij bedreven, de andere opgestane steden zozeer zouden verschrikken, dat zij zich aanstonds zonder verder verzet, zouden onderwerpen. De plundering en uitmoording van Mechelen had dan ook tot gevolg, dat de overige opgestane steden in het zuiden, die toch geheel onmachtig waren om tegenstand te bieden, zich terstond aan de centrale regering onderwierpen.

Na het bedwingen van de opstand in het zuiden trok het Spaanse wraakleger naar het noorden, om de opstand in de oostelijke gewesten te bestrijden; allereerst moesten de IJsselsteden heroverd worden, om te voorkomen, dat Oranje langs deze weg steun uit het Duitse rijk zou verkrijgen. Alva zelf bleef te Nijmegen achter, waar hij zijn hoofdkwartier vestigde, terwijl zijn zoon Don Frederik met de leiding van de veldtocht belast werd. Het Spaanse leger sloeg het beleg om Zutphen, waar het garnizoen niet bij machte bleek de stad lange tijd te kunnen verdedigen; vele soldaten en verschillende burgers wisten nog te ontvluchten, terwijl de overige burgers besloten zich over te geven en de stadspoorten reeds hier waren afgetrokken, en zond bovendien ongeveer 100 ruiters naar Naarden om deze plaats op te eisen. De burgers en de bezettingstroepen weigerden echter de stad over te geven en een beschonken soldaat vuurde zelfs van af de stadswal op de trompetter, aan wie was toegestaan de muur te naderen, om Bossu's eis aan de stadsregering kenbaar te maken; onverrichter zake moesten de ruiters aftrekken.

Het Spaanse leger was intussen onder Don Frederik van uit Zutphen zijn opmars naar het westen begonnen en enkele burgers in Naarden werden reeds bevreesd en drongen er bij hun burgemeesters op aan, dat zij terstond de onderwerping van hun stad zouden aanbieden om het lot van Mechelen en Zutphen te ontgaan; de magistraat wilde echter van geen overgave weten, maar zond aan Sonoy en andere Geuzenaanvoerders een dringend verzoek om hulp, ten einde de Spaanse aanval met succes te kunnen weerstaan. De hulp, die ontvangen werd, was echter zeer gering en zelfs de invloedrijkste Geuzenaanvoerders gaven de raad met de Spaanse bevelhebbers te onderhandelen, omdat alle tegenstand toch hopeloos was en een onmiddellijke overgaaf Naarden misschien nog kon behoeden voor een algehele uitplundering en uitmoording. Nu zond de raad afgevaardigden naar Don Frederik, om over de overgave te onderhandelen, maar deze was reeds vast besloten de stad voor haar halsstarrige houding gestreng te straffen, zodat de afgevaardigden geen

---

⁷¹ J. Smit, De tocht van Lumey naar Amsterdam, Hist. Gen. Bijdr. en Meded. 1925, bl. 97, 99.

enkele gunstige voorwaarde meer bedingen konden. Toen de Spaanse troepen voor Naarden verschenen waren, scheen het nog even, dat de stad toch nog gespaard zou worden; afgevaardigden van de stadsregering, die aan de Spaanse bevelhebber Romero de sleutels kwamen aanbieden, verkregen van hem de mondelinge belofte, dat de burgers hun leven en bezittingen zouden mogen behouden.

Daarop kon Romero ongehinderd met enkele soldaten de stad binnenkomen; vervolgens klommen Spaanse soldaten over de muren en kwamen in groten getale in Naarden. Aan de burgers en de bezettingstroepen werd nu bevolen ongewapend in de Gasthuiskerk, die als raadhuis dienst deed, te verschijnen; toen daar 400 burgers gekomen waren, gaf een trompet het moordsein en de Spaanse soldaten vielen de weerloze burgers op het lijf. Volgens een vooraf beraamd plan werd de gehele stad uitgemoord en leeggeplunderd; Spaanse soldaten hielden tijdens de slachting de stadspoorten bezet om te voorkomen, dat burgers de stad zouden ontvluchten, terwijl bovendien ruitery in de omliggende dorpen was opgesteld, om de burgers, die toch nog waren ontkomen, op te vangen en voor de Spaanse troepen openen. De Spaanse benden drongen echter de stad reeds op andere punten binnen en evenals Mechelen werd ook Zutphen aan de Spaanse troepen ter plundering overgegeven; ook hier werden de soldaten op de weerloze burgerij losgelaten. Tot in de verre omtrek hoorde men een groot jammergeschrei uit Zutphen opgaan.⁷²

De plundering en uitmoording van Zutphen had onder de Geuzen in de oostelijke gewesten een algemene paniek ten gevolge. Terwijl Oranje in Holland nog bezig was een leger uit te rusten, om de bedreigde IJselsteden te hulp te komen, vluchtte de Graaf van den Bergh naar het Duitse rijk en boden de Overijsselse en Gelderse steden reeds hun onderwerping aan de centrale regering aan. Evenals van den Bergh in Gelderland, zo zocht Joost van Schouwenburg in Friesland zijn heil in een haastige vlucht, waarna de opgestane steden als Bolsward, Sneek en Franeker, zich zonder verzet onderwierpen. Bijna zonder tegenstand was de opstand in de zuidelijke en oostelijke gewesten bedwongen; vele Prinsgezinden uit deze gewesten zochten hun toevlucht in het veel gemakkelijker te verdedigen Holland en Zeeland.

In Amersfoort was onder de Geuzenbezetting een paniek uitgebroken na de tijding van de uitmoording van Zutphen; boeren uit de omgeving vergrootten de onrust door hun mededeling „dat des Coninghs volk over quam soo veel als gras op der aerde”. De Geuzen weigerden de vijand af te wachten en noodzaakten hun hoplieden de stad in der haast te ontruimen; met de aftrekkende Geuzen trokken de prinsgezinde burgers mee naar Holland. De katholieke burgers waren verheugd over dit snelle aftrekken en het klokkespel op de Onze Lieve Vrouwetoren speelde uit dank voor de verlossing het Te Deum Laudamus.

Alva, die bij het naderen van de winter van plan was geweest de strijd tot het voorjaar uit te stellen, besloot nu van de strenge vorst, die het waterland van Holland beter toegankelijk maakte, gebruik te maken om door het trouw gebleven Amsterdam Holland verder binnen te dringen. Bossu wilde de opmars van het Spaanse leger naar Amsterdam vergemakkelijken en bezette Amersfoort, nadat de Geuzen hier waren afgetrokken, en zond bovendien ongeveer 100 ruiters naar Naarden om deze plaats op te eisen. De burgers en de bezettingstroepen weigerden echter de stad over te geven en een beschonken soldaat vuurde zelfs van af de stadswal op de trompetter, aan wie was toegestaan de muur te naderen, om Bossu's

---

⁷² Groen van Prinsterer, Archives, le Série, IV, bl. 29.

eis aan de stadsregering kenbaar te maken; onverrichter zake moesten de ruiters aftrekken.

Het Spaanse leger was intussen onder Don Frederik van uit Zutfen zijn opmars naar het westen begonnen en enkele burgers in Naarden werden reeds bevreesd en drongen er bij hun burgemeesters op aan, dat zij terstond de onderwerping van hun stad zouden aanbieden om het lot van Mechelen en Zutfen te ontgaan; de magistraat wilde echter van geen overgave weten, maar zond aan Sonoy en andere Geuzenaanvoerders een dringend verzoek om hulp, ten einde de Spaanse aanval met succes te kunnen weerstaan. De hulp, die ontvangen werd, was echter zeer gering en zelfs de invloedrijkste Geuzenaanvoerders gaven de raad met de Spaanse bevelhebbers te onderhandelen, omdat alle tegenstand toch hopeloos was en een onmiddellijke overgaaf Naarden misschien nog kon behoeden voor een algehele uitplundering en uitmoording. Nu zond de raad afgevaardigden naar Don Frederik, om over de overgave te onderhandelen, maar deze was reeds vast besloten de stad voor haar halsstarrige houding gestreng te straffen, zodat de afgevaardigden geen enkele gunstige voorwaarde meer bedingen konden. Toen de Spaanse troepen voor Naarden verschenen waren, scheen het nog even, dat de stad toch nog gespaard zou worden; afgevaardigden van de stadsregering, die aan de Spaanse bevelhebber Romero de sleutels kwamen aanbieden, verkregen van hem de mondelinge belofte, dat de burgers hun leven en bezittingen zouden mogen behouden. Daarop kon Romero ongehinderd met enkele soldaten de stad binnenkomen; vervolgens klommen Spaanse soldaten over de muren en kwamen in groten getale in Naarden. Aan de burgers en de bezettingstroepen werd nu bevolen ongewapend in de Gasthuiskerk, die als raadhuis dienst deed, te verschijnen; toen daar 400 burgers gekomen waren, gaf een trompet het moordsein en de Spaanse soldaten vielen de weerloze burgers op het lijf. Volgens een vooraf beraamd plan werd de gehele stad uitgemoord en leeggeplunderd; Spaanse soldaten hielden tijdens de slachting de stadspoorten bezet om te voorkomen, dat burgers de stad zouden ontvluchten, terwijl bovendien ruitery in de omliggende dorpen was opgesteld, om de burgers, die toch nog waren ontkomen, op te vangen en te vermoorden.⁷³

Evenals bij Mechelen en Zutfen was deze uitmoording opzettelijk bedoeld, om op deze wijze de opstandelingen in de andere steden zozeer te verschrikken, dat zij zich terstond zonder verder verzet zouden onderwerpen.

De slachting te Mechelen en Zutfen had doel getroffen en zonder verdere tegenstand had het zuiden en oosten zich onderworpen; de uitmoording van Naarden scheen eveneens belangrijke gevolgen te hebben, aangezien vele magistraatsleden in Holland nog steeds van de opstand afkerig waren en de magistraat van Haarlem zelfs in onderhandeling trad met Alva om de overgave van deze stad voor te bereiden 2). Twee afgevaardigden van de Haarlemse stadsregering vertrokken met de pensionaris, Van Assendelft, in het geheim naar Amsterdam, om met Don Frederik de overgave te regelen.

De aanvoerder der Geuzenbezetting binnen Haarlem, Ripperda, kwam echter het gebeurde ter ore, waarna hij zijn manschappen en de prinsgezinde burgers opriep, om tegen de wil van de magistraat aan het Spaanse leger krachtige tegenstand te bieden. Nieuwe Geuzenvendels trokken de stad binnen en versterkten de bezetting, terwijl Marnix, namens de Prins, verschillende leden der stadsregering afzette en

---

⁷³ Hortensius, Opkomst en ondergang van Naarden, Hist. Gen. Werken, N. S.

door prinsgezinde burgers verving. Toen twee van de drie afgevaardigden van de vorige magistraat uit Amsterdam, waar zij met Don Frederik onderhandeld hadden, binnen Haarlem terugkeerden, werden zij terstond gevangen genomen; een van hen overleed tijdens zijn gevangenschap, terwijl de andere, de pensionaris Van Assendelft, in Delft werd terechtgesteld. Dank zij de staatsgreep van Ripperda werd Haarlem de eerste stad, die krachtig tegenstand zou bieden aan de Spaanse troepen, die van Amsterdam over de smalle verbindingsweg, de dijk tussen het IJ en het Haarlemmermeer op Haarlem aanrukten. Don Frederik was vast overtuigd, dat Haarlem evenals de reeds onderworpen steden in korte tijd door de Spaanse troepen bedwongen zou worden; hoewel zijn leger nog niet sterk genoeg was, om de stad geheel in te sluiten, aangezien veel troepen gebruikt moesten worden, om de verbindingslinie met Amsterdam te beschermen, besloot hij tot een spoedige bestorming. Tot grote verbazing der Spaanse soldaten bood de burgerij tezamen met de bezetting een vastberaden tegenstand; de aanvallers werden niet alleen met zwaard en musket, maar eveneens met stenen, kokende olie en brandende pekkransen ontvangen. Deze eerste stormloop op de stad mislukte volkomen en met een verlies van een 400 doden moesten de Spaanse troepen terugtrekken.

Intussen was het tot een ernstig conflict gekomen tussen Oranje en Lumey; het bleek voortdurend, dat vele magistraatsleden in de Hollandse steden nog steeds geneigd waren de centrale regering te steunen; korte tijd later werd juist weer een complot van Bossu ontdekt, waaraan waarschijnlijk een der burgemeesters van Delft medeplichtig was, en dat Oranje wilde oplichten en naar het Spaanse leger voor Haarlem voeren. Aangezien nu de Spaanse straoefeningen zoveel succes hadden opgeleverd en vele Nederlanders hierdoor uit vrees zich aan de centrale regering hadden onderworpen, wilde Lumey op zijn beurt door wrede terechtstellingen de vele Nederlanders, die trouw bleven aan de centrale regering, de zogenaamde glippers, terroriseren. Nog in December, op weg naar Haarlem, om troepen in de bedreigde stad te brengen, liet Lumey onder afschuwelijke martelingen de rector van het Delftse klooster St. Aachte, pater Musius, ter dood brengen; toen hij op zijn verdere tocht naar Haarlem door de Spaanse belegeraars overvallen werd en onder grote verliezen moest terugtrekken, waardoor zijn aanzien in Holland zeer verminderde, trad Oranje eindelijk tegen deze woeste Geuzenleider op en temperde de Geuzenterreur.

Lumey werd in Delft gevangen gezet en als gouverneur van Holland vervangen door Batenburg, die een nieuwe poging zou ondernemen om troepen binnen Haarlem te brengen; evenals Lumey werd echter ook Batenburg door de Spaanse troepen overvallen en verslagen, zodat hij zich slechts met een klein gedeelte van zijn manschappen door de vlucht kon redden.

Door dit succes bemoedigd, besloot Don Frederik een nieuwe stormaanval op Haarlem te ondernemen, om de stad met geweld in zijn bezit te krijgen; de laatste Januari werd zij nog gedurende de nacht, in het noorden bij de Jans- en Kruispoort bestormd. Deze aanval had aanvankelijk succes en in de vroege morgen waren de Spaanse troepen meester van een gedeelte der stadswallen bij de Kruispoort, waarna zij meenden de stad te kunnen binnendringen; tot hun verbazing bemerkten zij echter, dat de belegerden achter deze wal een nieuwe verschansing hadden opgeworpen en enkele nabijgelegen huizen van schietgaten hadden voorzien, van waar uit de aanvallende soldaten onder vuur werden genomen. De burgers hechtten aan het bezit van de wal bij de Kruispoort niet veel waarde meer, omdat zij wisten,

dat de vijand dit gedeelte der wallen geheel ondergraven en ondermijnd had; de belegerden hadden echter een tegen-mijn gegraven, die zij met vele vaten buskruit vulden en thans, nu vele Spaanse soldaten zich bevonden bij de Kruispoort om de aanval voort te zetten, achtten zij het gunstige ogenblik gekomen de tegen-mijn aan te steken. Onder groot geraas sprong de mijn uiteen, waarbij vele Spaanse soldaten het leven verloren; „help God, dat gij 't gezien hadt”, riep een ooggetuige uit, „armen, benen, ja gehele lichamen, bussen, hellebaarden, rapieren, het vloog al hoog in de lucht, 't welk een groot wonder was om te zien.”⁷⁴

Ook deze stormaanval op de stad mislukte alzo onder grote verliezen voor de aanvallers en Don Frederik besloot Haarlem niet meer door een plotselinge aanval, maar door uithongering tot overgave te dwingen; na deze tweede stormloop had geen nieuwe bestorming der stad meer plaats.

Haarlem moest nu volledig ingesloten worden en aangezien de koude en allerlei ziekten onder de Spaanse belegeraars nog meer slachtoffers maakten, dan de bestormingen geëist hadden, moesten aanzienlijke hulptroepen gezonden worden, om het beleg te kunnen voortzetten; van uit Vlaanderen, Zeeland, Gelderland en Friesland trokken voortdurend grote troepenmassa's door het Sticht naar het leger voor Haarlem. De belegering bleek echter niet afdoende, aangezien de Geuzen meester waren op het Haarlemmermeer en zij, zolang de strenge vorst duurde, de benodigde levensmiddelen met sleden en toen de dooi begon, met schepen binnen Haarlem brachten; pas wanneer de belegeraars ook op dit meer meester waren, zouden zij alle toevoer van levensmiddelen naar de stad kunnen afsnijden. Bossu rustte nu te Amsterdam een kleine vloot uit, waarmee hij, door een apart gegraven gang door de verbindingdijk van Amsterdam naar Haarlem, van het IJ in het Haarlemmermeer wist te komen. Voortdurend kwamen er op het meer schermutselingen voor tussen de schepen der Geuzen en de Amsterdamse schepen van Bossu, totdat in het einde van Mei Bossu een beslissende overwinning behaalde, waarbij de Geuzen onder grote verliezen van het Haarlemmermeer verdreven werden. Ook te water was Haarlem thans volkomen ingesloten.

Nu alle toevoer van levensmiddelen belemmerd werd, begon al spoedig in Haarlem groot gebrek aan de meest nodige etenswaren te komen; in de loop van Juni was het gewone voedsel reeds totaal verbruikt en leefden de burgers van katten, honden, ratten en muizen, terwijl zelfs paarden en ossenhuiden gekookt werden, om gegeten te worden.

Oranje trachtte op zijn beurt alle verbinding met de belegeraars af te snijden; Sonoy bezette een gedeelte van de Diemerdijk even ten oosten van Amsterdam, maar aangezien de Amsterdamse schepen meester bleven op het Diemermeer, werd de toevoer van levensmiddelen naar Amsterdam niet belemmerd. Ook Batenburg trachtte tevergeefs de verbinding van Amsterdam met Utrecht te verbreken.

Intussen ontstond er onder het gewone volk in de Hollandse steden grote ontevredenheid, omdat, naar zijn mening, de Staten en de Prins zich niet genoeg beijverden om de Haarlemmers te hulp te komen; vele burgers boden zich aan als vrijwilligers, om een laatste poging te ondernemen om de stad te ontzetten. Oranje, die wist hoeveel aan het behoud van Haarlem gelegen was, nam het wanhopige besluit zich zelf aan het hoofd van deze krijgsmacht te stellen;⁷⁵ de Staten van Holland wilden echter niet toelaten, dat Oranje zijn eigen leven bij deze hachelijke onderneming op het spel zette en de Prins berustte er tenslotte in, dat Batenburg de

⁷⁴ C. Ekama, Beleg en verdediging van Haarlem, bl. 132.

⁷⁵ W. v. Everdingen, Mr. Paulus Buys, bl. 24.

leiding op zich zou nemen. Met een grote voorraad proviand trok Batenburg met zijn Geuzenvendels en talrijke vrijwilligers op, in de hoop zich door de belegeraars heen te slaan en binnen Haarlem te komen; terwijl hij nog in de mening verkeerde, dat de Spaanse belegeraars geheel onkundig waren aangaande deze nieuwe poging tot ontzet, waren zij er reeds volkomen van op de hoogte, omdat zij twee duiven hadden neergeschoten, die de brieven met de bijzonderheden van deze tocht aan de haarlemse burgers moesten meedelen. Onverwachts werd Batenburg met zijn soldaten door een Spaanse overmacht omsingeld en overvallen; Batenburg zelf sneuvelde, terwijl zijn leger geheel vernietigd werd.

Na deze nederlaag aan het Manpad was Haarlem verloren en Oranje rade de burgers aan op de best mogelijke voorwaarden een verdrag met de vijand te sluiten; de Haarlemse burgers begrepen, dat alle verdere tegenstand hopeloos geworden was, maar om aan het lot van de burgerij van Zutphen en Naarden te ontkomen, namen zij het wanhopige besluit, om alle zieke en oude burgers in hun midden te nemen en zich met geweld door de belegeraars heen te slaan of al strijdend om te komen. Toen de Duitse huurtroepen echter vernomen hadden, dat zij bij de overgave door de Spaanse soldaten gespaard zouden worden, weigerden zij mee uit te trekken en drongen aan op een onvoorwaardelijke overgave; Don Frederik, die het wanhopige plan der burgerij vernomen had en die tevens vreesde, dat de burgers bij de uitvoering van dit plan hun stad in brand zouden steken, waardoor er voor zijn soldaten geen buit meer te behalen zou zijn, beloofde, dat bij de overgave de stad niet door zijn soldaten geplunderd zou worden. De haarlemse magistraat knoopte nu onderhandelingen aan met Don Frederik en gaf tenslotte de stad onvoorwaardelijk over; de bezetting werd, uitgezonderd de Duitse huurtroepen, ter dood gebracht, verschillende leden der stadsregering werden gevangen genomen, maar de burgerij bleef inderdaad gespaard en voor een bepaalde geldsom werd de plundering der stad afgekocht.

De vreugde bij de centrale regering en ook bij vele katholieke Nederlanders over de val van Haarlem was groot. In de bisschopsstad Utrecht vierden de Katholieken feest; voor het verblijf van de graaf van Bossu was een grote pop opgesteld „gecleet met blaue ende oranje couleur, met een gebroken lancy in zijn handen, daeraen hangende een vaentken, van de voorsz. couleur,” een spotbeeld dus van Oranje, die men na Haarlems val machteloos voorstelde, met een gebroken lans in de handen. De Utrechtse burgerij, die toch al niet sympathiek tegenover Oranje stond, koelde haar woede tegen hem door een stropop, die de Prins moest voorstellen, op een rad te leggen en daarna openlik te verbranden; als teken van vreugde over de val van Haarlem werden op de Domtoren pektonnen verbrand en vuren ontstoken, die tot ver in de omtrek zichtbaar waren.⁷⁶

Onder de opstandelingen in Holland en Zeeland was de verslagenheid over het verlies van Haarlem groot; doordat de regering Amsterdam en Haarlem in haar macht had, werd het opstandige gebied ten noorden van deze steden, het Noorderkwartier, van het overige Holland gescheiden. De teleurstelling uitte zich bij enkelen in ontevredenheid over de politiek van Oranje; er waren er, die slechts in een schrikbewind heil zagen om de glippers te terroriseren en tegelijkertijd de vijand van buiten te weerstaan. Zo verweten sommige burgers van Rotterdam de Prins, „dat hij te goedt was en te medelijdich over sijn vyanden en daerdoer sijn selven ende

⁷⁶ J. J. Dodt van Flensburg, Archief voor kerkelijke en wereldsche geschiedenis inzonderheid van Utrecht, II, bl. 124, 125.

menighe stat en borger in lijden brochte;” vele Rotterdamse burgers wensten Lumey weer terug als gouverneur van Holland⁷⁷ en met hun hulp werd Lumey uit zijn gevangenschap bevrijd, waarna hij zich binnen Rotterdam begaf en terstond openlijk protesteerde tegen de behandeling hem door de Staten van Holland aangedaan.

Een van de Geuzenliederen drukt duidelijk het gevoel uit van Lumey's partij, die de katholieke geestelijkheid, zowel als de magistraten en de Staten beschouwde als verraders, die het land aan Spanje wilden overleveren :

„Ghij sitt als Potentaten

In des Lants Regiment:

Maer Monicken, Papen, Prelaten

Maken u sienden blent :

Daerom sijt ghij Partije

Den cloecken Grave, maer

Al u Verraderije

Sal comen noch openbaer.

De dichter van dit lied is vast overtuigd, dat de Staten nog gestraft zullen worden voor hun verraderlijk optreden en voor het gevangen zetten van Lumey, die eens met Oranje zal worden de redder van het land. Oranje deelt zelf later mee, dat hij door zijn eigen partijgenoten werd beschuldigd, „dat hij sich veel te swak betoonde tegen zijn tegenpartije, dat hij te veel verdroeg, dat hij oorsake soude wesen van 's Lands verderffnisse, omdat hij so lanksaem daer toe verstaen woude, dat men se (de geestelijken) soude verdrijven.”

„Daerom Edel Heer verheven Schaft eenen goeden moet: Godt sal sparen u leven Spijt u Vyanden verwoet: En sal u sterckheyt gheven, Door zijn ghenade groot, Op dat door u beseven, Wij comen uut der noot.”⁷⁸

De meerderheid der Hollandse burgerij was echter niet gediend van de woeste Geuzenterreur; de rol van Lumey was voor goed uitgespeeld en in het voorjaar van 1574 verliet hij de Nederlandse gewesten.

Oranje bleef de leider van de opstand en vooral aan hem was het te danken, dat de opstand tenslotte toch nog zou zegevieren; de Prins was geen vlotte persoonlijkheid, die zich spoedig bij het volk populair wist te maken als Brederode of Lodewijk van Nassau; hij was evenmin een bekwaam legeraanvoerder als Egmont en gedurende zijn veldtocht in 1572 had hij tegenover Alva zo'n droevig figuur gemaakt, dat men in de zuidelijke gewesten van Oranje geen heil meer verwachtte; „dit en is de man niet” zei men doelend op de Prins. Oranje was de kalme, berekenende staatsman en als zodanig de meest geschikte leider van de opstand in Holland en Zeeland; hij werd de onverzettelijke aanvoerder der opstandelingen, die ondanks alle tegenslag en ondanks alle nederlagen bleef volharden in zijn verzet tegen de centrale regering. Oranje begreep, dat na de val van Haarlem de Spaanse troepen zouden optrekken naar het noorden ter verovering van het Noorderkwartier en daarom had hij reeds in het voorjaar, toen Haarlem nog stand hield, de magistraat van Alkmaar dringend aangeraden de nodige maatregelen te treffen ter versterking van hun stad; de Alkmaarse regering beijverde zich echter daarvoor niet al te zeer en bij de tijding van de val van Haarlem was de schrik binnen Alkmaar zo groot, dat vele burgers de stad uitvluchtten en hun toevlucht zochten binnen Hoorn en andere steden van West-Friesland.

⁷⁷ Lumey was te Rotterdam populair. Fruin, Verspr. Geschr. II, bl. 320, noot 3.

⁷⁸ E. T. Kuiper, Het Geuzenliedboek, I, bl. 226.

De Prins had intussen een der aanvoerders der Geuzen, Cabbeljau, opgedragen met zijn vendels Alkmaar binnen te trekken en aldaar als gouverneur, de leiding in de strijd, die te wachten stond, op zich te nemen; toen deze echter met zijn Geuzen voor de stad verscheen, waren de stadspoorten gesloten en weigerde de magistraat hen binnen te laten; ternauwernood werd toegestaan, dat Cabbeljau met enkele bevelhebbers binnenkwam, om nader met de stadsregering te onderhandelen. Tegelijkertijd waren reeds enkele afdelingen van het Spaanse leger van Haarlem naar Alkmaar getrokken, in de hoop daar aanstonds binnengelaten te worden; terwijl de Geuzenvendels voor de Friese poort lagen en hun bevelhebbers in het stadhuis met de magistraat onderhandelden, waren deze Spaanse troepen de stad reeds genaderd bij de Kennemerpoort. Er heerste grote verwarring en ontsteltenis bij de burgerij; vele burgers vluchtten nog met hun bezittingen per schip naar de andere steden van het Noorderkwartier. De Geuzenaanvoerders, die met de magistraat onderhandelden, begrepen, dat snel een beslissing genomen moest worden, wilde Alkmaar voor de opstand behouden blijven; een van hen, Ruikhaver, sneed iedere verdere discussie af en vroeg of de magistraat nu terstond wilde zeggen, of zij de Geuzentropen wilde binnenlaten of niet. De burgemeester Floris van Teylingen verklaarde zich hierna voor de Prins en zonder zich verder aan de overige leden der stadsregering te storen, verliet hij met de Geuzenaanvoerders het stadhuis; begeleid door de stadstimmerman Van der Mey en vele prinsgezinde burgers begaven zij zich naar de Friese poort, sloegen deze met bijlen en hamers open, waarna de Geuzenvendels de stad konden binnentrekken.⁷⁹ Deze trokken de stad door naar de Kennemerpoort en vielen van hier uit aanstonds de Spaanse troepen aan, die hierbij gelegerd waren; toen deze zagen, dat de stad hen niet zou binnenlaten, maar zelfs krachtige tegenstand zou bieden, trokken zij onmiddellijk af naar de Spaanse troepen, die nog bij Haarlem hun verblijf hielden. Evenals deze stad, dank zij de staatsgreep van Ripperda, krachtig verzet had geboden, was thans Alkmaar door de staatsgreep van Van Teylingen voor de opstand behouden.

Het was te verwachten, dat nu het gehele Spaanse leger van Haarlem zou optrekken naar het Noorderkwartier, om Holland benoorden het IJ te onderwerpen; vele burgers in Alkmaar gaven de opstand verloren en de vlucht van burgers uit de stad naar de andere steden van het Noorderkwartier bleef aanhouden.

Sonoy en de andere Geuzenkapiteins begonnen zelf te wanhopen aan het succes van de strijd en zij zonden een uitvoerig schrijven aan Oranje, waarin zij hem meedeelden, dat het naar menselijk oordeel niet meer mogelijk was de strijd vol te houden, „ten ware Uwe Vorstelijke Genade dan eenig vast verbond met eenige grote en mogende Potentaten, en treffelijk ontset voor handen hadde, hetwelke so 't also zij, op 't hoogste van node is uwe Vorstelijke Genade sulx aen alle de Steden schrijve om de vlucht te stutten en de luiden te troosten, die anders geheel verlopen sullen, en wij van alle, behalven ons vyanden, verlaten, ons alleen vinden en den vyanden te buite werden.”

Aanstonds antwoordde de Prins met een bemoedigend schrijven, waarin hij hen aanraadde met de val van Haarlem toch niet alle moed te verliezen en de gehele opstand hopeloos te achten; wat hun vraag betrof of hij soms met een machtig vorst een bondgenootschap had gesloten schreef hij : „Gij schrijft ons, dat men u soude laten weten, of wij ook met eenigen groten machtigen Potentaet in vasten verbonden staen, om also door eenig treffelijk ontset die grote geweldige macht van den vyand

---

⁷⁹ R.. Fraai, Verspr. Geschr. II, bl. 226.

te mogen wederstaen, waer op wij niet laten en willen u lieden voor antwoorde te geven, dat al eer wij oit dese sake en de beschermenisse der Christenen en andere verdrukten in desen landen aengevangen hebben, wij metten alderoppersten Potentaet der Potentaten alsulken vasten verbond hebben gemaekt, dat wij geheel versekert sijn, dat wij en alle degene, die vastelijk daerop betrouwen, door sijne geweldige hand ten lesten noch ontset sullen worden, spijt alle sijne en onse vyanden, . . .”

De Geuzen in het Noorderkwartier kregen intussen de gelegenheid zich voor te bereiden op de komst der Spaanse troepen, aangezien onder de Spaanse benden een grote muiterij was uitgebroken, waardoor iedere actie van de regering tegen de opstandelingen voorlopig onmogelijk was geworden.

De Spaanse soldaten waren reeds lange tijd ontevreden: 28 maanden soldij waren zij ten achter en daarom hadden zij gehoopt, dat Haarlem, evenals Zutphen en Naarden, aan hen ter plundering zou worden prijs gegeven als tegemoetkoming; bij hun schansen voor Haarlem hadden zij, vol verwachting op de rijke buit, het spotlied gezongen:

*„Christus is operstanden,
te Haerlem is onsen buet voerhanden,
dus willen wij vrolyck sijn,
mergen sal ons de stat vrij en eygen sijn.”⁸⁰*

Toen echter na de val van Haarlem aan de burgerij werd toegestaan de plundering van de stad af te kopen, was de verontwaardiging onder de Spaanse benden zeer toegenomen en toen de Spaanse afdelingen onverrichterzake van Alkmaar terugkeerden, begon de eerste muiterij van betekenis onder de Spaanse troepen. De soldaten joegen hun aanvoerders en officieren weg en kozen zelf nieuwe leiders, eletto's; zolang zij geen soldij ontvingen weigerden zij te strijden en gedurende zes weken lagen deze troepen werkeloos bij Haarlem. De centrale regering, die juist op hen moest steunen, was machteloos; Alva kon niet streng optreden en de muiterij met geweld onderdrukken. De hertog zelf ging naar Haarlem om met de muiters te onderhandelen en na veel moeite wist hij een schikking met hen te treffen; daarna ging hij naar Amsterdam, waar hij de benodigde gelden leende, waarmee hij terugkeerde naar Haarlem en de muiters tevreden stelde. Na de belofte, dat geen van hen voor de muiterij gestraft zou worden, stelden de Spaanse troepen zich opnieuw ter beschikking der regering, om de opstandelingen te bestrijden.

Alva wilde de strijd nu krachtig hervatten en de opstandelingen in het Noorderkwartier zowel te land als te water bevechten; Bossu rustte te Amsterdam een vloot uit, waarmee hij de Geuzen van de Zuiderzee wilde verdrijven en tevens de Westfrieze havensteden Hoorn, Enkhuizen en Medemblik bedreigen. Van uit Friesland hoopte de Heer van Billy Enkhuizen te verrassen en enkele schepen geladen met turf, waaronder veel schutters verborgen waren, zetten koers naar Enkhuizen; Sonoy was echter reeds door een Friese aanhanger gewaarschuwd, zodat de turfschepen niet binnen konden komen en de aanslag mislukte.

Terwijl Bossu de nodige maatregelen trof, om de opstandelingen ter zee te bestrijden, trok het Spaanse leger onder Don Frederik het Noorderkwartier binnen,

---

⁸⁰ R. van Roosbroeck, Kroniek van Godevaert van Haecht, II, bi. 224. Ongeveer dezelfde tekst bij C. Ekama, Beleg van Haarlem, bl. 74.

om het beleg om Alkmaar te slaan. Aangezien de mildere behandeling van Haarlem geen verdere afval der Hollandse steden ten gevolge had gehad, was Alva vast besloten binnen Alkmaar niemand te sparen.

Zodra de Spaanse troepen voor Alkmaar waren aangekomen werd alles in gereedheid gebracht, om de bestorming der stad voor te bereiden; schansen werden aangelegd, geschut werd opgesteld en de 18e September' had na een hevige kanonnade de stormloop op de stad plaats. Evenals te Haarlem stonden naast de bezetting de burgers met hun vrouwen en kinderen op de wallen, om de aanvallers te weren; driemaal liepen de Spaanse soldaten storm op de muren, maar steeds moesten zij zich onder grote verliezen terugtrekken. De volgende dag werd de stad weer hevig beschoten, om opnieuw een bestorming voor te bereiden; thans echter weigerden de Spaanse troepen de muren te bestormen, omdat er volgens hen toch geen hoop was de stad op deze wijze te bemachtigen; wanneer Alkmaar veroverd zou worden, zou het niet door geweld, maar door gebrek aan levensmiddelen en krijgsvorraad tot de overgave gedwongen moeten worden.

De toestand in de stad was ondanks de afgeslagen aanval toch zorgelijk geworden, omdat er inderdaad bij een langdurig beleg gebrek aan de allernoodzakelijkste levensmiddelen en kriegsbehoefden zou ontstaan; de burgemeesters en de gouverneur Cabbeljou drongen er dan ook voortdurend bij Sonoy op aan, dat hij toch alles in het werk zou stellen, om de stad te ontzetten en dat hij de verschillende dijken zou laten doorsteken, om de belegerende Spanjaarden door het water te verdrijven. Nog v66r de bestorming der stad was uit naam van de bevelhebbers en burgemeesters de stadstimmerman Van der Mey naar Sonoy gezonden, om het ontzet van de stad te bespoedigen; Sonoy deelde hem mee, dat hij reeds had aangedrongen op het doorsteken van de dijken, maar dat velen hem hierin tegenwerkten, waarna hij Van der Mey liet vertrekken naar Hoorn, waar de afgevaardigden der steden van het Noorderkwartier bijeenkwamen; aangezien het Noorderkwartier van het overige Holland geheel gescheiden was, moesten Sonoy en de steden van het Noorderkwartier dikwijls zelfstandig beslissen over de verdedigingsmaatregelen. In de bijeenkomst te Hoorn werd het verzoek der Alkmaarse regering, om het land om de stad onder water te zetten heftig bestreden; een der afgevaardigden voer tegen Van der Mey uit: „Hoe staet gij dus en raest, waerom souden wij dat schoon gras en vruchten op 't land verderven? Wat souden te winter onse beesten te eten hebben? Gif fluiden en zijt noch geen drie weken belegert geweest, gij luiden kond het wel houden tot Alderheiligen, die van Haerlem hebben so lange gehouden.”

Van der Mey antwoordde hierop verstoord: „Weet gij niet hoeveel volk daer binnen Haerlem was, die de stormen konde tegenstaen en hoe swak wij binnen Alkmaer zijn? (Weet gij niet) dat se ook tot Haerlem maer aen eenen kant en stormden, daer se Alkmaer aen alle kanten mogen bestormen, ten ware men het water inliet. Maer gij, Koeherder, waert gij mede binnen Alkmaer so en sout gij so seer niet sorgen voor de koeyen en beesten wat die te winter eten souden gelijk gij nu doet.”

Ternauwernood werd een twist voorkomen en Van der Mey reisde nu verder naar Delft om nader met Oranje te overleggen.

Intussen gaf Sonoy reeds last om enkele dijken te doorgraven en te beginnen met de inundatie; de boeren, die hierdoor gedupeerd werden, protesteerden heftig en trachtten de gaten in de dijken te stoppen, zodat vele gewapenden voortdurend moesten toezien, dat de inundatie niet werd belemmerd. Het onderhoud van Van der Mey met de Prins te Delft had een zeer bevredigend resultaat; Oranje beloofde alles

te zullen doen om de stad te ontzetten en hij gaf de Alkmaarse regering de raad om, wanneer de nood op het hoogst gestegen was, op vier verschillende plaatsen seinvuren te ontsteken, waarna ook de overige dijken doorgestoken en het gehele land om Alkmaar onder water gezet zou worden. Met een brief van de Prins, waarin deze boodschap vermeld stond, trachtte de stadstimmerman door de belegeraars te sluipen en binnen Alkmaar te komen; door de wachten bemerkt, slaagde hij hier ternauwernood in, maar zijn brieven gingen verloren, zodat Don Frederik kennis kon nemen van Oranje's brief aan de Alkmaarse regering. Deze zag nu in, dat een langere belegering groot gevaar voor hem en zijn troepen zou opleveren; zijn soldaten weigerden een nieuwe bestorming te ondernemen, terwijl zij door het steeds drasser worden van de grond ten gevolge van het regenachtige weer en het openen van enkele dijken en sluisen steeds ontevredener werden; toen Don Fredrik door kennis te nemen van Oranje's brief bemerkte, dat deze desnoods het gehele land om de stad onder water zou laten zetten, besloot hij het beleg op te breken; de Spaanse troepen trokken af, terwijl zij nog maar net de kanonnen uit de doorweekte grond konden meevoeren.

In deze tijd had Bossu te Amsterdam een vloot uitgerust, om de opstandelingen van het Noorderkwartier ter zee te bestrijden; wanneer de Geuzen van de Zuiderzee verdreven waren, zouden de Amsterdamse kooplieden weer onbelemmerd hun handel kunnen drijven, terwijl de steden van het Noorderkwartier groot gevaar liepen van uit zee overrompeld te worden. Sonoy had reeds enkele maatregelen getroffen, om de aanval van Bossu te keren, maar hij was ook nu door de afgevaardigden der steden van het Noorderkwartier onvoldoende gesteund; zij hadden verschillende schepen doen zinken in het IJ, ten oosten van Amsterdam, waardoor, naar hun mening, Bossu nooit met zijn vloot van uit Amsterdam de Zuiderzee zou kunnen opvaren; daarom weigerden zij verdere onkosten te maken, om het varen uit Amsterdam nog meer te bemoeilijken. De afsluiting bleek evenwel verre van afdoende, zodat Bossu met zijn vloot erin slaagde tussen de gezonken schepen door de zee op te varen; de Geuzenvloot, die vlak bij Amsterdam gelegerd was, trok zich nu terug, terwijl de manschappen van Bossu's schepen zich van verschillende schansen bij de Waterlandse dijk meester maakten. De Staten van het Noorderkwartier namen in der haast verschillende maatregelen, om het dreigende gevaar te keren en in Hoorn en Enkhuizen werden oorlogsschepen uitgerust, die de Geuzenvloot moesten versterken; daar Bossu's vloot ten gevolge van buiig weer de volgende dagen de strijd niet kon voortzetten, konden zich nog vele schepen bij de Geuzenvloot voegen, zodat deze, aldus versterkt, rustig de vijand kon afwachten. In het begin van Oktober werd het weer eindelijk gunstiger, zodat Bossu met zijn schepen opnieuw uitvoer om de Geuzenvloot te vernietigen; de 5^e Oktober voeren de Geuzen hem reeds tegemoet en begon de zee strijd, waarvan zoveel afhing voor het lot van het gehele Noorderkwartier. De Geuzenschepen waren tamelijk klein en hadden slechts weinig geschut aan boord, aangezien veel kanonnen bij de schansen aan de Waterlandse dijk verloren waren gegaan; de Geuzen trachtten dan ook zoveel mogelijk de vijandelijke schepen te enteren en de zee strijd te maken tot een gewone landstrijd, tot een gevecht van man tegen man. De schepen van Bossu waren groter en van meer geschut voorzien; Bossu's manschappen, die hiervan al het voordeel wilden behouden, trachtten de pogingen tot enteren te verhinderen, maar beschoten de Geuzenvloot zo fel mogelijk. De zee strijd duurde verscheiden dagen, zonder dat een van beide partijen de overwinning wist te behalen; de 11^e Oktober deden de Geuzenschepen een algemene aanval, waarbij zij de vijandelijke schepen wilden

enteren, maar deze namen de Geuzen zo geducht onder vuur, dat voor hen een nederlaag nabij scheen.

Eindelijk gelukte het aan de admiraal der Geuzen, Cornelis Dirksz., burgemeester van Monnikendam, het admiraalschip van Bossu, *de Inquisitie* geheten te enteren; ook andere Geuzenschepen wisten zich aan „de Inquisitie” vast te klampen en deze schepen dreven nu tezamen af, totdat zij in de buurt van Wijdenes, ten oosten van Hoorn, aan de grond liepen. Het admiraalschip van Bossu was een sterk oorlogschip, bemand met 400 man en voorzien van meer dan 30 stukken geschut, zodat het lange tijd weerstand kon bieden aan de veel kleinere Geuzenschepen; gedurende de nacht bleven de schepen aan elkaar geënterd liggen en in de vroege morgen werd de strijd voortgezet. De Geuzen waren hier echter in het voordeel, omdat zij streken bij de kust van het opstandige gebied en zij van af de wal herhaaldelijk hulptroepen toegezonden kregen; de kapiteins van Bossu's vloot gaven de strijd verloren en trokken zich terug op Amsterdam, terwijl zij zo bevreesd waren voor de Geuzen, dat zij hun kannonnen over boord wierpen om hun schepen maar lichter te maken, zodat zij des te gemakkelijker over de ondiepten van Pampus naar Amsterdam konden zeilen⁸¹. Door al zijn schepen verlaten moest Bossu tenslotte, na een wanhopige tegenstand, zich met al zijn manschappen overgeven aan de admiraal der Geuzen; Bossu werd met de overige gevangenen binnen Hoorn gebracht, waar hij door het lagere volk als de moordenaar van Rotterdam werd uitgejouwd.

In een der Geuzenliederen werd vol vreugde de overwinning op de Zuiderzee bezongen, terwijl men de loyale burgers van Amsterdam, door de Geuzen *Moortdam* genoemd, uitdaagde te komen naar Hoorn om aldaar het verloren admiraalschip te heroveren :

*„Men sach daer domineren
De Geusen met blijden gheluyt,
Voor Hoorn triumpheren
Al met so schoonen Buyt,
Van metalen geschut, end oock van cruyt,
Moortdam coemt morghen weder uut,
Te Hoorn binnen de Palen,
Om u Inquisicy te halen.”*⁸²

De aanval op het Noorderkwartier, zowel te land als te zee, was afgeslagen; van Alkmaar was de victorie begonnen en Holland ten noorden van het IJ was voor de opstand behouden gebleven. Alva begreep, dat van een spoedig bedwingen van de opstand nu geen sprake meer kon zijn; iedere stad in Holland en Zeeland was een vesting, die slechts met grote moeite en ten koste van zeer veel mensenlevens veroverd kon worden. De gezondheidstoestand van de hertog liet bovendien veel te wensen over, waarom hij reeds gedurende enige tijd de leiding in de strijd aan zijn zoon Don Frederik had overgedragen: nu zijn geweldpolitiek op een totale mislukking was uitgelopen, drong hij opnieuw bij de koning op een spoedig ontslag aan. Philips II willigde nu zijn verzoek in en in het einde van 1573 verliet Alva de Nederlandse gewesten, terwijl de nieuwe Landvoogd, Requesens, tevoren gouverneur van Milaan, te Brussel zijn intrek nam; slechts de persoon van de Landvoogd wisselde, de regeringspolitiek bleef onveranderd. De koning wilde in geen geval godsdienstvrijheid toestaan, terwijl de Calvinisten van de veroverde godsdienstvrijheid in Holland en Zeeland nooit vrijwillig afstand zouden doen; de

⁸¹ J. ter Gouw, Geschiedenis van Amsterdam.

⁸² E. T. Kuiper, Het Geuzenliedboek, I, bl. 171.

centrale regering moest dus, wilde zij de opstand bedwingen, de strijd tegen de opstandelingen met alle kracht voortzetten.

Allereerst eisten de gebeurtenissen in Zeeland alle aandacht der regering, aangezien de Geuzen hier hun positie ten zeerste versterkt hadden; de strijd werd hier hoofdzakelijk gevoerd om het bezit van Middelburg, dat door de loyale, katholieke magistraat, gesteund door het overgrote deel der burgerij krachtig tegen de Geuzen verdedigd werd. In januari 1573 zond de Middelburgse stadsregering een uitvoerig schrijven aan Alva, waarin zij hem de benarde toestand der stad meedeelde, waar het gebrek aan levensmiddelen reeds zo nijpend geworden was," dat er alreede velen binnen der stad van gebrek gestorven zijn en andere van de welgestelden niet dan brood, ajuin en water hebben, om bij te leven."⁸³

De verdediging stond onder de bekwame leiding van Mondragon, die na het sneuvelen van de bevelhebber van Middelburg tot diens opvolger was benoemd en erin geslaagd was, zich met een troepenmacht een doortocht naar de stad te banen; ook de Geuzen hadden terzelfder tijd een bekwam leider gekregen in hun admiraal Louis Boisot, die al spoedig zijn eerste belangrijke succes boekte in de verovering van Rammekens, waardoor Middelburg beter dan te voren door de Geuzentropen kon worden ingesloten. De toestand in de stad werd ten gevolge van het toenemende gebrek aan levensmiddelen steeds slechter; in het begin van 1574 nam de magistraat het besluit een aantal noodmunten te slaan, waarop aan de ene zijde zou staan: „Deo, Regi, Patriae, fideles Middelburgenses,” (*Voor God, Koning en Vaderland, de trouwe Middelburgers*) terwijl aan de keerzijde het volgende rijmpje melding moest maken van de grote hongersnood, die in de stad heerste:

*„Doen ic was gesleghen
Was Middelburc beleghen.
Zo dat het volc at, van honghers wegghen,
Peerden, honden, huyen, deur noot,
Catten, ratten en lijnsaet wafelen voor broot.”*

Requesens, die begreep, dat krachtige maatregelen genomen moesten worden, om de stad te redden, vertrok naar Bergen op Zoom, waar een grote vloot werd uitgerust, die onder bevel van Romero Middelburg moest ontzetten; tegelijkertijd werd een kleinere vloot te Antwerpen bijeengebracht, die zich onder aanvoering van d'Avila met Romero's vloot moest verenigen. Oranje, die slechts een middelmatig legeraanvoerder was, had na de mislukte tocht van 1572 niet meer persoonlijk aan de strijd deelgenomen; hij leidde voortaan de opstand als de eminente, volhardende staatsman, die ondanks alle nederlagen zijn Geuzen in de meest kritieke momenten bleef aanmoedigen de strijd tot het uiterste vol te houden. De Prins, die inzag, dat thans over het lot van Middelburg beslist zou worden, vertrok naar Zeeland en begaf zich naar de Geuzenvloot, die bij Bergen op Zoom voor anker lag, om Romero's vloot bij het uitvaren terstond te kunnen aanvallen en daardoor te verhinderen, dat deze schepen zich met de vloot van d'Avila zouden verenigen. Oranje sprak de Geuzenbevelhebbers toe en bond hun op het hart, dat zij zich Middelburg, dat reeds bijna veroverd was, niet uit de handen zouden laten wringen.

In het einde van Januari voer de vloot van Romero eindelijk uit, opgewacht door de vloot van Boisot, die bij Roemerswaal in slagorde was opgesteld; onder grote verbittering vielen de Geuzen aan en enterden zoveel mogelijk vijandelijke schepen,

---

⁸³ J. van Vloten, Middelburgs beleg en overgang, bl. 39.

waarna de strijd verkeerde in een landstrijd, in een gevecht van man tegen man, waarbij de Geuzen geen gevangenen maakten, maar ieder, die zich gevangen gaf; aanstonds afmaakten en in zee wierpen, zoals een der geuzenliederen het vermeldt :

*„Wel riepen de Spanjaarts miseroicoort
Maar de Geuzen smeten ze overboord.”*

De vloot van Romero werd geheel verslagen, terwijl de aanvoerder ternauwernood aan de slachting wist te ontkomen; toen d'Avila bericht had gekregen van het gebeurde, gaf ook hij alle pogingen op, om de stad te ontzetten en voer met zijn vloot, die reeds was uitgevaren, terug naar de haven van Antwerpen.

Evenals vroeger de slag op het Manpad besliste over het lot van Haarlem, zo besliste de slag bij Roemerswaal over dat van Middelburg; nu alle pogingen tot ontzet mislukt waren, moest de stad, bij gebrek aan de benodigde levensmiddelen capituleren. Mondragon knoopte onderhandelingen aan en wilde haar overgeven, mits de bezetting gewapend mocht uittrekken, vergezeld van de burgers, die met haar de stad wensten te verlaten; toen dit voorstel geweigerd werd en van hem een onvoorwaardelijke overgave werd verlangd verklaarde Mondragon, dat hij dan liever de stad in brand zou steken en bij een laatste wanhopige uitval zich door de belegeraars heen zou slaan, of al strijdend om het leven komen. De voorwaarden van de overgave werden nu verzacht en de 18e Februari werd de overgave vastgesteld, waarbij de bezetting met krijgseer mocht aftrekken; Mondragon zelf verplichtte zich de invrijheidstelling van Marnix, die gevangen genomen was, te bewerkstelligen. Door de verovering van Middelburg was geheel Walcheren in de macht der Geuzen gekomen; van de Zeeuwse eilanden waren nog slechts Zuid-Beveland en Tholen in die der centrale regering gebleven.

Terwijl het Noorderkwartier, door de victorie van Alkmaar en de overwinning op de Zuiderzee, en Zeeland, door de verovering van Middelburg, voor de opstand behouden waren gebleven, werd de positie der opstandelingen in Zuid-Holland ten zeerste bedreigd. Alva had in het najaar van 1573 Valdez opgedragen met het gros der Spaanse troepen Rijnland binnen te trekken en een begin te maken met het beleg van Leiden; aangezien de centrale regering de linie Amsterdam – Haarlem beheerste, kon Valdez zijn troepen op het Haarlemmermeer inschepen en van hier uit het Rijnland binnendringen. Ten noorden en oosten kon Leiden gemakkelijk afgesloten worden, omdat Amsterdam, Haarlem en het gehele Sticht in de macht der regering waren; het gebied ten westen van de stad kwam door de bezetting van Katwijk, Noordwijk, Valkenburg en Wassenaar in handen der Spaanse troepen; alleen ten zuiden kon Leiden moeilijk geïsoleerd worden, omdat hier het kernland van de opstand gelegen was. Een Spaanse krijgsmacht trok nu verder Holland binnen, om Leiden aan de zuidzijde af te sluiten; Marnix van St. Aldegonde, gouverneur van Oranje's residentie, Delft, trachtte nog Den Haag in staat van verdediging te brengen, maar bij het naderen van de vijand trok hij zich terug naar een nog niet voltooide versterking bij Maaslandsluis. Zonder veel moeite wisten de Spaanse troepen Den Haag te bezetten en daarna de versterking bij Maaslandsluis te veroveren, waarbij Marnix gevangen genomen werd; het platteland van Zuid-Holland werd afgestroopt door Spaanse benden en zelfs scheen het of Delft belegerd zou worden. Oranje had zich binnen dit stadje gevestigd, omdat de ligging tussen veel laag gelegen land en veel water het beschermde tegen een vijandelijke overval; nu echter dreigde het gevaar, dat Delft belegerd zou worden en enkele steden vroegen reeds, of het niet het beste zou zijn, dat Oranje Delft verliet.

Intussen was het niet op Delft, maar op Leiden gemunt en Valdez, die zijn hoofdkwartier op het Binnenhof in Den Haag opsloeg, trachtte deze stad zo volledig mogelijk af te sluiten; aangezien de bestormingen van Haarlem en Alkmaar zoveel mensenlevens hadden opgeëist en toch zo weinig resultaat hadden afgeworpen, zou Leiden niet bestormd worden, maar alleen belegerd, om deze stad door gebrek aan levensmiddelen tot de overgave te dwingen. De afsluiting ten zuiden van de stad bleef echter gedurende de eerste maanden nog gebrekkig, terwijl bovendien binnen de stad grote voorraden levensmiddelen waren opgeslagen, die men tevoren binnen het belegerde Haarlem had willen brengen, maar bij de overgave van deze stad binnen Leiden had gebracht, uit voorzorg tegen een eventueel beleg; gedurende de eerste belegering van Leiden, die ongeveer vijf maanden duurde, werd er dan ook geen honger geleden en juist toen de levensmiddelenvoorraad zo geslonken was, dat een zuiniger beheer noodzakelijk werd, trokken de belegeraars af.

Het was namelijk aan Lodewijk van Nassau gelukt in het Duitse rijk een groot huurleger bijeen te brengen, waarmee hij tezamen met zijn broer Hendrik en de zoon van de Paltsgraaf de Nederlanden binnentrok; hij hoopte zich allereerst meester te kunnen maken van Maastricht, aangezien binnen deze stad slechts een klein garnizoen gelegen was en hij hier op de steun van verschillende burgers kon rekenen. Requesens nam echter snelle maatregelen, om het dreigende gevaar te bezweren; Spaanse troepen bezetten Maastricht, terwijl d'Avila, die met troepen te hulp snelde, belette, dat Lodewijk met zijn leger de Maas overstak. De Landvoogd achtte het gevaar echter nog zo groot, dat hij niet alleen uit de zuidelijke gewesten, maar ook uit Holland regeringstroepen liet ontbieden, om het leger van d'Avila te versterken; doordat nu ook Valdez met zijn leger ontboden werd, kwam er onverwachts een einde aan het beleg van Leiden. Lodewijk van Nassau was intussen in noordelijke richting getrokken naar Roermond, waar hij door geheime verstandhouding met enkele burgers hoopte binnen te komen; de aanslag op deze stad werd echter ontdekt, zodat hij onverrichterzake met zijn leger verder noordwaarts trok in de hoop zijn tocht te kunnen voortzetten tot aan de Bommelerwaard, om zich daar te verenigen met het leger, dat Oranje bijeengebracht had. De Prins, die met bezorgdheid de krachtige maatregelen, die de centrale regering trof, waarnam, werd ten zeerste ongerust over het lot van zijn broer; zelfs uitte hij zich tegen enkele vrienden, „dat hoewel zijn broeders komste hem lief en aengenaem was, dat hij nochtans wel lijden mochte, dat hij met zijn leger 100 mijlen van daer ware.”

Terwijl Lodewijk met zijn leger ten oosten van de Maas in noordelijke richting doortrok, marcheerde d'Avila met zijn troepen ten westen van de Maas zo snel, dat hij te Grave een schipbrug kon laten slaan en zijn troepen hier de rivier overstaken, voordat Lodewijk deze plaats genaderd was. D'Avila werd nog versterkt door enkele te hulp gezonden regeringstroepen, zodat hij onbevreesd de troepen van Lodewijk kon afwachten; een honderd ruiters, die op verkenning werden uitgezonden, stuitten al spoedig op een ruiterbende van Lodewijks leger, die zich zo goed weerde, dat de Spaanse ruiters zich in der haast op het hoofdleger van d'Avila moesten terugtrekken.

Lodewijk begreep, dat hij een veldslag niet kon vermijden en de volgende dag stelde hij zijn troepen in slagorde op in en bij het dorp Mook; een diepe gracht, die vóór dit dorp gegraven was, beschermde de vendels, die binnen Mook gelegerd waren; het gros van het leger stond bij het dorp opgesteld in één groot carré, terwijl de ruitery de rechtervleugel vormde. Het was nog vroeg in de morgen, toen d'Avila met zijn

leger de aanval begon; lang werd gestreden, maar de Spaanse soldaten ontmoetten zo'n geduchte tegenstand, dat zij er na een uren lang gevecht niet in slaagden de gracht over te trekken. De strijd werd afgebroken, toen d'Avila's leger versterkt werd door de komst van de voorhoede van Valdez' leger, dat van Leiden opgetrokken was naar het oosten; d'Avila wilde de strijd nu uitstellen, totdat ook Valdez met zijn hoofdmacht genaderd zou zijn; ongetwijfeld stond hem het voorbeeld voor ogen van Aremberg, die bij Heiligerlee was verslagen, omdat hij de aanval niet had uitgesteld tot de komst van Megen, die toen met een hulpleger in aantocht was. De Spaanse bevelhebbers wisten echter d'Avila over te halen de strijd terstond te hervatten; zij vreesden, dat Lodewijk anders er misschien in slagen zou zich aan de strijd te onttrekken en zijn mars voort te zetten naar de troepen van Oranje.

De Spaanse aanval op de gracht vóór Mook werd opnieuw ondernomen en weldra drongen de Spaanse soldaten zegevierend over de gracht het dorp binnen, maar hier werden zij weldra door het gros van het voetvolk, dat bij het dorp was opgesteld tot staan gebracht. Een algemene tegenaanval dreef de Spaanse soldaten weer uit het dorp terug de gracht over; voor de derde maal trokken zij ten aanval en nu slaagden zij er in het dorp voor goed te veroveren, terwijl het voetvolk van Lodewijks leger in verwarring aftrok. Tegelijkertijd waren de ruiters handgemeen geworden; Lodewijk en Hendrik stormden met hun ruiters vooruit en dreven de voorhoede der Spaanse ruitery op de vlucht, zodat de slag opnieuw een gunstige keer scheen te nemen en vluchtelingen te Grave reeds het gerucht van een Spaanse nederlaag verspreidden. Terwijl Lodewijk zich gereed maakte voor een nieuwe aanval, werd hij onverwachts door de hoofdmacht der Spaanse ruitery overvallen, terwijl zijn Duitse ruiters na de eerste aanval hun gelederen nog niet hersteld en velen zelfs hun geweren nog niet geladen hadden; de strijd werd nu snel beslist en volkomen verslagen zochten de Duitse ruiters hun heil in een ordeloze vlucht naar de omliggende bossen. Te vergeefs trachtten de aanvoerders nog een algehele nederlaag te voorkomen; de zoon van de Paltsgraaf werd door een Spaans soldaat doorstoken, terwijl ook Lodewijk en Hendrik op het slagveld het leven verloren; misschien kwamen zij om in een brandend huis, waarbinnen zij gevlucht waren, om hun wonden te verzorgen.

Evenals na de val van Haarlem juichten ook thans vele katholieke Nederlanders de nieuwe overwinning der centrale regering toe; menigeen zag in de nederlaag van Lodewijk een godsoordeel over de afvalligen der moederkerk, „un jugement de Dieu” zoals een vriend van Granvelle het noemde en een kloosterzuster van het klooster Mariënborg bij Den Bosch uitte zich als volgt: „Mer Lodewijck slachten den conync Faro, die den kijnderen van Ysrahel vervolgede. Mer als hij met sinen volck int RodeMeere quam, soe thoenden God sijn moegentheit ende sijn der altesamen gebleven; alsoe is Lodewijck met sinen volck oock gevaren, hetwelck een groot geluck voer die Korsten was.”⁸⁴

In Nijmegen was de katholieke burgerij verheugd bij de tijding van Lodewijks nederlaag; de klokken werden geluid en de bij Mook veroverde kanonnen, die binnen de stad gebracht waren, werden door de burgers versierd met rozenmarijn en voorzien van brandende lantaarns, alsof het de begrafenis gold van de opstandige beweging.

Oranje was natuurlijk zeer terneergeslagen door deze nederlaag en de dood van zijn beide broers; vóór alles vreesde de Prins, dat de opstandelingen, in nog sterkere mate

---

⁸⁴ H. van Alfen, *Kroniek eener kloosterzuster van „Mariënborg”*, bl. 52.

dan bij de val van Haarlem, de moed zouden laten zakken en de opstand geheel verloren geven. Weer naar Holland teruggekeerd, schreef hij aan zijn enig overgebleven broer Jan: „De lieden zijn hier zo verschrikt en bij de overmoed, waarvan zij de vijanden zien zwellen, zo ter neergeslagen, dat zij niet weten wat te doen, noch waarmee te beginnen; dat zij alles verloren geven en geen redmiddel meer overig.”

Evenals na de val van Haarlem werd echter iedere actie der centrale regering onmogelijk gemaakt door een nieuwe munitie, die onder de Spaanse troepen uitbrak; toen na de overwinning bij Mook aan de soldaten geen soldij werd uitbetaald, hoewel hun dit vóór de slag beloofd was, kwamen de troepen in opstand, verjoegen hun bevelhebbers en kozen zelf nieuwe. Wanneer de regering niet goedschiks de achterstallige soldij, die reeds meer dan 30 maanden beliep, wilde betalen, dan zouden zij zich zelf schadeloos stellen door de plundering van een Nederlandse stad bijv. van de rijke handelsstad Antwerpen; onder aanvoering van hun elette trokken de Spaanse troepen Antwerpen binnen, waar zij zich bij de burgers inkwartierden, terwijl de elette zijn intrek nam in het stadhuis. Requesens zelf begaf zich naar Antwerpen, om te trachten aan de munitie een eind te maken en hij eiste van de Antwerpse burgers een bepaalde geldsom, om althans een deel van de achterstallige soldij te kunnen voldoen; de burgers, die bij het voortduren der munitie vreesden voor een algehele plundering der stad willigden deze eis in. De soldaten, die nu betaald werden en bovendien de belofte ontvingen, dat niemand van hen wegens de munitie gestraft zou worden, stelden zich nu weer ter beschikking van de centrale regering.

Evenals de muitende troepen Antwerpen waren binnengetrokken en bij de burgers ingekwartierd werden, zo hoopten de manschappen van Valdez, die niet aan de slag bij Mook hadden deelgenomen, binnen Utrecht te komen en aldaar een tijd lang ten koste van de burgerij te leven; nadat zij vele dorpen in het Sticht hadden leeggeplunderd, trokken zij op naar Utrecht, waar Valdez de stadsregering trachtte over te halen zijn troepen binnen te laten. De stadhouder De la Roche en de magistraat, hoe loyaal ook gezind, weigerden echter dit verzoek in te willigen; ternauwernood gaven zij toestemming, dat een beperkt aantal de stad inkwam, om de nodige inkopen te doen. Nu trachtte Valdez met geweld zijn troepen in de stad te brengen door zich van een der stadspoorten meester te maken; de burgers, die de wacht hielden, drongen echter de aanvallers de stad weer uit, sloten de poort en brachten de sleutels bij de stadhouder, aan wie het gebeurde werd meegedeeld. Verontwaardigd protesteerde Valdez tegen de behandeling zijn manschappen aangedaan en terstond eiste hij van de magistraat en de stadhouder, dat hem voldoening verschafte zou worden; deze echter verklaarden, dat de burgers hun plicht hadden gedaan door de soldaten buiten de stad te houden. De la Roche, die een aanval der Spaanse troepen vreesde, riep het Duitse stadsgarnizoen onder de wapenen; Valdez zag nu in, dat hij de stad niet bij verrassing zou kunnen vermeesteren en daarom gaf hij zijn pogingen op en trok af onder de bedreiging, dat zijn troepen de aanstaande winter zouden terugkeren, om wraak te nemen over het gebeurde.⁸⁵

Requesens wenste na de onderdrukking der munitie de strijd tegen de opstandelingen krachtig voort te zetten en Valdez ontving het bevel opnieuw

---

⁸⁵ N. van der Monde, Tijdschrift voor geschiedenis, oudheden en statistiek van Utrecht. 1838, bl. 113. 114.

Holland binnen te trekken en het beleg om Leiden te slaan; voor de Leidenaars erop verdacht waren, was hun stad ten tweeden male belegerd. De Leidse regering, die na het eerste beleg meende voor goed van de vijand bevrijd te zijn, had zoo goed als geen maatregelen genomen tegen een nieuw beleg; de schansen, die door de belegeraars om de stad waren aangelegd, waren niet eens geslecht, zodat de Spaanse troepen deze zo weer konden betrekken; ook de raad van Oranje, om grote voorraden levensmiddelen in te slaan, was geheel in de wind geslagen. De Spaanse troepen legerden zich in een grote boog om Leiden en bezetten de omliggende dorpen; in Den Haag werden zij met vreugde ingehaald door de achtergebleven loyale burgers, die hoopten, dat de centrale regering zou zegevieren, opdat de verschillende regeringscolleges als het Hof van Holland en de Rekenkamer konden terugkeren en Den Haag opnieuw een welvarende plaats zou worden. Leiden werd volkomen geblokkeerd, zodat alle toevoer van levensmiddelen naar de stad was afgesneden; aan de zuidzijde, de enige zijde, waar een eventuele poging tot ontzet zou kunnen plaats hebben, werd de stad door een driedubbele linie van schansen geïsoleerd.

De Leidse bevolking was voor het grootste deel van harte de opstand toegedaan; alleen waren er ook hier velen onder de rijke burgers, als de welvarende wevers, die zich het liefst aan de centrale regering hadden onderworpen. Ook vele leden van de magistratuur waren niet ongenegen zich met de regering te verzoenen en Noyelles, de militaire gouverneur der stad tijdens het eerste beleg, ergerde zich zozeer over het lauwe optreden der burgemeesters, dat hij aan de Prins schreef, dat drie van de vier burgemeesters verdienden opgehangen te worden. Slechts één van hen, Pieter Adriaansz. van der Werff was van harte de opstand toegedaan; hij had reeds de voorafgaande jaren in opdracht van de Prins door Holland gereisd, om gelden te verzamelen voor Oranje; door invloed van de Prins was hij in de Leidse vroedschap gekomen en weldra zelfs tot burgemeester gekozen. Ook de stadssecretaris Jan van Hout was met hart en ziel voor de opstand. Het was tevens van groot belang, dat de militaire leiding in de stad berustte bij krachtige persoonlijkheden. Jan van der Does, Heer van Noordwijk, bekleedde na het sneuvelen van de hopman, gedurende de eerste dagen van het beleg, het bevel over het vendel der stadssoldaten; door zijn onverschrokken houding boezemde hij de partij der glippers grote vrees in. Aan het hoofd der stad als vertegenwoordiger van Oranje stond Van Bronkhorst, de opvolger van Noyelles; ook hij trad krachtig tegen de glippers op en toen bij het toenemend gebrek aan levensmiddelen de ontevredenheid in de stad groter werd, liet hij een galg oprichten als teken, dat hij bij een eventuele mouterij krachtig zou ingrijpen.

Evenmin als tijdens het eerste beleg, werd Leiden ook nu bestormd; de stad werd geblokkeerd, om haar door de honger tot overgave te dwingen. Bij het voortduren van de blokkade werd de toestand in de stad natuurlijk steeds ongunstiger; in Juni werd er nog geen gebrek geleden, in Juli liet de magistratuur opnemen, hoeveel koren er nog in de stad was, in Augustus kwam er gebrek aan levensmiddelen en September werd de maand van de hongersnood. De toestand was te ernstiger, omdat tegelijkertijd in geheel Holland een vreselijke pestepidemie heerste, de trouwe begeleidster van iedere oorlog; reeds het vorige jaar had de pest, waarschijnlijk ten gevolge van de vele gesneuvelden, die tijdens het beleg van Haarlem lange tijd onbegraven waren gebleven, in Holland talrijke slachtoffers geëist; thans vielen vele ondervoede burgers binnen Leiden ten offer aan deze gevreesde ziekte. Natuurlijk werd door dit alles de partij der lauwen en glippers sterker.

Van Bronkhorst, die de Leidse regenten al niet vertrouwde, regeerde zoveel mogelijk buiten hen om. Toen ook hij het slachtoffer der pestepidemie werd en van der Werff de leiding der stad op zich moest nemen, toonde deze zich een veel minder krachtige persoonlijkheid dan zijn voorganger; tot verontwaardiging van Jan van der Does riep Van der Werff, toen er een brief van Valdez was ingekomen, waarin deze bij een spoedige overgave pardon beloofde voor alle burgers, een grote vergadering van de Leidse regenten en de meest vooraanstaande burgers bijeen. Ondanks het hevige verzet van Jan van der Does en nog enkele leden der vergadering besloot de meerderheid met Valdez onderhandelingen aan te knopen; vooraf wilde men afgevaardigden naar Oranje en de Staten van Holland zenden, om ontslagen te worden van de eed, die men aan de Prins had afgelegd. Valdez weigerde echter aan deze afgevaardigden vrijgeleide te geven; bovendien gaf nu de stadhouder De la Roche te kennen, dat hij, buiten Valdez om, rechtstreeks met de Leidse burgers wenste te onderhandelen. In het begin van September werd opnieuw een grote vergadering belegd; hier werd besloten om nu nader met De la Roche te spreken. Heftig protesteerde Van der Does tegen dit genomen besluit en hij drong er op aan, dat eerst de schutterij en de hoplieden, die evenals in de andere steden de opstand krachtig wilden steunen en thans blijkbaar met opzet buiten de vergadering waren gehouden, gehoord moesten worden; de meerderheid der vergadering weigerde echter schutterij en hoplieden te raadplegen en zelfs Van der Werff verzette zich tegen het voorstel van Van der Does.

De volgende dag vertrok een afgevaardigde naar Utrecht, om met De La Roche te onderhandelen; nu echter weigerde Valdez hem door te laten, aangezien hij verstoord was, dat men buiten hem om met zijn persoonlijke vijand wilde spreken. Binnen Leiden werd de toestand bij het toenemend gebrek aan levensmiddelen steeds kritieker; de 15e September drong een veertigtal burgers de raadkamer binnen, om brood of overgave van de stad te eisen; een der burgemeesters Half Leiden, die reeds lang had aangedrongen, om met de vijand te onderhandelen gaf openlijk te kennen, dat hij niet de oorzaak wilde zijn van de dood van zovele burgers, die van honger omkwamen; dank zij de onverschrokken houding van Van der Does en Van Hout trokken de burgers echter onverrichter zake af.

Oranje spande intussen alles in om de stad te bevrijden; een nieuw huurleger uitrusten was na de nederlaag bij Mook onmogelijk geworden, terwijl de kans toch zeer groot was, dat zo'n leger tegen de Spaanse troepen de nederlaag zou moeten lijden; Leiden kon slechts, evenals Alkmaar, ontzet worden door het water. In het einde van Juli werd het gewichtige besluit genomen om Delfland, Schieland en Rijnland door het openen der sluizen en het doorsteken der dijken te inunderen; tegelijkertijd werd Louis Boisot de kundige admiraal van Zeeland ontboden, om met Oranje en de Staten van Holland overleg te plegen aangaande het organiseren van een vloot, die over het ondergelopen land Leiden zou moeten ontzetten. Gedurende de gehele maand Augustus werd gewerkt aan het uitrusten van de vloot, die slechts bestaan kon uit schepen van geringe diepgang, omdat zij anders bij het ondiepe water spoedig zouden vastlopen. De 10^e September zeilde de vloot onder leiding van Louis Boisot van uit Rotterdam over het ondergelopen land naar het noorden ter bevrijding van Leiden. Delfland en Schieland waren reeds geheel geïnundeerd, maar het hoger gelegen Rijnland werd door een dijk, de Landscheiding, beschermd tegen het opstuwende water; de ontzettingsvloot wilde nu over Delfland naar de Landscheiding varen, om deze dijk door te steken, waardoor, naar men hoopte, een

groot deel van Rijnland onder water gezet zou worden. De Spaanse belegeraars bleken verrast en na een kort gevecht waren de Geuzen meester van een deel van de dijk, die nu terstond doorgraven werd; thans kwam echter de eerste grote tegenslag, toen bleek, dat het binnenstromende water reeds op korte afstand door een tweede, als dijk dienst doende weg gestuit werd, terwijl bovendien van een gevangen boer vernomen werd, dat achter deze weg nog een derde weg liep, die ook doorgegraven moest worden, wilde men het Rijnland tot aan Leiden inunderen.

Nieuwe versterkingen werden nu ontboden en daarna zeilde de Geuzenvloot verder, om zich van deze wegen meester te maken; de tweede weg werd niet verdedigd en zonder strijd kon deze doorgegraven worden. De belegeraars hadden zich intussen op de derde weg, de Voorweg zo sterk verschanst, dat de Geuzen tevergeefs trachtten hier vaste voet te krijgen; na een urenlange strijd moest Boisot de strijd opgeven, waardoor het onmogelijk was geworden, dat de vloot langs deze weg haar doel zou kunnen bereiken.

Tot nu toe had Boisot getracht over Delfland binnen Rijnland te komen; nu deze poging vóór de Voorweg schipbreuk geleden had, besloot hij langs een andere route, namelijk over Schieland, Rijnland binnen te varen. Boisot voer met de voorhoede van zijn vloot in oostelijke richting Schieland binnen en bevond al aanstonds, dat het water hier hoger stond dan in Delfland; de belegeraars waren hier absoluut niet op een aanval bedacht, zodat de Geuzen zonder strijd de Landscheiding konden doorgraven, zodat ook hier het water Rijnland kon binnenstromen; de rest van de Geuzenvloot volgde nu de voorhoede en kwam zo binnen Rijnland. Valdez was volkomen verrast, toen hij hoorde, dat de Geuzen op een geheel ander punt, dan hij na hun eerste aanval vermoedde, waren doorgebroken; uit vrees dat de bezetting van de verschillende buitenste schansen en dorpen afgesneden zou worden, gaf hij terstond het bevel de gehele buitenste linie te ontruimen. De Geuzenvloot kon nu gemakkelijk door een kanaal, de Wallewetering, verder noordwaarts varen, tot zij bij het einde van deze vaart het Noordaasche meer bereikte, waar zij een ruime en veilige ligplaats vond; hier moesten de schepen voorlopig blijven liggen, omdat zij bij de verdere tocht over het ondergelopen land moesten varen en het water hier nog niet diep genoeg was.

Gedurende een week lag de vloot werkeloos op het meer te wachten op een noordwestelijke wind, die het water zozeer zou doen stijgen, dat de tocht kon worden voortgezet; Oranje, die van een ernstige ziekte nauwelijks hersteld was, kwam de 28^e September op een galei de vloot bezoeken, waar hij met groot gejuich begroet werd en, evenals in het begin van dit jaar op de Geuzenvloot bij Bergen op Zoom, de moed wist te verlevendigen.

De volgende dag veranderde het weer en begon het water te stijgen; de 1ste Oktober stond het water zo hoog, dat de lang verwachte aanval kon plaats hebben. De enige weg, die het water nog belemmerde tot aan Leiden door te stromen, de Kerkweg, werd veroverd en doorgraven; zo snel mogelijk zetten de Geuzen hun tocht voort en sleepten hun galeien maar over de grond, als het water nog te ondiep bleek te zijn, totdat zij een nieuwe wetering bereikt hadden, waar de vaart voortgezet kon worden. De tweede verdedigingslinie was nu ook onhoudbaar geworden en de schansen en dorpen van deze linie, als Zoeterwoude, werden door de Spaanse troepen ontruimd.

In Leiden heerste grote vreugde, toen men uit de verte de Geuzenvloot zag naderen; de torens en de molens op de stadswallen werden met vlaggen versierd als een welkom voor Boisot en zijn Geuzen. Valdez gaf alle hoop verloren en besloot

zonder verdere strijd zijn derde en laatste verdedigingslinie prijs te geven; in de nacht van 2 op 3 Oktober werd de schans Lammen, de enige sterkte die de ontzettingsvloot nog van de stad scheidde in alle stilte ontruimd. Terwijl in de vroege morgen van 3 Oktober de voorhoede van Boisots vloot voorzichtig, uit vrees voor een mogelijke hinderlaag naar de schans bij Lammen roeide, kwamen hem de burgers van Leiden tegemoet met het blijde bericht, dat de Spaanse belegeraars waren afgetrokken. *In de Pieterskerk werd God dank gebracht voor de verlossing.*

Fel contrasteerde met de grote vreugde der opstandelingen in Holland en Zeeland over Leidens ontzet de houding van zovele katholieke Nederlanders. De Amsterdamse burgemeesters waren zeer ontsteld, toen zij vernamen, dat Leiden ontzet was en zij drongen er bij de regering op aan, dat het beleg toch spoedig hervat zou worden.⁸⁶

De utrechtse magistraat deelde aan een afgevaardigde van Requesens mee: „dat sij ende de gemeente deser stadt deur tvoirsz. quaet succes nyet gemoveert noch in gene vrese gevallen waren geweest, wel wetende ende vastelick betrouwende, dat sine Majesteyt mit der hulp van God ende bij succes van tijde meyster worden zal van sine vianden ende rebellen ende dat sij mit ganser herten van meninge waren in huer oude ende gewoonlicke gehoorsaemheyt ende getrouwicheyt te bliven, tot dienst van sine Majesteyt ende conservatie deser stadt.”⁸⁷

Door de verovering van Middelburg en het ontzet van Leiden was de positie van de opstandelingen in Holland en Zeeland zeer versterkt; de overwinning van de opstand betekende tevens de overwinning van het Calvinisme, dat in het gebied van de opstand niet alleen werd een toegelaten godsdienst, maar weldra zelfs de heersende en enig gedulde. Nog tijdens het tweede beleg van Leiden, in Juni 1574, werd een provinciale synode van Holland en Zeeland gehouden binnen Dordrecht, waar de nieuwe Calvinistische kerken zich beter organiseerden. In tegenstelling met de verdwijnende katholieke eredienst viel de nieuwe Calvinistische dienst op door haar soberheid; buiten de gewone Zondag werd geer, enkele Christelijke feestdag meer gevierd, zelfs niet het Kerstfeest terwijl ook het spelen van het orgel tijdens en na de dienst voor „onbetamelick” werd gehouden.⁸⁸

Terwijl de Calvinisten in Holland en Zeeland door de emigratie van vele Katholieken en de immigratie van vele Calvinisten uit de andere gewesten hun positie versterkt zagen, behielden in de overige Nederlandse gewesten de katholieke en loyale burgers de overhand. Ook zij waren niet Spaansgezind en ook zij waren ten eerste afkerig geweest van een geweldregering van Alva; ook zij wensten een bestuur, dat meer rekening zou houden met de Nederlandse belangen, maar zij wilden ondanks alles trouw blijven aan de koning en aan de katholieke kerk. De afkeer van een Spaanse regering en van de Spaanse troepen, die zich door hun uitspattingen steeds gehater maakten hadden zij met de opstandelingen gemeen; hun loyaliteit en hun gehechtheid aan de katholieke kerk was echter nog zo groot, dat zij de centrale regering tegen de opstandelingen steunden.

Tevergeefs had Requesens getracht door een iets mildere politiek de opstand te kunnen bedwingen; op zijn aandrang had de koning een algemene amnestie afgekondigd, een „Pardona” waarin aan alle opstandelingen vergeving geschonken

⁸⁶ J. ter Gouw, Geschiedenis van Amsterdam, VII, bl. 129.

⁸⁷ Utrecht, Gemeente Archief; Der stat daghelix boec, (beginnende van af Au 1572), bi. 86.

⁸⁸ F. L. Rutgers, Acta van de Nederlandsche Synoden der zestiende eeuw, bl. 142.

werd, mits zij zich binnen twee maanden na de publicatie van deze amnestie onderwerpen zouden; slechts een 300 personen waren van deze amnestie uitgesloten en tot deze behoorde natuurlijk ook de Prins van Oranje. Aangezien de koning echter evenmin als vroeger van plan was gewetensvrijheid toe te staan, had deze verzoeningspoging geen enkel resultaat; geen opstandige stad onderwierp zich vrijwillig aan de regering, terwijl slechts weinige particulieren van dit pardon gebruik maakten.

De nieuwe Landvoogd bemerkte al spoedig, dat niet slechts de opstandelingen in Holland en Zeeland, maar ook de Katholieken van de nog trouw gebleven gewesten ontevreden waren met de regeringspolitiek van de koning. Requesens had gehoopt, dat na de overwinning bij Mook de nog trouw gebleven provincies de centrale regering des te krachtiger zouden steunen en daarom had hij tegen de 1e Mei de Staten-Generaal te Brussel bijeengeroepen om van hen financiële steun te verkrijgen voor het voortzetten van de krijg tegen de rebellen; de muiterij der Spaanse troepen na Mook had echter de loyale gewesten nog afkeriger gemaakt van een Spaanse regering. Wel gaven de Staten uiting aan hun onveranderde gehechtheid aan de koning en aan de katholieke kerk, toen zij verklaarden, „dat se liever willen sterven de dood, dan te sien eenige veranderinge in de Religie”, maar duidelijk spraken zij hun afkeuring uit over het feit, dat zovele vreemdelingen gebruikt werden bij het bestuur over de Nederlandse gewesten. Zij drongen aan op de oprichting van een Raad, slechts uit Nederlanders bestaande, die de koning zou adviseren bij zijn bestuur over de Nederlanden, waardoor gewaarborgd werd, dat de Nederlandse gewesten meer overeenkomstig hun eigen belangen bestuurd zouden worden; vóór alles verzochten zij de verwijdering van de vreemde troepen, die door hun muiterijen en plunderingen zoveel onheil hadden aangericht. Requesens zag duidelijk in, dat hij voorlopig van de loyale gewesten, en vooral van de voornaamste onder hen als Vlaanderen en Brabant, geen krachtige financiële steun zou verkrijgen.

De positie van de centrale regering was natuurlijk door het ontzet van Leiden weer verzwakt, vooral toen opnieuw een grote muiterij onder de Spaanse troepen uitbrak. Valdez had zich met zijn manschappen na het mislukte beleg van Leiden in Westland teruggetrokken, waar zijn soldaten leefden ten koste van de omwonende boerenbevolking; toen Requesens geen voldoende soldij kon verzenden en het Westland door de Spaanse troepen kaal gegeten was, begonnen deze troepen te muiten; wanneer de regering hun geen geld wilde geven, zouden zij het zich zelf verschaffen door de plundering van de een of andere Nederlandse stad, onverschillig of deze opstandig of loyaal was. De Spaanse soldaten namen hun eigen bevelhebber Valdez gevangen, joegen hun officieren weg en kozen een nieuwe bevelhebber, een eletto, onder wiens leiding zij rijke buit hoopten te verkrijgen. De muiters verlieten het Westland, trokken langs Haarlem, waar zij tevergeefs trachtten binnen te komen, en begaven zich vervolgens langs Amsterdam naar Utrecht, met het plan zich binnen deze stad schadeloos te stellen voor de achterstallige soldij; evenals na de slag bij Mook vreesde men ook thans de bedreiging der muiters, „dat zij 't tot Utrecht op sijn Antwerps wilden maken.” Hierges, die De la Roche als stadhouder van Utrecht was opgevolgd, had de utrechtse stadsregering echter tijdig kunnen waarschuwen, zodat deze de stad in goede staat van verdediging kon stellen; toch bleef het gevaar voor haar nog groot, omdat reeds vele Spaanse soldaten heimelijk binnengekomen waren en omdat de Spaanse bezetting van het slot Vredenburg, dat als een dwangburcht binnen de stad bij de Catharijne poort gebouwd was, niet te vertrouwen was. De

hoofdaanval der Spaanse muiters op de stad had plaats bij de Catharijnepoort; enkele soldaten slaagden erin over deze poort Utrecht binnen te komen, waar zij hun zegekreet „*Hispania, Hispania, victoria, victoria*” aanhieven, verwachtende, dat nu ook de in de stad gekomen Spanjaarden en wellicht ook de Spaanse bezetting van Vredenburg hen zouden bijvallen.

De burgers boden echter krachtige tegenstand, terwijl Hierges, die zelf bij de bedreigde stadspoort aanwezig was, de gewapende burgers in de strijd aanmoedigde: „Goede mannen, treck aen, treck aen; het geit hier ons allen, ons croppen, ons goet ende bloet.” Bovendien liet de stadhouder de zware Salvatorklok van de Domtoren, die in bijna een halve eeuw niet geluid had, alarm luiden, waardoor alle weerbare mannen te wapen geroepen werden.

De bevelhebber van Vredenburg d'Avila verleende krachtige bijstand en dwong zijn onwillige Spaanse soldaten de muiters te bevechten, hoewel sommige van zijn manschappen toch in plaats van naar de muiters op de utrechtse burgers vuurden; de Nederlandse manschappen, die tot de bezetting van het kasteel behoorden, verleenden echter krachtiger bijstand en namen de muiters onder vuur. De Spaanse aanvallers, die op zo'n sterke tegenstand niet gerekend hadden, gaven weldra alle hoop verloren en vreesden zelfs allen in deze strijd om te komen, zodat zij in plaats van hun overwinningsroep „*Hispania, victoria*” al spoedig hun „*Misericorde, misericorde*” lieten horen, smekende, dat de burgers de strijd zouden eindigen.

Op bevel van Hierges werd deze nu gestaakt; hij had aan de aanvallers meer dan 100 doden gekost, terwijl bovendien nog 80 gewonden ter verdere verpleging vervoerd werden naar het gasthuis te Kuilenburg, waar zij, als een sprekend staaltje van de verplegingskunst uit die dagen, bijna allen gestorven zijn, „soe miserabelic ende deerlic, dat het wonderlic was om sien” zoals een tijdgenoot opmerkte. De benden muiters trokken nu af en begaven zich naar Nijkerk, waar een afgevaardigde van de Landvoogd met hen onderhandelde; Requesens zelf was door gebrek aan de nodige geldmiddelen niet in staat, om krachtig tegen hen op te treden en noodgedwongen vergaf hij hen alle „fouten, oproerigheden en gepleegde moedwilligheden” waarna de muitende troepen zich weer ter beschikking van de regering stelden en doortrokken naar Brabant en Vlaanderen om aldaar de rest van de winter in garnizoen door te brengen.

Requesens begreep, dat het in deze omstandigheden al zeer moeilijk zou vallen de rebellen in Holland en Zeeland met geweld tot onderwerping te brengen; reeds was er met de opstandelingen onderhandeld en de Landvoogd riep de Raad van State bijeen, waaraan hij volledig verslag uitbracht van de gevoerde onderhandelingen, waarna hij aan de Raad advies verzocht, of de besprekingen met de rebellen al dan niet moesten worden voortgezet. Het advies van de Raad van State luidde gunstig en opnieuw begon de centrale regering met de opstandelingen te spreken; afgevaardigden der regering en van de Staten van Holland kwamen te Breda bijeen, om over een vrede te beraadslagen, waardoor eindelijk de rust in alle Nederlandse gewesten hersteld zou worden. Zoals te verwachten was, hadden deze besprekingen geen gunstig resultaat; de koning weigerde gewetensvrijheid, laat staan godsdienstvrijheid aan de Calvinisten toe te staan, hoogstens zouden deze de vrijheid verkrijgen, om met behoud van hun bezit de Nederlanden te mogen verlaten.

Toch hadden deze vredesonderhandelingen een belangrijk gevolg; het werd nu duidelijk, dat, afgezien van het godsdienstverschil, de opstandige gewesten precies hetzelfde nastreefden als de loyale, katholieke gewesten, namelijk de verwijdering van de Spaanse troepen en de instelling van een nationale regering, die de

Nederlanden overeenkomstig de Nederlandse belangen zou besturen. Oranje deed al het mogelijke de kloof tussen de opstandige en de loyale gewesten te overbruggen; toen de Hollandse edelen aan de Staten van Holland en Zeeland het voorstel deden openlijk de trouw en gehoorzaamheid aan de koning op te zeggen, werd dit voorstel mede door het verzet van de Prins verworpen.

De opstandige gewesten handhaafden hun kwasi-loyale houding, waardoor het aan de loyale provincies des te gemakkelijker gemaakt werd toenadering tot hen te zoeken. De godsdienstverschillen bleven echter een belangrijke scheiding maken; zo verklaarden de Staten van Brabant nog na het mislukken der vredesonderhandelingen, dat zij er nooit mee zouden instemmen, dat de Calvinisten verlof verkregen om in de Nederlanden te blijven. De Staten van Holland zagen terecht in een verder onderhandelen met de centrale regering geen heil en de eerste Juli namen zij het besluit deze besprekingen te beëindigen en hun afgevaardigden terug te roepen.

Nog tijdens de onderhandelingen waren de vijandelijkheden weer begonnen en de centrale regering hoopte, dat een nieuw offensief optreden, onder leiding van Hierges, de positie der regering zou verbeteren; Hierges had het plan een inval te doen in het Noorderkwartier, waar hij, met medewerking van verschillende katholieke inwoners, enkele belangrijke schansen in Waterland hoopte te vermeesteren. Een deel der bevolking van het Noorderkwartier was nog steeds de opstand niet gunstig gezind en de centrale regering hoopte van deze katholieke bevolking de nodige steun te verkrijgen bij een poging, om de opstand hier te onderdrukken; de predikanten van de voornaamste steden in het Noorderkwartier hadden dan ook niet naar de synode te Dordrecht, die in 1574 gehouden werd, durven vertrekken, omdat de vijand nog steeds poogde zowel in de steden als op het platte land „die herten der simplen te bewegen tot muyterie ende troulooshey”.⁸⁹

Ook tijdens de inval van Hierges in het Noorderkwartier hadden waarschijnlijk vele katholieke burgers tegen de opstandige regering samengespannen; op last van Sonoy waren echter reeds verschillende landlopers en bedelaars gevangen genomen, die bekenden, dat zij door katholieke burgers gehuurd waren, om bij de inval der Spaanse troepen deze behulpzaam te zijn. Hierges, die de schansen reeds genaderd was, die de Geuzen in de omtrek van Alkmaar o.a. bij Schoorl hadden aangelegd en die deze schansen dank zij de medewerking der katholieke boeren hoopte te veroveren, gaf na de ontdekking van het complot de hoop op, om hier nog iets uit te richten, waarna hij met zijn troepen onverrichter zake in zuidelijke richting aftrok. Evenals Lumey in Zuid-Holland een waar schrikbewind had gevoerd, om de glippers te terroriseren, zo wilde Sonoy de vele glippers in het Noorderkwartier door zo'n schrikbewind ten onder brengen. Hij benoemde verschillende commissarissen, die de katholieke boeren, door de gevangen genomen landlopers beticht, moesten ondervragen; deze commissie, weldra de Geuzen-Bloedraad genoemd, bracht onder de meest afgrijselijke martelingen verschillende Katholieken ter dood.

Na zijn mislukte tocht in het Noorderkwartier trok Hierges met zijn leger af in zuidelijke richting en sloeg het beleg om Buren, dat met Bommel de enige Gelderse stad was, die in de macht der opstandelingen was gebleven. Er was voor de centrale

---

⁸⁹ F. L. Rutgers, Acta van de Nederlandsche Synoden der zestiende eeuw, bl. 194.

regering vooral hierom veel gelegen aan het bezit van deze plaats, omdat de opstandelingen van hier uit, door geregelde strooptochten het Gelderse gebied over een grote uitgestrektheid onveilig maakten. Na een hevig bombardement konden de Spaanse troepen zich aanstonds van dit stadje meester maken, daar de bezetting en een groot deel der burgerij zich op het kasteel van Buren had teruggetrokken. De bezetting en de burgerij achtte de verdediging van dit kasteel hopeloos en zonder een bestorming af te wachten werd ook het kasteel overgegeven, waarbij de bezetting vrije aftocht wist te bedingen.

Requesens wilde de oorlog met kracht hervatten zowel in Zeeland als in Holland en terwijl Mondragon zich gereed maakte voor een aanval op de Zeeuwse eilanden, trok Hierges met zijn leger Holland binnen. Het leger van Hierges, dat na de inname van Buren met nieuwe troepen versterkt was, sloeg allereerst het beleg om Oudewater; evenals Buren werd ook deze stad hevig gebombardeerd, waarna de Spaanse troepen in een algemene stormaanval de stad binnendrongen en veroverden. Terwijl zij de stad binnentrokken, brak er een grote brand uit, waarschijnlijk door de bevolking zelf aangestoken, waardoor de gehele stad op de kerk, een klooster en slechts enkele huizen na verwoest werd; de Spanjaarden, die hierdoor maar weinig buit konden maken koelden hun woede op de bezetting en de bevolking en vermoordden niet alleen de bezettingstroepen, maar ook vele burgers met hun vrouwen en kinderen.

Oranje nam intussen alle maatregelen om verdere tegenslagen te voorkomen en hij adviseerde zowel de regering van Woerden als die van Schoonhoven om hun stad zoveel mogelijk te versterken; Hierges was reeds doorgetrokken naar Schoonhoven en nog ternauwernood konden de troepen, die door Oranje gezonden waren binnen de stad komen om hulp te bieden. De burgerij, wellicht bevreesd geworden door het gebeurde te Oudewater, was echter niet van plan zich krachtig te verdedigen en nadat ook deze stad hevig beschoten was, zag de gouverneur van Schoonhoven in, dat hij aan een vijandelijke bestorming geen weerstand zou kunnen bieden; na met de vijand onderhandeld te hebben werd de stad overgegeven, waarbij de bezetting vrije aftocht en de burgerij een algemeen pardon verkreeg.

Terwijl Hierges in Holland zijn veldtocht voortzette en na de inname van Schoonhoven het beleg om Woerden sloeg, behaalden de Spaanse troepen ook in Zeeland belangrijke successen; Mondragon, aan wie de leiding van de strijd in Zeeland was opgedragen, had zich reeds in Juli meester gemaakt van Klundert en Fijnaart, om van uit dit gebied een aanval op de Zeeuwse eilanden te ondernemen. Verschillende glippers waren Mondragon behulpzaam geweest bij de verovering van genoemde plaatsen en thans drongen Zeeuwse glippers er bij de Landvoogd op aan, dat hij de opstandelingen ook in Zeeland zou gaan bestrijden; zij wezen hem erop, dat het water tussen Philipsland en Duiveland gedurende de eb doorwaadbaar was, zodat de Spaanse troepen te voet dit eiland konden bereiken.

Requesens zelf begaf zich nu naar Zeeland en concentreerde een grote strijdmacht op het eiland St. Annaland; onder leiding van Mondragon werden deze troepen overgebracht naar St. Philipsland, om van hier uit te voet door het, gedurende de eb, ondiepe water te trekken naar Duiveland. Deze overtocht was des te gevaarlijker, omdat de troepen tussen de Hollandse en Zeeuwse schepen door moesten trekken, terwijl de Geuzen van uit deze schepen de Spaanse soldaten onder een hevig vuur namen; de Geuzenschepen konden echter de troepen niet van dichtbij naderen,

omdat het water daar te ondiep was. De Geuzen stonden bij de dijk van Duiveland opgesteld onder aanvoering van Karel van Boisot, om de naderende vijand af te slaan; de Spanjaarden vielen echter, zodra zij de vaste wal bereikt hadden, zeer hevig aan, terwijl Karel van Boisot reeds in het begin van het gevecht sneuvelde; bovendien stonden waarschijnlijk verschillende manschappen van de Geuzentropen in verraderlijke verstandhouding met de vijand, zodat zelfs het gerucht ontstond, dat Karel van Boisot niet door een der Spanjaarden was getroffen, maar door een van zijn eigen manschappen verraderlijk in de rug was geschoten en vermoord.

De Geuzen namen weldra de vlucht, zodat de Spanjaarden meester werden van geheel Duiveland, waarna zij hun tocht voortzetten naar het eiland Schouwen; ook nu moesten zij weer door het water waden, maar deze overtocht was veel minder gevaarlijk, daar deze eilanden slechts gescheiden werden door een smalle kreek, die bovendien nog, dicht begroeid door riet, voor schepen ontoegankelijk was. De Geuzen, die bij Schouwen de landing der Spaanse troepen moesten voorkomen, namen bij hun nadering lafhartig de vlucht; ook hier werden de Spaanse troepen gesteund door de vele katholieke Zeeuwen en bijna zonder tegenstand konden zij zich meester maken van Brouwershaven. Mondragon veroverde nagenoeg geheel Schouwen en belegerde daarna de laatste stad, die op dit eiland nog tegenstand bood, namelijk Zierikzee.

Evenals de magistraten van zovele Hollandse steden was ook de magistraat van Zierikzee de opstandige beweging niet van harte toegedaan; de meeste leden der stadsregering wilden zelfs de stad hoe eerder hoe liever aan de Spanjaarden overgeven. De Geuzenbezetting, die er gelegerd was, moest dan ook hoofdzakelijk steunen op de lagere burgerij: de Calvinistische vissers en schippers. Duidelijk kwam het verschil in gezindheid tussen de magistraat en de burgerij tot uiting, toen de stadsregering in het stadhuis en de burgerij in de kerk vergaderde en er over beraadslaagde, of men al of niet krachtige tegenstand zou bieden aan de troepen van Mondragon. Bijna alle leden der regering adviseerden de stad over te geven, maar de overgrote meerderheid der burgerij gaf door de geestdriftige roep „wij zullen de stad houden” te kennen, dat zij de tegenstand krachtig wenste te organiseren.⁹⁰

De Geuzenbezetting kon, gesteund door de lagere burgerij, de stad in goede staat van verdediging brengen; zelfs hielpen de Calvinistische predikant en zijn kerkenraad mee bij het doorsteken van de dijken, om het omliggende land te inunderen. Het is te begrijpen, dat de Geuzenbezetting en de Calvinistische burgerij de lauwe magistraat wantrouwden en verdachten van verstandhouding met de vijand; tenslotte konden de Geuzenkapiteins hun woede niet meer inhouden en toen de beide burgemeesters met enkele magistraatsleden in het huis van de gouverneur gekomen waren om de toestand te bespreken, maakten deze kapiteins van een kortstondige afwezigheid van de gouverneur gebruik om de magistraatsleden duchtig af te ranselen; een van de slachtoffers, waarschijnlijk een der burgemeesters, werd zo ernstig gewond, dat hij vele weken het bed moest houden voor hij van de bekomen wonden genezen was.

Het was niet ten onrechte, dat de Geuzen vele magistraatsleden verdachten van verstandhouding met de vijand; nog in September werd een bode van Requesens op weg naar Utrecht door de Geuzen overvallen en van de vele brieven, die hij bij zich had, beroofd. Deze brieven werden aanstonds doorgezonden naar Oranje, die er tot

---

⁹⁰ J. Pot, Het beleg van Zierikzee, bl. 21. Hist. Gen. Bijdr. en Meded. L, bi. 123 e.v. (Verhaal van het beleg voor Zierikzee door Cornelis Claes, medegedeeld door J. Pot).

zijn ontsteltenis uit vernam, dat vele vooraanstaande burgers, zowel in Dordrecht als in Zierikzee in het geheim samenspanden, om deze steden aan de centrale regering over te leveren; in de onderschepte brieven stonden de namen der samenzweerders vermeld, waaronder verschillende magistraatspersonen bleken te zijn. Oranje, die juist in Dordrecht was, liet in zijn tegenwoordigheid in een vergadering der Dordtse magistraat deze brieven voorlezen; daarna gaf de Prins toornig aan de leden der stadsregering te kennen, „dat hij tot haerluyder ernstelycker versoucke ende tot zijnder grote coste, schade, moete, arbeyt ende achterdeel hem in Hollant begeven hadde, omme haerlieder protector ende beschermer te wesen jehens die ongoddelycke ende onverdrachgelicke regeringhe der uythemschen ende Albanisse tyrannie, daertoe zij oic den anderen eedplechtich waren. Versoekende acte, soeverre sij hem niet langher en begeerden, wel bereyt ende oic van meninghe lijnde hem terstondt weder uuyt Hollant te willen begeven, wel wetende, dat zij zelfs hem te laesten souden verraden, zulcx dat hij hemlieden voirtsaen niet veel goets toebetrouwen en condon ...." De samenzweerders, zowel in Dordrecht als in Zierikzee werden natuurlijk gevangen genomen.

Aan het behoud van Zierikzee was voor de opstandelingen veel gelegen, aangezien bij het verlies van deze plaats de opstand in Zeeland tot Walcheren beperkt zou worden. In dat geval zou het gehele opstandige gebied nog slechts bestaan uit drie afzonderlijke delen: het Noorderkwartier, door Amsterdam - Haarlem gescheiden van Zuid-Holland, terwijl deze laatste landstreek bij de val van Zierikzee door Schouwen, Duiveland en Tolen van Walcheren afgescheiden zou zijn.

De opstand was in haar laatste toevluchtsoord Holland en Zeeland al zeer bedreigd; de toestand was te benarder, omdat in het opstandige gebied nog vele, uitsluitend katholieke burgers in het geheim met de regering samenspanden tegen de rebellen. Meer dan ooit oordeelde de Prins het noodzakelijk de hulp van een machtig buitenlands vorst in te roepen, wilde men niet door de overmacht verpletterd worden; Oranje had reeds in de zomer van dit jaar voorgesteld, om met de regering van het Duitse rijk nader te beraadslagen over een nauwere aansluiting bij dit rijk; als Duits vorst zou hij deze oplossing wellicht het meest verkieslijk gevonden hebben; het Duitse rijk was echter geen krachtige staat meer, maar het bestond uit allerlei aparte staten, die slechts door een losse band verbonden waren; noch van het rijk, noch van de afzonderlijke Duitse vorsten was krachtige hulp te verwachten. Niet bij de keizer of een der Duitse vorsten, maar bij de koning van Frankrijk of de koningin van Engeland moest hulp gezocht worden. Oranje achtte de toestand zo ernstig, dat hij de quasi loyale houding nu wilde opgeven en de gehoorzaamheid aan Philips II ook officieel wilde opzeggen, om de soevereiniteit van de beide zeegewesten aan een andere vorst te kunnen aanbieden; de Prins gaf dus nu alle hoop op, dat de opstand zich nog over alle Nederlandse gewesten zou kunnen uitbreiden; het opzeggen van de gehoorzaamheid aan de koning, waardoor alle band van de opstandige met de loyale gewesten verbroken zou worden, achtte hij noodzakelijk, om tenminste nog Holland en Zeeland te kunnen behouden zij het dan ook onder de soevereiniteit van een buitenlands vorst.⁹¹

Aan de Staten van Holland, die begin Oktober te Rotterdam bijeenkwamen stelde Oranje voor zich voor goed van de koning van Spanje los te maken en zich te begeven onder de soevereiniteit van een ander vorst wegens het grote belang van

---

⁹¹ P. Bor. Oorsprongk enz. bl. 651 (fol. 125).

deze zaak werd niet terstond een beslissing genomen, maar de afgevaardigden vertrokken eerst weer naar hun steden om met de magistraten, die zij vertegenwoordigden nader te beraadslagen. Zodra de verschillende stedelijke regeringen hierover nader beslist hadden, keerden de afgevaardigden terug naar de Statenvergadering, die nu te Delft gehouden werd; eenparig bleken de steden van oordeel, dat men de gehoorzaamheid aan de koning moest opzeggen en hulp zoeken bij het buitenland. De Staten besloten allereerst deze in te roepen van Elizabeth van Engeland en een deputatie bestaande uit *Marnix van St. Aldegonde en Paulus Buys* vertrok naar Engeland, om aan Elizabeth de soevereiniteit aan te bieden over Holland en Zeeland; aangezien men in een vorst altijd gaarne een landgenoot wil zien, werd er nu de nadruk op gevestigd, dat Elizabeth toch eigenlijk was van Hollands bloed, omdat zij afstamde van Philippa, dochter van, Willem III graaf van Henegouwen, Holland, Zeeland en Friesland. Dit doet denken aan de poging, om Willem van Oranje te naturaliseren tot volbloed Nederlander en het „van Duitsen bloed” in het Wilhelmus te maken tot „van Dietsen bloed”.

Elizabeth waagde het niet, om de soevereiniteit te aanvaarden en daardoor in strijd te komen met de koning van Spanje; evenmin wilde zij echter door een weigerend antwoord de opstandelingen noodzaken bij Frankrijk hulp te zoeken, waardoor de soevereiniteit der zeegewesten aan de koning van Frankrijk aangeboden zou worden. Hoewel zij de soevereiniteit niet wilde aanvaarden, beloofde zij toch de opstandelingen niet geheel zonder hulp te laten en de beide gezanten konden reeds tijdens hun verblijf in Engeland enkele hulptroepen werven en geschut aankopen.

Door de gemeenschappelijke strijd van Holland en Zeeland tegen de centrale regering ontstond er natuurlijk steeds meer toenadering tussen deze beide zeeprovincies, al was er veel onderlinge naijver te overwinnen, vooral van Zeeland, dat door het zoveel machtiger Holland vreesde overvleugeld te worden. In 1575 was er reeds een verbond tot stand gekomen tussen Holland en Zeeland, maar dit verbond had slechts een tijdelijk karakter gedragen; een vaste unie tussen de beide gewesten werd wel druk besproken, maar was tot nu toe steeds tegengehouden vooral door de tegenstand der Zeeuwse steden; nog in het begin van 1576 weigerden de steden van Walcheren „te willen commen in eenich verbont ofte Societeit met die van Hollant”; de magistraat van Zierikzee, die liever de centrale regering dan Oranje steunde, was natuurlijk in het geheel niet te vinden voor een nauwe bond met het opstandige Holland.

In de herfst van 1575 waren echter een zevental magistraatsleden van Zierikzee, die in verraderlijke verstandhouding met de centrale regering stonden, afgezet en gevangelijk weggevoerd; van de overige en nieuw benoemde leden der stadsregering was geen tegenwerking tegen de unie met Holland te vrezen. Aangezien de opstand in Zeeland steeds meer bedreigd werd, zagen ook de andere Zeeuwse steden de noodzakelijkheid in van een nauw verbond met Holland, *zodat Oranje in 1576 eindelijk zijn doel wist te bereiken en de unie tussen Holland en Zeeland tot stand kon brengen.*

Het was allereerst een offensief en defensief verbond, om elkaar in de strijd te land en ter zee tegen de vijand bij te staan. Beide gewesten bleven hun aparte Statenvergaderingen behouden, maar Oranje, die door beide gewesten als soeverein vorst werd erkend, tenminste zolang de strijd zou duren, vormde de onderlinge band. Wat de religie betrof moest de Prins de uitoefening van de gereformeerde godsdienst beschermen en die van de andere godsdiensten beletten, „sonder dat sijne

Excellentie sal toelaten, dat men op yemands geloof of conscientie sal inquireren, of dat yemand ter cause van dien eenige moeyenis, injurie, of letsel aengedaen sal worden . . .”. De Gereformeerde godsdienst was dus de heersende en enig toegelaten godsdienst, maar de gewetensvrijheid van een ieder bleef onaangetast.

De meerdere toenadering tussen Holland en Zeeland was vooral veroorzaakt door de successen van de vijand in de laatste jaren, door de veroveringen van Hierges in Holland en die van Mondragon in Zeeland; terwijl de positie der centrale regering hierdoor zozeer versterkt scheen, had plotseling een algehele verandering van de toestand plaats door het overlijden van de Landvoogd; in het begin van Maart 1576 stierf Requesens te Brussel, nog voordat hij iemand had aangewezen, die hem voorlopig in de Landvoogdij zou opvolgen. Nog even bleef de toestand voor de opstandelingen kritiek, daar ook na de dood van de Landvoogd het Spaanse leger om Zierikzee bleef liggen en deze stad steeds nauwer omsloten werd; ook de haven was nu door de vijandelijke schepen afgesloten, zodat de inwoners volkomen van de buitenwereld waren geïsoleerd. Alle pogingen, die door de Zeeuwse Geuzen beproefd werden om door de vijandelijke schepen heen te breken en de haven binnen te varen, mislukten; bij een van deze mislukte pogingen, die door een Zeeuwse glipper aan Mondragon was verraden, kwam de Zeeuwse admiraal Louis Boisot, de bekende leider der ontzettingsvloot bij Leiden, om het leven. De toestand van de belegerde stad was hopeloos geworden en toen Mondragon gematigde voorwaarden toestond, had de capitulatie van deze belangrijke stad plaats; de bezetting verkreeg vrije aftocht, terwijl de plundering der stad voor een bepaalde geldsom werd afgekocht.

Het grote voordeel, dat de centrale regering door de verovering van Zierikzee verwierf ging echter totaal verloren, toen onder de Spaanse troepen opnieuw mouterij uitbrak; deze hadden gehoopt, dat zij zich althans een deel van de achterstallige soldij konden verschaffen door de plundering van de stad; toen bij de capitulatie aan de belegerden werd toegestaan de plundering af te kopen nam de ontevredenheid onder de Spaanse troepen zeer toe en ging tenslotte over in een algemene mouterij, die nu te gevaarlijker was, omdat geen Landvoogd aanwezig was, die door zijn autoriteit de muiters tenminste nog enigszins in bedwang zou kunnen houden, terwijl bovendien alle geldmiddelen ontbraken, om de muiters tevreden te stellen. Het was voor iedereen duidelijk, dat Oranje gebruik zou maken van de benarde positie, waarin de centrale regering verkeerde en Viglius schreef dan ook: „Oranje en de Geuzen slapen niet; zij zullen wel voordeel weten te trekken uit onze toestand.”

Bij de dood van Requesens had de Raad van State voorlopig het bestuur op zich genomen, hoewel het slechts een adviserend en absoluut geen besturend college was; de Raad bestond nog slechts uit drie personen, Viglius, Berlaymont en Aerschot, maar haar vergaderingen werden tevens bijgewoond door enkele personen, wier benoeming tot lid van de Raad aanstaande was, als Mansfeld en de Spanjaard De Roda, de vertrouwde vriend van de overleden Landvoogd. De Raad van State had onmiddellijk aan de koning het overlijden van Requesens gemeld en hem tegelijkertijd verzocht zo spoedig mogelijk een opvolger te benoemen. Philips II gaf aan dit verzoek tamelijk snel gehoor, daar hij reeds in April zijn halfbroer Don Jan tot Landvoogd der Nederlanden aanstelde; deze was te Napels, toen hem het bericht van zijn benoeming bereikte; in plaats van terstond naar de Nederlanden te vertrekken, begaf hij zich eerst naar Spanje, om met de koning over zijn aanstelling

nader te spreken. Daardoor moest de Raad van State het opperste gezag in de Nederlanden nog vele maanden blijven voeren.⁹²

Intussen nam de miterij der Spaanse troepen een steeds dreigender karakter aan; de muiters trokken weg uit Schouwen en Duiveland, waar zij zich verenigden met andere Spaanse benden, die ook aan het muiten waren geslagen; zij kozen zich nieuwe aanvoerders en een eletto, onder wiens leiding zij rijke buit hoopten te verkrijgen door de plundering van de een of andere Nederlandse stad. Allereerst trokken zij naar Mechelen, in de hoop deze stad te kunnen overrompelen; de burgers waren hier echter tijdig gewaarschuwd, zodat de Spaanse troepen moesten aftrekken; daarna zetten zij hun tocht voort naar Brussel, om deze stad te plunderen. De Brusselse bevolking was echter bij het dreigende gevaar in de wapenen gekomen en de burgers sleepten het geschut naar de wallen en brachten de stad in korte tijd in goede staat van verdediging; de gewapende burgers, die de aanwezige Spaanse bezetting binnen de stad wantrouwden en vreesden, dat deze bij een eventuele aanval met de muiters gemene zaak zouden maken, dreven deze Spaanse soldaten met geweld de stad uit.

De muiters gaven nu ook het plan op om Brussel te plunderen en trokken af naar Vlaanderen, waar zij zich van Aalst wisten meester te maken, welke stad geheel werd uitgeplunderd. Op het vernemen van deze tijding nam de anti-Spaanse gezindheid der Brusselaars nog toe; de Spanjaarden, die in de stad vertoefden waren hun leven niet meer zeker en durfden hun huizen niet te verlaten; het huis van De Roda werd geplunderd, terwijl zijn secretaris op straat vermoord werd. De verbittering was zo groot, dat een der protestantse leraren verkondigde, dat men zonder gewetenswroeging de Spanjaarden mocht vermoorden. De Brusselse bevolking wist de Raad van State een besluit af te dwingen, waarbij de muitende Spaanse troepen voor rebellen verklaard werden, zodat het een ieder vrij stond hen te bestrijden; de Raad van State had zelf echter reeds alle gezag verloren en bestond nog slechts bij de gratie der Brusselaars.

De Staten van Brabant besloten intussen eigenmachtig tot het aannemen van krijgsvolk, om zich te kunnen beschermen tegen de muitende troepen en zij stelden een deel van het aangeworven krijgsvolk onder leiding van de Heer van Heze, een Brussels edelman.

Oranje was reeds vertrokken naar Middelburg, om van hier uit des te beter de gebeurtenissen in de zuidelijke gewesten te kunnen gadeslaan; van uit Middelburg correspondeerde de Prins met de Staten van de zuidelijke gewesten, Brabant en Henegouwen en bovendien met verschillende vooraanstaande particulieren, om tot een samenwerking te komen in de strijd tegen de Spaanse troepen.

De Raad van State, die ondanks alles trouw wilde blijven aan de koning, werkte zoveel mogelijk een toenadering van de loyale gewesten tot de rebellenleider Oranje tegen; de Prins vond echter bij de Brusselse burgerij veel sympathie, terwijl hij met de Heer van Heze in drukke briefwisseling stond. Om aan alle tegenwerking radicaal een eind te maken ging de prinsgezinde partij, op aandrang van Oranje zelf, over tot een staatsgreep; de 4e September begaf zich een der officieren van Van Heze, begeleid door twee compagnieën voetvolk naar het stadhouderslijk paleis, waar hij de aanwezige leden van de Raad van State gevangen nam.

Duidelijk betekende deze staatsgreep een toenadering tot Oranje, om zodoende met steun der rebellen van Holland en Zeeland de Spaanse muiters te kunnen bestrijden;

---

⁹² H. F. M. Huybers, Don Juan van Oostenrijk, I, bl. 9.

toen aan een der vooraanstaande geestelijken te Brussel gevraagd werd, wie of toch eigenlijk de leider van deze staatsgreep was, antwoordde hij : „Wat vraagt gij naar de aanlegger? Wie anders dan God zelf zou, ten heil van 't vaderland, de zaak beleid hebben? Zonder de gevangenneming dier Heren toch was de vrede met de Prins en het herstel der zaken niet mogelijk.”⁹³

Een groot deel van het Brusselse volk was prinsgezind en verlangde samenwerking met Oranje; een prinsgezind Brusselaar schreef zelfs aan de Prins: „Meest alle de gemeente roept en verlangt naar Uwer Excellenties komst, om U het heten en gebieden, ja de regering in handen te stellen.”

Hoewel de Staten van Brabant de staatsgreep niet durfden goedkeuren, begrepen zij toch, dat de Raad van State het gezag volkomen verloren had; deze Staten gingen op hun beurt over tot een niet minder revolutionaire daad, toen zij eigenmachtig de overige Nederlandse gewesten, uitgezonderd Holland en Zeeland, uitnodigden afgevaardigden te zenden naar een algemene Statenvergadering, die te Brussel gehouden zou worden; deze vergadering der Staten-Generaal, die een plechtig karakter zou dragen en waartoe ook de niet patrimoniale gewesten werden uitgenodigd, zou nadere beslissingen moeten nemen over de ontstane toestand in de Nederlanden. In Vlaanderen, dat van alle gewesten het meest door de Spaanse muiters bedreigd werd, was de sympathie voor het optreden der Brabantse Staten groot; een vergadering der Staten van Vlaanderen verklaarde de Spaanse muiters tot vijanden van het land en besloot tot deelname aan de bedoelde bijeenkomst der Staten-Generaal. Behalve Vlaanderen gaven echter slechts de Staten van Henegouwen gehoor aan de oproep der Staten van Brabant; de overige gewesten vonden het optreden dezer Staten te revolutionair, aangezien het recht om de Staten-Generaal bijeen te roepen slechts aan de Landvoogd, en nu dus slechts aan de Raad van State toekwam. Om aan de bijeenkomst der Staten-Generaal nu een schijn van wettigheid te geven en daardoor ook de andere gewesten over te halen afgevaardigden te zenden, stelde men te Brussel enkele leden van de Raad van State in vrijheid en deze Romp-Raad van State richtte nu op zijn beurt het verzoek tot de Nederlandse gewesten om afgevaardigden te zenden naar de Staten-Generaal, die te Brussel zouden bijeenkomen.

Noodgedwongen stuurden de katholieke, loyale gewesten hun vertegenwoordigers naar de feitelijk revolutionaire Staten-Generaal; de koning was in het verre Spanje en geen krachtige regering was hier aanwezig, die de Nederlandse bevolking kon beschermen tegen de muitende Spaanse benden, zodat de Staten zelf de macht in handen moesten nemen, wilden zij niet het gehele land ten gronde laten richten door de tomeloze benden muiters.

Duidelijk komt de aarzeling van de verschillende Staten tot uiting, al gingen zij er eindelijk toe over afgevaardigden naar Brussel te zenden; zo gaven de Staten van Gelderland uitdrukkelijk te kennen, dat zij slechts gehoor gaven aan de oproep van de Raad van State, „bij koninklijker Majesteit onzes allergenedigsten Heere ter Regieringe Generaal der Nederlanden gesteld”,⁹⁴ terwijl de Staten van Utrecht verklaarden, dat hun afgevaardigden slechts naar de Staten-Generaal gezonden werden om te onderhandelen over het vertrek der Spaanse troepen en over de pacificatie der Nederlanden „sonder nochtans yet te veranderen in de heilige Catholijke Roomse Religie, en d'onderdanigheid die men de Coninklijke Majesteit schuldig was”.

⁹³ J. van Vloten, Nederlands opstand tegen Spanje, 1575-1577, bl. 71.

⁹⁴ P. Geyl, Geschiedenis van de Nederlandsche stam, I, bl. 536.

De toestand in de Nederlanden was na de dood van Requesens wel zeer ingewikkeld geworden; in naam stond nog steeds de Raad van State aan het hoofd der regering, hoewel deze in werkelijkheid alle macht verloren had. Binnen Brussel kwamen langzamerhand de afgevaardigden van bijna alle katholieke, loyale gewesten bijeen ter Staten-Generaal; de overgrote meerderheid der bevolking van deze gewesten toch was katholiek en loyaal gezind en wenste niets te ondernemen, wat schade zou toebrengen aan de katholieke religie of wat in zou druisen tegen de gehoorzaamheid aan de koning. Hun verzet richtte zich dan ook oorspronkelijk slechts tegen de Spaanse muiters, maar weldra ook tegen de overige Spaanse troepen, die meestal met de muiters gemene zaak maakten; tenslotte moesten de loyale gewesten wel toenadering zoeken tot Oranje, en zijn Calvinistische bondgenoten in Holland en Zeeland, omdat hun steun bij de strijd tegen de Spaanse troepen onontbeerlijk was. De Roda, die van Brussel naar Antwerpen gevlucht was, beschouwde zich zelf als de enige vertegenwoordiger des konings, aangezien de overige leden van de Raad van State geheel onder invloed stonden van de Brusselse volksbeweging, terwijl hij de bijeenkomst der Staten-Generaal als zuiver revolutionair beschouwde. De Roda vertegenwoordigde nog een macht in de Nederlandse gewesten, daar de Spaanse bevelhebbers van de garnizoenen in de citadellen van Antwerpen, Gent, Maastricht en Utrecht hem gehoorzaam waren.

In de Nederlanden was dus vierderlei krijgsvolk aanwezig; de Geuzentropen van de Calvinisten in Holland en Zeeland; de troepen, die door enkele loyale gewesten als Brabant en Vlaanderen aangeworven waren om de muiters te bestrijden; de Spaanse muiters, die zich in en bij Aalst geconcentreerd hadden; tenslotte de geregelde Spaanse troepen, die binnen de verschillende citadellen gelegerd waren.

De Staten-Generaal, die te Brussel bijeengekomen waren, moesten allereerst streven naar herstel van de vrede in de Nederlanden, naar een algemene pacificatie, die slechts bereikt kon worden door het uitdrijven van de Spaanse troepen en door een blijvende vrede van Holland en Zeeland met de overige gewesten; de onderhandelingen van afgevaardigden van deze Staten-Generaal met de gedeputeerden van Oranje, Holland en Zeeland over een algemene vrede hadden plaats binnen Gent. Bijna onoverkomelijk waren de moeilijkheden, aangezien duidelijk was, dat de Calvinisten in Holland en Zeeland nooit van hun verkregen godsdienstvrijheid afstand wensten te doen en ieder begreep, dat Philips II nooit de godsdienstvrijheid der Calvinisten binnen zijn gebied zou dulden. Alle onderlinge geschillen tussen de Nederlandse gewesten werden echter volkomen overschaduwd door het grote gevaar, dat alle gewesten tezamen bedreigde, namelijk uitgeplunderd en uitgemoord te worden door de Spaanse benden.

De Staten van Vlaanderen waren de strijd reeds begonnen tegen de Spaanse troepen, die binnen het kasteel te Gent in garnizoen lagen; zij wilden deze troepen de stad uitdrijven, omdat zij vreesden, dat ze bij een mogelijke aanval der muiters, met deze gemene zaak zou maken. Bij de belegering van het Gentse kasteel hadden zij echter de hulp van Oranje nodig en een afgevaardigde van de stadhouder van Vlaanderen verscheen te Middelburg om Oranje's medewerking in te roepen; natuurlijk willigde de Prins terstond dit verzoek in en enkele hulptropen werden naar Gent gezonden om de Vlamingen bij te staan in hun strijd tegen de Spaanse soldaten.

Ook binnen Maastricht was de strijd begonnen; de burgers waren er hier in geslaagd de Spaanse bezetting de stad uit te drijven; maar zij moesten weldra hun

overwinning bezuren; de uitgedreven bezetting kreeg versterking uit de Antwerpse citadel en hernieuwde de aanval op de stad; Maastricht werd heroverd en als straf voor het verzet geheel leeg geplunderd en deels uitgemoord.

De tijding van de slachting, die de Spaanse troepen binnen Maastricht hadden aangericht, bespoedigde de onderhandelingen te Gent; de loyale gewesten begrepen de hulp van Oranje en zijn rebellen niet te kunnen thema bij de uitdrijving der Spaanse benden. De afgevaardigden te Gent waren het nu spoedig eens over de maatregelen, die genomen moesten worden tot herstel van de vrede in de Nederlanden; een *ontwerpverdrag* werd opgesteld, dat aan de goedkeuring der Staten-Generaal te Brussel onderworpen moest worden; van de goedkeuring van dit ontwerpverdrag door Holland en Zeeland was men reeds zeker. Ten gevolge van de vrees voor de Spaanse troepen waren de afgevaardigden der Staten tegemoet gekomen aan de wensen van Oranje en zijn Calvinistische bondgenoten; in dit ontwerp werd *Oranje erkend als stadhouder over Holland en Zeeland*, terwijl stilzwijgend de alleenheerschappij der Calvinisten in deze beide zeegewesten werd toegelaten. Holland en Zeeland moesten echter verklaren buiten hun gebied niets tegen de katholieke religie te zullen ondernemen, terwijl in de katholieke gewesten alle plakaten tegen de ketterij buiten werking gesteld zouden worden. Een bijzondere vergadering der Staten-Generaal, die na de uitdrijving der Spaanse troepen bijeen zou komen, moest de toestand, ook op het terrein van de religie nader regelen.

De Staten-Generaal te Brussel, die dit *ontwerpverdrag* moesten goedkeuren aarzelden hiermee nog even; het was toch duidelijk, dat deze *Gentse pacificatie* uitdrukkelijk inging tegen de wil van de koning; doch een nieuwe gewelddaad der Spaanse troepen, die alle vorige verre overtrof, maakte aan alle aarzeling snel een einde.

Evenals te Gent was ook te Antwerpen de strijd tegen de Spaanse bezetting begonnen; aanzienlijke hulptroepen, door de Staten-Generaal gezonden, maakten het mogelijk een begin te maken met het beleg van de Antwerpse citadel. In de vroege morgen van 4 November maakte een hevig kanongebulder tot ver in de omtrek kenbaar, dat de strijd tussen de Spaanse bezetting en de troepen der Staten een aanvang had genomen; zodra de Spaanse muiters te Aalst dit kanongebulder vernamen, trokken zij terstond op naar Antwerpen om de Spaanse troepen bij te staan in de strijd, hopende grote buit te verwerven in de rijke handelsstad. Spoedig begon nu de aanval op de stad en na het binnendringen in de stad een hevig straatgevecht; de strijd was voor de burgerij weldra verloren, vooral toen een deel der Duitse huurtroepen naar de Spanjaarden overliep; het hevigst woedde het gevecht vlak bij de Beurs op het grote plein De Meir, waar de burgers en de trouw gebleven Duitse manschappen een wanhopige tegenstand boden. Tegen de avond was ook hier de strijd geëindigd en waren de Spaanse soldaten meester van de stad; vele burgers en vele manschappen van de Statentroepen, die zich niet in veiligheid hadden kunnen stellen op de schepen der Geuzen, die op de Schelde lagen, werden door de Spanjaarden afgemaakt.

Na de verovering der stad stelden de Spaanse soldaten zich door roof en plundering schadeloos voor de vele achterstallige soldij; bij deze plundering kwamen vele burgers met hun vrouwen en kinderen om het leven; de plundering en uitmoording van Antwerpen, *de Spaanse furie* genoemd, overtrof alle wreedheden, tot nu toe door

de Spaanse benden in de Nederlanden bedreven.

Het bericht van de Spaanse furie maakte aan alle aarzeling der Staten-Generaal te Brussel snel een einde; vier dagen na de plundering van Antwerpen bekrachtigden de Staten-Generaal **de Pacificatie van Gent**. Tezamen met Holland en Zeeland aanvaardden de overige gewesten de strijd tegen de Spaanse troepen; de opstand van Holland en Zeeland was uitgegroeid tot een algemene Nederlandse oorlog.

Het Voorspel. 1555-1567.

1555-1581 Philips II Heer der Nederlanden.

1555-1559 De hertog van Savoye Landvoogd der Nederlanden.

1556-1559. Hernieuwde oorlog met Frankrijk.

1557 St. Quentin.

1558 De Staten-Generaal staan de negenjarige bede toe.

- Grevelingen.
- 1559 Vrede van Cateau Cambrésis.
Philips II vertrekt uit de Nederlanden naar Spanje.
- 1559-1567. Margaretha van Parma Landvoogdes der Nederlanden.
- 1559- 1565. Verzet van de hoge adel.
1559. Instelling der nieuwe bisdommen.
1561. De Spaanse troepen vertrekken uit de Nederlanden.
Egmont en Oranje schrijven aan Philips II.
1562. *De Ligue* tot stand gekomen.
Montigny naar Spanje afgevaardigd.
1563. Oranje, Egmont en Hoorne schrijven aan Philips II.
1564. Granvelle uit de Nederlanden vertrokken.
1565. Egmont naar Spanje afgevaardigd.
De brieven van Philips II, te Segovia geschreven, worden in de Nederlanden bekend.
De Groten trekken zich uit de regering terug.
- 1565-1566. Verzet van de lage adel, gesteund door de Calvinistische burgerij.
1565. Het Compromis opgericht.
1566. Oranje onderhandelt te Breda en Hoogstraten met het Compromis.
Het smeekschrift aangeboden.
Montigny en Bergen naar Spanje afgevaardigd. Haagpreken.
De leiders van het Compromis te Lier.
Het Compromis bijeen te St. Truyen.
Het tweede smeekschrift.
De beeldenstorm.
Bij het akkoord van 23 Augustus het Compromis ontbonden.
- 1566-1567. Verzet van het Calvinistische volk onder leiding van Calvinistische edelen.
1566. Calvinistische synode te Antwerpen.
Valenciennes door regeringstroepen belegerd.
Noircarnes vernietigt
Calvinistische benden bij Lannoy.
1567. Noircarnes bezet Doornik.
Oranje, Brederode e.a. edelen vergaderen te Breda.
Het derde smeekschrift.
Bombergen binnen den Bosch.
Megen bezet Utrecht.
Brederode binnen Amsterdam.
Toulouse's Geuzenbenden bij Austruweel vernietigd.
Noircarnes bezet Valenciennes.
Bombergen verlaat Den Bosch.
Oranje vertrekt uit de Nederlanden.
Brederode verlaat Amsterdam.
Noircarnes bezet Amsterdam.
Alva trekt met zijn troepen de Nederlanden binnen.

De Nederlandse gewesten onderworpen aan Alva. 1567- 1572.

- 1567-1573. Alva Landvoogd.
1567. Egmont en Hoorne gevangen genomen.

- De Raad van Beroerten opgericht.
- Margaretha van Parma uit de Nederlanden vertrokken.
- 1568. Brederode gestorven.
  - De Geuzentroepen bij Dalem vernietigd.
  - De slag bij Heiligerlee.
  - Egmont en Hoorne onthoofd.
  - De slag bij Jemmingen.
  - De tocht van Oranje over de Maas.
- 1569. De 100ste, 20^e en 10^e penning.
- 1570. De criminele Ordonnantien.
  - De Lumbres vervangt Dolhain als admiraal der Watergeuzen.
  - Oranje's plannen ter bevrijding der Nederlanden mislukken.
  - De Allerheiligenvloed.
  - Loevestein veroverd en verloren.
- 1571. Lumey vervangt De Lumbres als leider der Watergeuzen.
- 1572. Elizabeth beveelt aan Lumey c.s. de Engelse havens te verlaten.

De opstand in Holland en Zeeland. 1572-1576.

- 1572 April. De Watergeuzen veroveren Den Briel.
    - Mislukte poging van Bossu Den Briel te heroveren.
    - Vlissingen in opstand.
  - Mei. Enkhuizen in opstand.
    - Lodewijk van Nassau verrast Bergen.
  - Juni. Alva roept de meeste troepen uit de noordelijke naar de zuidelijke Nederlanden.
    - De Geuzen maken zich van de meeste steden in Holland meester.
  - Juli De Spaanse troepen ontruimen de Maassteden.
    - De Geuzen maken zich meester van geheel Holland (uitgez. A'dam).
    - De Staten van Holland vergaderen te Dordrecht. Oranje trekt met zijn leger over de Maas.
  - Augustus. Bartholomeusnacht te Parijs.
  - September. Bergen capituleert.
  - Oktober. Mechelen uitgemoord.
    - Oranje komt in Holland.
  - November. Zutphen uitgemoord.
    - Naarden uitgemoord.
  - December. Don Frederik begint het beleg van Haarlem.
    - Lumey op weg naar Haarlem verslagen.
1572. Lumey op last der Staten van Holland gevangen gezet.
- Bossu overwint op het Haarlemmermeer.
  - Laatste ontzettingsleger onder Batenburg op het Manpad vernietigd.
  - Haarlem capituleert.
  - Poging om Alkmaar te overrompelen mislukt.
  - Eerste grote muiterij onder de Spaanse troepen.
  - Het beleg van Alkmaar mislukt.
  - De slag op de Zuiderzee; Bossu gevangen genomen.
  - Alva verlaat de Nederlanden.

- 1573-1576. Requesens Landvoogd.
Middelburg belegerd.
1574. De slag bij Roemerswaal.
Middelburg veroverd.
Het eerste beleg van Leiden.
De slag bij Mook.
De tweede munterij der Spaanse troepen.
Het tweede beleg van Leiden mislukt.
De derde munterij der Spaanse troepen.
De Staten-Generaal vergaderen in Brussel.
1575. De vredesonderhandelingen te Breda.
Hierges verovert Buren, Oudewater en Schoonhoven.
Mondragon dringt Zeeland binnen en belegert Zierikzee.
1576. Requesens sterft.
Unie tussen Holland en Zeeland.
Zierikzee capituleert.
De vierde munterij der Spaanse troepen.
De leden der Raad van State gevangen genomen.
De Staten van Brussel roepen de overige gewesten bijeen ter Staten-Generaal.
De in vrijheid gestelde leden der Raad van State nodigen de overige gewesten uit ter Staten-Generaal.
De Staten-Generaal vergaderen te Brussel.
Afgevaardigden der Staten-Generaal onderhandelen te Gent met afgevaardigden van Oranje, Holland en Zeeland.
Maastricht door de Spaanse troepen uitgeplunderd. De Spaanse furie te Antwerpen.
De Pacificatie van Gent.